

**«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ САЛАЛЫҚ ЗАҢНАМАСЫНА
ОНЫҢ АҚПАРАТҚА ҚОЛ ЖЕТКІЗУ САЛАСЫНДАҒЫ ТАЛАПТАРҒА,
СТАНДАРТТАРҒА ЖӘНЕ ПРИНЦИПТЕРГЕ СӘЙКЕСТІГІ
ТҮРҒЫСЫНАН ТЕКСЕРУ ЖҮРГІЗУ»
(ЗАҢНАМАНЫ ЖЕТІЛДІРУ ЖӘНЕ «ХАЛЫҚ ҮНІНЕ ҚҰЛАҚ АСАТЫН
МЕМЛЕКЕТ» ПРИНЦИПІН ЕНГІЗУ БОЙЫНША ҰСЫНЫМДАРМЕН)
ЖОБАСЫ БОЙЫНША**

ТАЛДАМАЛЫҚ ЕСЕП

«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ САЛАЛЫҚ ЗАҢНАМАСЫНА ОНЫҢ
АҚПАРАТҚА ҚОЛ ЖЕТКІЗУ САЛАСЫНДАҒЫ ТАЛАПТАРҒА, СТАНДАРТТАРҒА
ЖӘНЕ ПРИНЦИПТЕРГЕ СӘЙКЕСТІГІ ТҮРҒЫСЫНАН ТЕКСЕРУ ЖҮРГІЗУ»
– Нұр-Сұлтан: «Рухани Жаңғыру» ҚҚДИ КЕАҚ 2020 жыл – 150 бет.

МАЗМҰНЫ

I. ЖОБАНЫҢ ҚЫСҚАША РЕЗЮМЕСІ	4
II. ЗЕРТТЕУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ.....	10
III. ПРОБЛЕМАНЫ ҚОЮ (ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТРЕНДТЕР, ІШКІ СЫН-ҚАТЕРЛЕР).....	14
IV. ПЕРСПЕКТИВА	26
V. ҰСЫНЫЛАТЫН ШЕШІМДЕР	28
«ХАЛЫҚ ҮНІНЕ ҚҰЛАҚ АСАТЫН МЕМЛЕКЕТ» ТҰЖЫРЫМДАМАСЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА АРНАЛҒАН ҰСЫНЫМДАР	38
VI. ҚАЗАҚСТАННЫҢ САЛАЛАРЫН ЗАҢНАМАЛЫҚ ТАЛДАУ САЛАНЫ ЗАҢНАМАЛЫҚ БАҒАЛАУ «ҚАРЖЫ ЖӘНЕ БЮДЖЕТТЕУ»	50
«ЭКОЛОГИЯНЫ» ЗАҢНАМАЛЫҚ БАҒАЛАУ	70
«ЖЕР ҚАТЫНАСТАРЫН» ЗАҢНАМАЛЫҚ БАҒАЛАУ	91
«БІЛІМДІ» ЗАҢНАМАЛЫҚ БАҒАЛАУ	105
«ӘЛЕУМЕТТІК ҚОРҒАУДЫ» ЗАҢНАМАЛЫҚ БАҒАЛАУ	125
«ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУДЫ» ЗАҢНАМАЛЫҚ БАҒАЛАУ	139

I. ЖОБАНЫҢ ҚЫСҚАША РЕЗЮМЕСІ

Осы зерттеу Қазақстан Республикасының салалық заңнамасына оның ақпаратқа қол жеткізу саласындағы талаптарға, стандарттарға және принциптерге сәйкестігі мәніне тексеру жүргізу негізінде және заңнаманы жетілдіру және «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» принципін енгізу жөніндегі ұсынымдармен талдамалық есеп болып табылады.

Зерттеудің негізгі мақсаты ақпаратқа қол жеткізу призмасы арқылы денсаулық сақтау, жер қатынастары, экология, білім, халықты әлеуметтік қорғау, қаржы салаларындағы қолданыстағы заңнамада бар ағымдағы проблемалар мен олқылықтарды талдау және анықтау және «халық үніне құлақ асатын мемлекет» механизмдерін жетілдіру бойынша ұсынымдар әзірлеу.

Осыған байланысты қолданыстағы «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» 2015 жылғы 18 қарашадағы № 401-V Қазақстан Республикасының Заңы (бұдан әрі – «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚРЗ) және ақпараттық ашықтық перспективасын қозғайтын салаларда ақпарат көрсету аясындағы қызметті қозғайтын Қазақстан Республикасының басқа да заңдары қаралды

«Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» 2009 жылғы 18 қыркүйектегі № 193-IV Қазақстан Республикасының Кодексі; 2003 жылғы 20 маусымдағы №442 ҚР Жер кодексі; «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» 2015 жылғы 12 қарашадағы № 392-V Қазақстан Республикасының Заңы; «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі № 319-III Қазақстан Республикасының Заңы және «Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі» 2007 жылғы 9 қаңтардағы № 212-III Қазақстан Республикасының Кодексі; «Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы» 2013 жылғы 21 маусымдағы Қазақстан Республикасының Заңы, «Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» 2005 жылғы 13 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Заңы; «Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек туралы» 2001 жылғы 17 шілдедегі Қазақстан Республикасының Заңы және басқалар.

Қолданыстағы халықаралық практикалар және олардың призмасы арқылы қолда бар қазақстандық тәжірибе қарастырылды. Мемлекеттік органдардың ақпараттық қолжетімділігі контекстінде қолданыстағы заңнаманы жақсарту және жетілдіру перспективалары бойынша ұсынымдар мен ұсыныстар әзірленді.

«Зерттеудің өзектілігі» бөлімі «халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын іске асыру бөлігінде ақпараттық ашықтық және істердің ағымдағы жағдайы бойынша заңнаманың артықшылықтары мен кемшіліктеріне арналған.

«Проблемаларды қою» бөлімінде ашық үкімет технологияларын енгізудің, халықтың белсенділігін арттырудың шетелдік тәжірибесі, мемлекеттік органдардың даму трендтері келтіріледі, сондай-ақ

Қазақстанның халықаралық «халық үніне құлақ асатын бастамаларды» енгізу жөніндегі ішкі сын-қатерлері қаралды.

Бесінші тарауда денсаулық сақтау, жер қатынастары, экология, халықты әлеуметтік қорғау, қаржы, білім салаларындағы қазақстандық заңнамаға баға берілді, сондай-ақ заңнамалық және заңға тәуелді актілер келесі тармақтарға сәйкестігіне:

- «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚРЗ нормаларына және халықаралық стандарттар мен ақпараттық ашықтық қағидаттарына сәйкестігі тұрғысынан;

- негізгі принциптердің бірі ретінде ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз ету қағидатының болуы (болмауы) тұрғысынан;

- мүмкіндігі шектеулі адамдардың ақпаратқа қол жеткізуін қамтамасыз ету жөніндегі нормалардың болуы (болмауы) мәніне;

- ақпаратқа қол жеткізуді негізсіз шектейтін нормалардың болуы тұрғысынан;

- бұқаралық ақпарат құралдарына жататын салалық ақпарат түрлерін кеңейту мәніне қаралды. Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы ұсыныстар, ақпаратқа қол жеткізу бөлігінде салалық заңнаманы жетілдіру бойынша ұсынымдар берілді, салаларда ақпараттық ашықтықты дамытуға ықпал ететін негізгі тетіктер мен өзгерістер айқындалды.

1. «Қаржы және бюджеттеу»:

1) мемлекеттік сатып алу шартының барлық қолданылу мерзімінде қаржы мониторингі тарапынан да, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл органдары тарапынан да мемлекеттік сатып алу конкурстарының жеңімпаздарын осындай бақылау нәтижелерін жария түрде ұдайы жариялап, бақылауды қамтамасыз ету. Бұл ретте мемлекеттік сатып алу конкурстарына қатысушылар үшін мемлекеттік сатып алу шарттары бөлігінде тексеруге қолданыстағы мораторийлерді жою қажет;

2) бюджет қаражатын игеру және пайдалану саласындағы заңнаманы бұзудың анықталған фактілері туралы мәліметтерді толық немесе ішінара жариялауды қамтамасыз ету;

3) осы қаражаттан орындау жөніндегі міндеттемелер алынғанша, барлық кезеңдерде бюджет қаражатына байланысты кез келген ақпараттың ашықтығы принципін, яғни «бюджеттік ақпараттың ашықтығы презумпциясы» принципін енгізу;

4) квазимемлекеттік сектор мен шетел қатысатын компаниялардың қызметіне байланысты бұзушылықтарға байланысты ақпаратты жариялау;

5) мемлекеттік мекемелерге, бір жағынан, қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін қаражатқа еркін операция жасауға мүмкіндік беретін қаржы ағынын орталықтандыруды бақылау және нақты айқындау, ал екінші жағынан, бюджет қаражатын қалыптастыру және жұмсау құрылымы мен процестерін азаматтар үшін түсінікті етеді, яғни неғұрлым бақыланатын болады;

2. «Экология»:

1) «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» ҚР кодексіне ақпаратқа қол жеткізуді ұсыну бойынша талаптарды орындамағаны үшін әкімшілік жауапкершілікті көздеу;

2) заңнамаға жария қаржылық емес есептілікті ашу бөлігінде өзгерістерді қабылдау немесе енгізу арқылы табиғат пайдаланушылардан сұрау салу бойынша емес, экологиялық ақпаратқа жұртшылықтың ашық көздерден еркін қол жеткізуін қамтамасыз ету;

3) ақпаратты жинауды автоматтандыру рәсімін енгізе отырып, лаптаушылардың шығарындылары мен тасымалдарының тікелімі үшін ұсынылатын ақпараттың сапасы мен толықтығы бойынша жұмысты күшейту;

4) ақпараттың ортақтығын анықтайтын (негізсіз немесе тым жалпы түрде тұжырымдалған) ақылға қонымды критерийлерді айқындау;

5) Мемлекеттік экологиялық ақпарат қорына ұсынылатын ақпараттың толықтығы мен сапасы проблемасын шешу жөніндегі жұмысты күшейту. Оның ішінде экологиялық ақпарат беретін өзге де мемлекеттік органдардың жауапкершілігін күшейту;

6) азаматтың толыққанды экологиялық ақпарат алу рәсімін жеңілдету. Ашық ақпарат көздерінде Мемлекеттік экологиялық ақпарат қорының тізілімдерінен экологиялық ақпаратты қалай пайдалануға болатыны жөнінде ақпарат орналастырылмаған;

7) экологиялық ақпарат беру, оның ішінде ақпарат беру бөлігінде қоршаған ортаны қорғау саласындағы көрсетілетін мемлекеттік қызметтер регламенттерін қайта қарау;

8) ЖАО беттерінде орналастырылатын ақпарат санын ұлғайту (ҚОСНМ, табиғат қорғау іс-шараларының жоспарлары және т. б.) және ЖАО жыл сайын экологиялық мақсаттарды орындау туралы есеп беру міндетін белгілеу;

9) статистика органдарына табиғат пайдаланушылар ұсынатын бастапқы ақпаратты (шығарындылар, төгінділер, қалдықтар) алу тетігін қайта қарау, себебі бұл ақпарат жұртшылыққа берілмейді.

3. «Жер қатынастары»:

1) әрбір жер учаскесі туралы толық ақпаратты көрсете отырып, графикалық интерфейсі бар «Қазақстан жерлерінің атласы» бірыңғай жер платформасын әзірлеу;

2) заң бойынша оған құқығы бар азаматтарға жер берудің ашық жүйесін енгізу (мемлекеттен өтеусіз негізде 10 сотық жер алу, оны меншікке ресімдеуге және оны игеруге құқылы).

4. «Білім»:

1) ресми ақпарат алуда және оқытушы-қатысушылар-мемлекеттік қызметшілер арасында бейресми қарым-қатынаста әлеуметтік желілерді пайдалануды теңестіру;

2) перспективалық кәсіптер тізбесін қалыптастыру және оны білім беру жүйесіне жаппай көрсету. Ата-аналар мен оқушыларға үкіметтік деңгейде болашақ перспективалар туралы ақпарат беру. Аталған шара болашақ студенттердің болашақ мамандығын таңдауына ықпал етуі тиіс;

3) үкіметтік деңгейде техникалық және гуманитарлық жоғары оқу орындарына бөле отырып, жоғары оқу орындарының рейтингін, сондай-ақ қолданыстағы Болон кредиттік жүйесі шеңберінде мамандық, пәндерді таңдауда студенттерге көмек көрсету үшін берілген пәндер бойынша оқытушылардың рейтингін қалыптастыру, сондай-ақ жоғары оқу орындары арасындағы бәсекелестікті күшейту есебінен ұсынылатын білім беру сапасын арттыру;

4) ЖОО қызметкерлері, ЖОО әкімшілігі және ҚР БҒМ арасындағы тік және көлденең ақпарат ағындарын жақсарту – осылайша «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жоғары оқу орындарының академиялық және басқарушылық дербестігін кеңейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚРЗ шеңберінде ҚР ЖОО еңбек қатынастары мәселелерін қоса алғанда, бірқатар мәселелерді шешуде дербестік алды, алайда бұл ақпарат қызметкерлерге жеткізілмеген, осыған байланысты диалогтық алаң шеңберінде ҚР БҒМ-не бірқатар мәселелер туындады.

5. «Денсаулық сақтау»:

1) Денсаулық сақтау жүйесі туралы кодекске – ақпаратқа қол жеткізу туралы бөлім енгізу, онда субъектілерге бөле отырып, ақпаратқа қол жеткізудің барлық бағыттары, сондай-ақ оның көмегімен қол жеткізу ұсынылатын құралдар көрсетілуі тиіс. Мұндай тәсілді іске асыру үшін, онда мынадай ақпаратты орналастыра отырып, бәрін қамтитын саясат картасын жасау қажет: мониторингті жүзеге асыруға мүмкіндік беретін кеңістіктік деректер инфрақұрылымы және деректер жинау жүйесі; басқарудың институционалдық негіздерін реформалау; басқару; барлық ақпаратты кеңістіктік жоспарлау; адал басқару қағидаттары мен практикасын интернационалдандыру және институттандыру;

2) ҚР ДСМ-нің ірі үкіметтік емес ұйымдармен және бизнес бірлестіктерімен қоғамдық қатысу және сараптамалық реакция шеңберінде өзара іс-қимыл жасау туралы келісімдер жасасуын қамтамасыз ету;

3) қол жеткізілген нәтижелерге қоғамдық бағалау жүргізу;

4) ҚР ДСМ-нің шешімдер қабылдауға қоғамдық қатысу шеңберінде алынған ұсыныстарды есепке алу нәтижелері бойынша жыл сайынғы міндетті баяндамаларын жариялауы;

5) осы салада маманданған ҮЕҰ-ның баламалы шоғырландырылған баяндамаларын ҚР ДСМ-нің сайтында жариялау;

6) денсаулық сақтау саласында шешімдер қабылдау процесіне халықты тарту және олардың қатысуы жөніндегі ұлттық регламентті (стандартты) әзірлеу және бекіту;

7) халықтың қатысуымен мемлекеттік шешімдер қабылдау процесін кезең-кезеңмен регламенттейтін ҚР ДСМ ашықтығының үлгілік моделін әзірлеу және бекіту.

6. «Әлеуметтік қорғау»:

1) мемлекеттік органдардың сайттарында және «электрондық үкімет» порталдарында орналастырылатын ақпаратқа қойылатын талаптарды көру бойынша мүгедектерге бейімдеу бөлігінде ҚР ЦДИАӨМ пысықтау.

Атап айтқанда, мүмкіндігі шектеулі адамдарды тиісті ресурстардың тестілеушілері ретінде тартуға болады; мемлекеттік органдар сайттарының интерфейстерін және «электрондық үкімет» порталын пайдаланушыларға үйреншікті «электрондық үкімет» қызметін сақтауды қамтамасыз ету. Атап айтқанда, тиісті ресурстың интерфейсін жаңартқан кезде, жаңа интерфейс пайдаланушыларға таныс интерфейсін таңдауға немесе пайдалануға мүмкіндік береді;

2) барлық қажетті ақпараттық материалдарды әзірлеу және тегін ұсына отырып, мемлекеттік органдардың волонтерлік және қайырымдылық ұйымдарын оқыту бойынша түсіндіру және насихаттау жұмыстарын күшейту. Ол үшін мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс құралдарын пайдалануға болады;

3) халықтың әлеуметтік осал топтарымен олардың тарапынан сенімді арттыру бойынша, оның ішінде мүгедектерді және олардың қауымдастықтарын әлеуметтендіру бойынша жұмысты күшейту;

4) арбадағы мүгедектер үшін инфрақұрылымды дамытуды жалғастыру;

5) әрбір мемлекеттік орган үшін мүгедектерді жұмысқа орналастыру бойынша нысаналы индикаторлар белгілеу;

б) азаматтар үшін бірыңғай іздеу қызметін құру және оны уәкілетті мемлекеттік органдардың сайтына және «электрондық үкіметтің» тиісті ресурстарына орналастыру.

Іздестіру қызметі қажетті әлеуметтік көмекті іздеуге мүмкіндік беретін дербес бағдарламалық қосымша ретінде іске асырылуы тиіс. Ең алдымен ақпараттық жүйе барлық азаматтар санатын – әлеуметтік көмек алушыларды осы санаттардың нақты критерийлерімен және тиісті мәртебесін растайтын құжаттардың тізбесімен таңдауға ұсынуы тиіс.

Санатын анықтағаннан кейін жүйе сол санатқа арналған әлеуметтік көмек пен көрсетілетін мемлекеттік қызметтердің толық тізбесін беруі тиіс.

7) халық тарапынан сенімді арттыруды қамтамасыз ету үшін әлеуметтік қорғау саласындағы проблемаларды шешу бойынша жұмысты жалғастыру қажет.

Зерттеу Қазақстан Республикасының салалық заңнамаларына олардың ақпаратқа қол жеткізу саласындағы талаптарға, стандарттарға және принциптерге сәйкестігі тұрғысынан талдау жүргізу мақсатында «Рухани жаңғыру» қазақстандық қоғамдық даму институты іске асырды.

Зерттеу ақпараттық ашықтық туралы білім базасын толықтырады, Қазақстанның салалық заңнамаларындағы ықтимал кемшіліктерге жаңа көзқарастар ұсынады.

Зерттеу міндеттерін шешу және тексеру үшін зерттеудің теориялық және эмпирикалық әдістерінің кешені қолданылды:

1) кабинеттік зерттеулер (ашық көздерден материалдарды жинау, іріктеу және талдау: шет елдердің тәжірибесін қарау негізінде және жүйелі тәсілді қолданбай заңнамалық актілерді, ресми және басқа да материалдарды оқу, зерттелетін тақырып бойынша әдебиеттерді шолу);

2) далалық зерттеулер (тақырыптарды терең түсіну және әдебиеттерді іздеу үшін сарапшылармен терең сұхбат);

3) барлық мүдделі адамдардың қатысуымен пікірталас алаңдарын өткізу.

II. ЗЕРТТЕУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Әлеуметтік процестер мен жаңа экономикалық сын-қатерлердің ұлғайып келе жатқан күрделілігі жағдайында мемлекеттік басқару жүйесі үшін шешімдер қабылдау модельдерін қалыптастыру және азаматтық қоғамның мемлекетті басқаруға белсенді қатысуына, сондай-ақ қоғамдық бақылаудың қазіргі заманғы тетіктерін пайдалануға негізделген мемлекеттік функцияларды іске асыру қажеттілігі маңызды міндет болып табылады.

Мемлекеттік биліктің жабықтығы қоғамдағы шиеленістің өсуі үшін психологиялық негіз болады, ал мемлекеттік биліктің транспаренттілігі биліктің қоғамның белсенді бөлігін елдің қазіргі және болашағы туралы сындарлы диалогқа қосу ниетін көрсетеді, ал қоғам, өз кезегінде, биліктің осы ниетіне оң жауап бере алады.

Мемлекеттік органдардың жұмысы адамдардың ақпаратқа қол жеткізуін қамтамасыз ететін ақпараттық ашықтық принциптеріне негізделуі тиіс.

Биліктің ашықтығының дәрежесі:

- билік пен оның қызметіне деген сенім;
- ақпараттық ашықтықтың төмендеуі кезінде тәуекелдіктің өсуі;
- сенімділіктің төмендеуі белгісіздік қорқынышын және оған қарсы тұруға ұмтылуды арттырады.

Қазіргі уақытта ашықтық шеңберін кеңейту бойынша бірқатар қадамдар жасалды. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев өзінің 2019 жылғы 2 қыркүйектегі Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына алғашқы Жолдауында «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын іске асыруды жалпыға ортақ міндет ретінде белгіледі.

«Халық үніне құлақ асатын мемлекет» идеясы қоғамда қолдау тауып, оның шеңберінде мынадай жұмыстар жүргізілді:

– мемлекеттік органдар басшылығының азаматтарды тұрақты қабылдау және олардың өтініштерін бақылау жөніндегі жұмысы жүйелендірілді;

– министрлердің және әкімдердің жеке блогтары тұрақты түрде жұмыс істейді;

– үкіметтік емес ұйымдармен бірлесіп өткізілетін әлеуметтік жобаларды мемлекеттік қаржыландыру тетіктері жетілдірілуде;

– жергілікті өзін-өзі басқару құралдары дамуда;

– барлық мемлекеттік органдарда қоғамдық және онлайн-қабылдау орындары ашылды;

– мемлекеттік органдардың интернет-сайттарын біріктіретін, азаматтардың өтініштері келіп түсетін тұтас платформа құрылды.

Мәселен, әкімдіктердің жанында «бір терезе» қағидаты бойынша қызмет көрсететін фронт-офистер ашылды. Президент Әкімшілігінде Өтініштердің қаралуын бақылау бөлімі құрылды.

– «Ашық үкімет» жобасы іске асырылуда. Веб-портал «Ашық деректер», «Ашық НҚА», «Ашық бюджеттер», «Ашық диалог» және «Мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін бағалау» сияқты бес компоненттен тұрады.

Мемлекеттік органдарға ведомстволық бағынысты мекемелер ашықтық принципін енгізуде. Мәселен, 100-ден астам ұйым «Ашық диалог» порталында бірінші басшылардың блоктарын ашты.

– Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің жұмысы өзекті болды, ол азаматтардың сұрауларына жедел ден қоятын билік пен қоғам арасындағы байланыстырушы көпір болып табылады;

Мемлекеттік институттардың есеп берушілігін, ашықтығы мен айқындылығын күшейту мақсатында сараптамалық талқылаулар мен кең қоғамдық консультациялар өткізіледі.

Аудит пен қызмет тиімділігін бағалаудың жаңа жүйесі, сондай-ақ азаматтарды тарту институттары енгізілуде.

«Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясының Халыққа мемлекеттік қызмет көрсету жүйесі жаңғыртылуда.

– мемлекеттік билік органдарының интернет-порталдарында қызмет туралы ақпаратпен толтыру, қоғаммен кері байланысты жүзеге асыру үшін жағдай жасалады, бұл бірінші кезекте мемлекеттік биліктің транспаренттілігі принципін іске асыру үшін қажет;

– соттардың интернет-сайттарында сот билігі, судьялар лауазымына тағайындау процесі, олардың өкілеттіктерін тоқтату, сот талқылаулары және олардың нәтижелері, сот статистикасы туралы ақпарат жарияланады. Осылайша, осы мәліметтердің көмегімен қолданыстағы сот практикасы туралы қорытынды жасауға болады.

Заңнамалық базаны «Жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау тәртібі туралы», «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Заңдармен толықтырдық.

Сонымен қатар, халық мемлекет қызметіне әлі де толықтай тартылмаған. Мемлекеттік аппараттың жұмыс істеуіндегі проблемалық сәттер көбінесе жергілікті жерлерде азаматтар мен мемлекеттік қызметшілер арасында «кері байланыстың» болмауына байланысты. Бұл арада мемлекеттік органдардың сайттары «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» 2015 жылғы 16 қарашадағы №401- V ҚРЗ (бұдан әрі – «Ақпаратқа қол

жеткізу туралы» ҚРЗ) Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес келуі тиіс, ақпарат иелері Заңның 3-бөлігі 16-бабында көзделген ақпаратты интернет-ресурстарға орналастыруға міндетті.

Бұл мәселеде ұйым басшысының өзінің қарым-қатынасы, оның инновацияларды енгізуге мүдделілігі, мұндай ақпаратты – интернет желісінде қалыптастыру және орналастыру үшін кадрларды іріктеу және басқалары да маңызды мәнге ие.

Мемлекеттік органдардың қызметіне қатысты азаматтар сынының өсуі және өтініштер санының артуы, соның ішінде қайталануы билік пен халықтың өзара іс-қимылының проблемалары бар екендігін көрсетеді.

Қоғам мемлекетпен өзара іс-қимыл негізінде ғана тиімді және дәйекті түрде дами алады. Бұл үшін ақпараттық инфрақұрылымды құру жеткіліксіз, сондай-ақ мемлекеттік саясатты қалыптастыру және іске асыру процесіне қоғамды тарту маңызды.

Бүгінгі таңда басты проблема – мемлекеттік аппараттың халықпен өзара іс-қимылы кезінде жүйеліліктің болмауы.

Біріншіден, мемлекеттік органдар мен халықтың өзара іс-қимылы шеңберінде мемлекет қабылдайтын шаралардың едәуір бөлігі мемлекеттік билік органдарының қызметі туралы ақпаратқа қол жеткізу немесе ақпараттық ашықтық мәселелеріне арналған, бұл мемлекеттік басқару жүйесінің ашықтығы элементтерінің бірі ғана болып табылады.

Екіншіден, жүйеленбеген шараларды қабылдау халықтың мемлекеттік органдармен өзара іс-қимыл процесін реттеудің фрагменттілігіне алып келеді және мемлекеттік басқару сапасын арттыру мақсатында қоғамдық тарту және қоғамдық бақылау құралдарын толық көлемде пайдалануға мүмкіндік бермейді.

Үшіншіден, келіп түсетін мәселелерді, ақпарат сұрауларын, азаматтардың ұсыныстарын, шағымдарын талдаудың және халықпен кері байланыс арналарының жұмысына тиісті бақылаудың болмауы мемлекеттік органдардың халықтың қажеттіліктері мен мүдделеріне формальды қатынасына әкеп соғады.

Жүйелілік принциптерін іске асыру үнемі жетілдірілуі сындарлы қоғамдық диалог құруға және жүргізіліп жатқан саяси және әлеуметтік-экономикалық қайта құруларға халықтың сенімін арттыруға үдемелі қозғалысты іске асыруға мүмкіндік беретін тетіктер мен құралдарды қолдану жолымен жүзеге асырылуы тиіс.

Екінші басты проблема мемлекеттік органдардың жұмысында белсенділіктің болмауы болып табылады:

1) мемлекеттің халықпен, БАҚ-пен және бизнеспен өзара іс-қимылы «күту режимінде» жүзеге асырылады, бұл қоғамдағы өзекті әлеуметтік проблемаларды оқшаулау және шешу жөніндегі шараларды уақтылы қабылдамауға әкеледі;

---

2) жоспарланған ақпараттық саясаттың болмауы және мемлекеттік қызметшілердің журналистермен тікелей байланысқа түспеуі халықтың мемлекеттік бастамалар мен шешімдерді дұрыс түсіндірмеуіне әкеп соғады;

3) мемлекеттік органдар ресми ақпаратты ашық орналастыруға бастамашылық етуге мүдделі емес. Ресми құжаттарға қол жеткізу енжар немесе сұраныс бойынша беріледі, бұл халықтың құқықтық сауаттылық деңгейіне әсер етеді;

4) қоғаммен өзара іс-қимыл тек ақпараттандыру және консультациялар арқылы жүзеге асырылады.

Халықаралық сарапшылар азаматтардың қатысуының мұндай нысандарын ең аз деп таниды, өйткені мемлекеттік саясаттың нақты өзгеруіне әкелмейді және жұртшылық пікірлерінің барлық спектрін ескермейді.

III. ПРОБЛЕМАЛАРДЫ ҚОЮ (ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТРЕНДТЕР)

3.1. «Ашық Үкіметтер ынтымақтастығы»

«Open Government Partnership» (бұдан әрі OGP) әріптестігіне қатысу - үкіметтердің ашықтықты қамтамасыз ету, азаматтардың құқықтары мен мүмкіндіктерін кеңейту, сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес және халық үніне құлақ асатын мемлекетте ақпараттық ашықтықты қалыптастыру үшін жаңа технологияларды пайдалану жөніндегі міндеттемелерін іске асыруға бағытталған көпжақты бастама.

Кіретін елдер қоғамдық консультациялар өткізумен әзірленген елдің іс-қимыл жоспарын және оның орындалу барысы туралы тәуелсіз есепті ұсына отырып, жоғары дәрежелі «Ашық үкімет» декларациясын қабылдайды.

«Ашық Үкімет» әріптестігі 8 қатысушы елдің (Бразилия, Индонезия, Мексика, Норвегия, Филиппин, Оңтүстік Африка, Біріккен Корольдік және Құрама Штаттар) үкіметі «Ашық Үкімет» декларациясын қабылдап, екі елдің іс-қимыл жоспарларына шолу жасаған кезде 2011 жылғы 20 қыркүйекте құрылды. 2011 жылдан бастап OGP Әріптестікке қосылатын тағы 70 үкіметтің міндеттемелерін қабылдауға келісті.

Қазіргі сәтте ТМД елдерінен Литва, Латвия және Қырғыз Республикасы қатысушылары болып табылады.

OGP-ға мүше 78 мемлекет және 20 кіші ұлттық үкімет 2,500-ден астам міндеттемелер қабылдады, олар олардың үкіметтерін ашық және есеп беретін ете түседі.

OGP пайымдауы қатысушы елдерді ОМО мен ЖАО сапасын жақсарту, сондай-ақ азаматтарға ұсынылатын қызметтер сапасын жақсарту мақсатында неғұрлым айқын, неғұрлым жауапты және өз азаматтарының пікіріне неғұрлым жауап беретіндей етуден тұрады. Қолданылатын OGP стандарттары мемлекеттік аппарат пен азаматтық қоғам арасындағы диалог пен ынтымақтастықтың жұмыс тетігіне кепілдік бере отырып, қоғамның әлеуметтік стандарттарының оң өзгеруіне алып келеді.

OGP-ға қатысушы елдер үкіметтерден де, азаматтық қоғамдан да реформаторларды саяси дискурстың ең жоғары деңгейлерінде «Open State», «Digital government» тетіктерін бірлесіп әзірлеп, дамыта отырып қолдауға ұмтылады.

Бұл мәселелерді шешу үшін OGP ашық үкіметтің жағдайын жан-жақты бағалайды. Бұл есепте OGP қатысушы елдер қол жеткізген прогреске мұқият және адал шолу бар.

Қатысушы елдердің прогресі үш негізгі сала бойынша бағаланады:

- маңызды негіз ретінде азаматтық қоғамды дамыту;
- сыбайлас жемқорлыққа қарсы бастамалар;
- мемлекеттік қызметтер көрсету.

Ел әріптестігіне қатысу үшін олардың төрт саладағы ең төменгі стандарттарға сәйкес келетінін көрсетуі тиіс: бюджет-салық саласындағы

ашықтық, ақпаратқа қол жеткізу, сайланбалы немесе жоғары лауазымды мемлекеттік лауазымды тұлғалармен байланысты ақпаратты ашу, сондай-ақ азаматтардың тартылу деңгейі – «Civic space».

3.2. Азаматтық қатысудың цифрлық әдістемелерін енгізу

ЕО елдерінде бюджеттің, заңнаманың көптеген мемлекеттік мәселелері, жергілікті жерлерде жаңа бағдарламаларға бастамашылық жасау және т.б. бойынша түпкілікті шешім қабылдауға азаматтардың қатысу үрдісі бар. Мысалы, бұл құралдар онлайн дауыс беру нысанын қабылдай алады. Қабылданған технологиялар классикалық дауыс беру ретінде танылмаса да, азаматтар кем дегенде қандай да бір мемлекеттік бастаманы қабылдау жөнінде артықшылық білдіруге мүмкіндігі бар.

Мысалы, «CitizenLab» платформасында ЕО және Канада елдерінде азаматтар «like-dislike» ұсынысына өз қалауларын немесе ұнатпауын көрсете алады.

Қоғамның белсенді болуының осы тренді қатысу моделінің дамуын көрсетеді, онда азаматтар «бір терезе» қағидаты мысалында консультациялар алып қана қоймай, олардың пікірі саясатты әзірлеу жөніндегі Ассамблеяның бір бөлігі бола отырып, ескерілетініне сенімді кепілдік береді. Азаматтардың белсенді болуының бұл қадамы талқылауда ғана емес, шешім қабылдау процесінің бір бөлігі болып табылады.

Дегенмен, көбінесе кейбір азаматтық бастамаларға электрондық прототип фазасынан мемлекеттік органдардың электрондық бекітуді қабылдау фазасына дейін жол беріледі. Онлайн-қатысудың бүкіл процесінің әсері көбінесе үкімет беруге дайын еркіндік пен кепілдіктерге байланысты.

ЕО елдерінде ақпараттық ашықтықтың осы тетігі әрбір ел бөлінісінде - электрондық қатысу индексімен (бұдан әрі – ЕПИ), электрондық үкіметтің даму индексімен (бұдан әрі – EGDI), не азаматтарды тарту және электрондық қатысу үшін өлшеу және бағалау құралымен (бұдан әрі – МЕТЕР) сүйемелденеді, сондай-ақ үкіметтер енгізетін тетіктердің салыстырмалы және сапалы бағасын білдіреді.

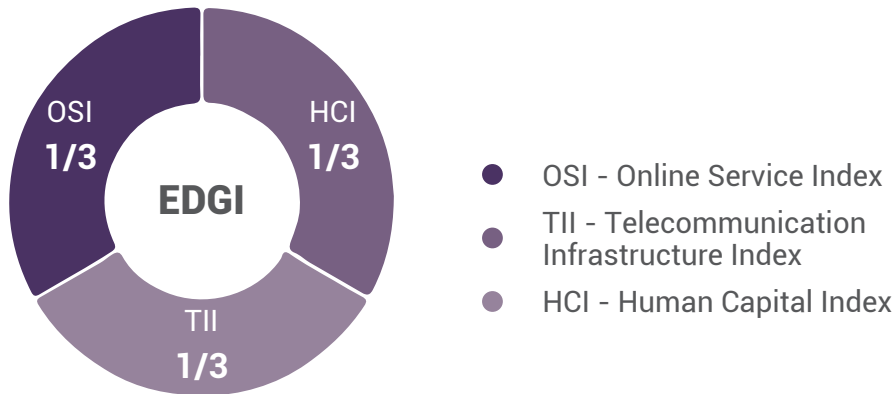
БҰҰ ұсынған электрондық үкіметтің даму индексі жалпы сипатқа ие болса да, ол тек қана электрондық қатысуға бағытталып қана қоймай, сонымен қатар белсенді бастамаларды жүзеге асыру бойынша үкіметтердің мүмкіндіктерін ашады.

Индекс онлайн-қызметтердің көлемі мен сапасын, телекоммуникациялық инфрақұрылымның даму жағдайын бағалайды. Осылайша, ол үш көрсеткіштің арқасында есептеледі:

- 1) елдің ұлттық веб-сайттарын бағалайтын онлайн қызметтер индексі (OSI);
- 2) халықтың Интернетті, ұтқыр, тіркелген және кең жолақты байланысты пайдалануын бағалайтын электр байланысы инфрақұрылымының индексі (TII);

3) ересек халықтың сауаттылық деңгейін, жалпы қамту коэффициенті мен елдегі оқу жылының санын бағалайтын адам капиталының индексі (HCI).

1-сурет. Электрондық үкіметті дамыту метрикасы

Электрондық қатысу индексі сияқты, EDGI елдер арасындағы салыстырмалы индекс болып табылады.

Мұнда континент бойынша орташа бағалау шолу:

Regional and Economic Groupings for E-Government Development Index (EDGI)

Region	EDGI	Online Service Component	Telecomm. Infrastructure Index	Human Capital Index
Africa	0.2882	0.2567	0.1724	0.4355
Americas	0.5245	0.4959	0.3844	0.6933
Asia	0.5132	0.5120	0.3730	0.6545
Europe	0.7241	0.6926	0.6438	0.8360
Oceania	0.4154	0.2966	0.2599	0.6897
World	0.4922	0.4623	0.3711	0.6433

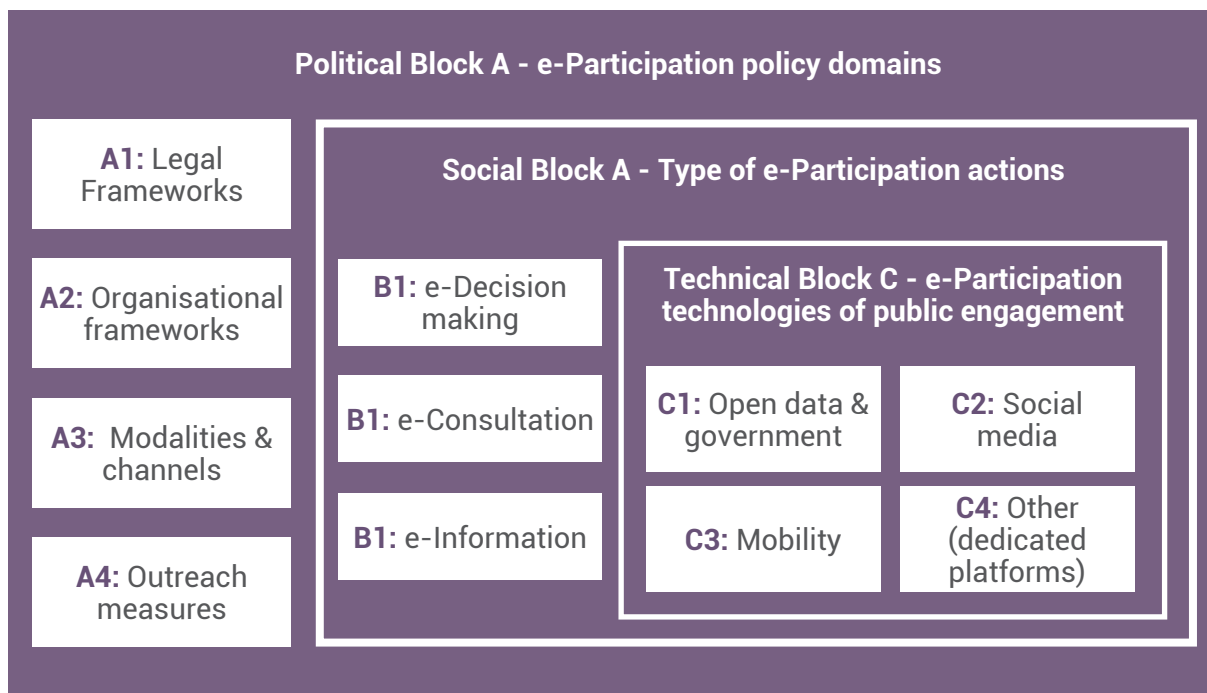
METER БҰҰ ұсынатын үшінші құрал (PPP және ЭНДИ жанында), ал нақты айтқанда – Экономикалық және әлеуметтік мәселелер жөніндегі департамент болып табылады. МЕТЕРДІҢ негізгі мақсаты – электронды қатысу, озық тәжірибе алмасу және үздіксіз оқыту прогресін бағалау үшін әлеуетті дамыту.

Оның мақсаты – жергілікті, өңірлік және ұлттық деңгейлерде үкіметтердің электрондық қатысу бастамаларының табыстылығын немесе сәтсіздігін диагностикалау. Ұзақ мерзімді перспективада елдер арасындағы көрсеткіштерді салыстыру да мақсат болып табылады.

Mater бағалау жүйесі саяси салада (блок), әлеуметтік салада (блок В) және технологиялар саласында (блок С) электрондық қатысудың жетістіктерін бағалауға бағытталған.

3-сурет. МЕТЕР бағалау критерийлері

Анықтамалық ретінде: Бельгиядағы Кортрейка қаласының тұрғындары (16 және одан үлкен) дауыс беру үшін бір апта болды. Ұлттық тіркеу нөмірін енгізгеннен кейін тұрғындар онлайн-платформа арқылы сауалнамаға қол жеткізді.

Бірақ бұл референдум нақты қағидалар жиынын талап етті. Нәтиже міндетті болу үшін кемінде 2000 қатысушы азамат болуы керек және «иә» және «жоқ» дауыстары арасындағы айырмашылық 2,5%. Әркім салмақты шешім қабылдау үшін Кортрейк қаласы оң және теріс дәлелдерге жарық түсіру үшін ақпараттық науқан ұйымдастырды.

Сайып келгенде, дауыс беру құқығы бар 60 000 азаматтың 10 000-ға жуығы сауалнамаға қатысты. Бұл 16%-дық қатысудың әсерлі деңгейі үшін жасалады.

Дамушы елдердің азаматтарды тарту үшін ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) қолдану қабілетін нығайтуға бағытталған. «МЕТЕР» деп аталатын DPADM әзірлеген өзін-өзі бағалау сауалнамасы негізінде үкіметтер мемлекеттік қызметтерді көрсетуді жақсарту және өз азаматтарын саясатты әзірлеу процестеріне тарту стратегияларын жасай алады.

3.3. Қоғамдық белсенділікті арттыру үшін «GovTech» технологияларын енгізу

«GovTech» Egov-тың жеке ортада дамуын айқындауға болады және электрондық үкіметтің жаңа кезеңін көрсетеді. Бұл анықтама мемлекеттік басқару және азаматтардың қатысуы саласындағы инновацияларды сипаттау үшін пайдаланылады.

«GovTech» жұмыс процестерін цифрлау немесе жергілікті атқарушы органдардың халықпен кері байланысының жаңа құралдарын енгізу жолымен әкімшілендірудің тиімділігін арттыруды бейнелейді.

Осылайша, мемлекеттік органдардың жұмыс процестеріне жасанды интеллект пен интернет-заттарды енгізу мемлекеттік қызметшілердің тиімділігін арттыра және жұмыс уақытының 30% - на дейін босата алады. Осының есебінен үнемделген уақыт пен ақша басқа салаларға инвестициялануы мүмкін, бұл соңында азаматтарға пайда әкеледі.

Мысалы, қала салықты тиімді өңдеу үшін жаңа құралды енгізсе, азаматтар күту уақытын қысқарту немесе рәсімдерді оңайлату есебінен инновацияның артықшылықтарын көреді. Ұзақ мерзімді перспективада тиімділікті арттыру шығындардың төмендеуін білдіреді және салықтарды өңдеуге жұмсалған ақша денсаулық сақтауға немесе білім беруге жұмсалыуы мүмкін, бұл жалпы азаматтарға пайда әкеледі.

Сингапур осы «GovTech» – ді іске қосқан алғашқы елдердің бірі болып табылады, бұл кезде қоғамдық екпін жеке сектордың шағын инновацияларынан электрондық үкіметтің неғұрлым ірі бастамаларына ауысады.

Өзгерістерге ықпал ету үшін «GovTech» құралдары пайдаланушылардың ең көп санын қамтуы керек; сондықтан олардың басты міндеті-халықты онлайн-режимде кең көлемде тарту.

«GovTech» көптеген құралдары тегін (кем дегенде азаматтар үшін), бұл тұрақтылық туралы мәселені көтереді. Құралдарды ұсынатын компаниялар құралдың тұтастығына және электрондық үкіметті қамтамасыз етуге нұқсан келтірмей бизнес-модельдерді әзірлеуі тиіс. «CitizenLab» сияқты кейбір құралдар қала мен үкіметтерге өз платформаларын сату арқылы лицензиялау үлгісін таңдады. «Neighborland» сияқты кейбір басқалар мемлекеттік органдарға кеңес беруге сүйенеді.

Үкіметтер әдетте «govTech» жобаларының бастамашысы болмаса да, олар өсіп келе жатқан құқықтық ортаны құрып, қолданыстағы жобаларды алға жылжыта отырып қолдау көрсете алады.

Анықтамалық ретінде: Польшада жасалған, онда GovTech Polska сатып алу жүйесін қайта ойлап тауып, стартаптар мен хакерлерді инновациялық мемлекеттік тәжірибелерді әзірлеуге ашық шақырады. Азаматтардың қатысуын дамыту заңдылық пен сенімді арттыруға көмектеседі, сондай-ақ үкіметтерге азаматтардың қажеттіліктеріне шынымен жауап беретін саясатты әзірлеуге көмектесетін сенімді деректер береді.

Бұл мемлекеттік қызметшілерді оқыту мен қайта даярлауға инвестиция салуды, тәуекелге деген ашықтықты және әртүрлі профильдер мен дағдылардың жиынтығын білдіреді. Мұндай инвестициялар Сингапурда жүзеге асырылады, онда 20 000 мемлекеттік қызметші деректерді талдауға оқытылады және жасанды интеллектті зерттеуге ниет білдірген азаматтарға қаржылық ынталандыру ұсынылады.

GovTech көп азаматтарды тартады, Үкіметтің азаматтар көтерген проблемаларға ден қоюына және неғұрлым тиімді шешімдер қабылдауына көмектеседі.

3.4. Виртуалды парламент

Коронавирус өрши бастағаннан бастап бүкіл әлемдегі заңнамалық органдар толық жұмыс істеуі үшін күресті. Сонымен қатар, Еуропадан, Австралия мен Пәкістаннан ұлттық заң шығару органдарының бұрынғы режимде жұмыс істеуін жалғастыруына үндеу тастаған. Ұлыбританияда 100-ден астам депутат «әлеуметтік қашықтықтарға сәйкес демократиялық дәстүрлерді қолдау» үшін цифрлық парламент құру туралы ашық хатқа қол қойды.

АҚШ-та «шеттетілген» конгреске қатысты БАҚ-тың алаңдаушылығына байланысты ондаған демократтар өз басшылығына қашықтықтан дауыс беру мүмкіндігін қамтамасыз ететін қағидаларды өзгерту туралы хат жолдады.

Пандемиядан туындаған заңнамалық жұмыстың бұзылуы дағдарысқа қарсы әрекет етуге айтарлықтай әсер етті. Мысалы, Канадада Қауым Палатасы жұмыс берушілер оларды төлем ведомосінде ұстап қалу үшін қызметкерлердің жалақысының пайызын жабуға бағытталған жалақы туралы сыни заң жобасы бойынша дауыс беруді бірнеше аптаға кейінге қалдырды.

Әлеуметтік қозғалыстар мен наразылықтар сияқты ұжымдық әрекеттер мен қарсылықтардың дәстүрлі нысандары физикалық қашықтықпен шектеледі, парламенттер авторитарлық «қисықты» теңестіруде бірінші қорғау желісіне айналулары тиіс.

11 наурызда Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДҰ) бас директоры коронавирус пандемиясының өршіп жатқанын жариялады. Алты күн өткен соң, ең жылдам парламенттік жауаптардың бірінде Бразилия өкілдерінің палатасы депутаттарға онлайн дауыс беруге рұқсат беретін нормативтік қарарды бекітті және «виртуалды парламент» құру үшін жетекші принциптерді ұсынды.

Жоғары цифрлық сыйымдылық виртуалды жұмыс әдісіне бірқалыпты көшуге кепілдік бермейді. Басқаша айтқанда, цифрлық мүмкіндіктермен қатар, виртуалды Парламентке көшу көптеген жағдайларда ұқсас кедергілерді жою үшін саяси көшбасшылықты талап етуі мүмкін.

Бразилиямен болған жағдайда, Палата спикері нормативті қарарды қабылдауды тездетіп, оны барлық саяси спектр бойынша депутаттар тез мақұлдады.

Алайда, бұл процесті кең саяси тұрғыда түсіну керек. Атқарушы және заң шығарушы билік арасындағы қазіргі қатынастар жалпыға белгілі қарама-қайшы болып келеді.

Сондықтан жылдам ден қою атқарушы билікті шамадан тыс қамтуды болдырмау және дағдарыс кезінде саяси маңыздылығын сақтау үшін Өкілдер палатасы тарапынан да алдын алу қадамы болуы мүмкін. Мұндай жағдайларда парламенттер назарға алғысы келуі мүмкін.

3.5. «Өтімді демократия» тетіктерін іске асыру

Өтімді демократия-бұл тікелей және өкілді демократиялардың артықшылықтарын біріктіретін делегативті демократияның бір түрі. Қазіргі уақытта кеңінен пайдаланылатын демократиялық нысандардан екі негізгі функционалдық айырмашылықты атап өтуге болады.

Өтімді демократия принципі өз дауысын жеке нақты салалар шеңберінде беруге мүмкіндік беруі, ал бүгінгі күні қолданыстағы азаматтық тарту модельдерінде өкілдер ұқсас көзқарастарға өз электоратымен және кейбір жекелеген мәселелер бойынша түбегейлі тамаша пікірінің болуы күшті сипатқа ие.

Өтімді демократияның қуатты аспектісі-қарапайым дауыс берудің орнына дауыс берудің ұсынымдық жүйесі.

Нәтижесінде, келесі артықшылықтар бар:

1) осы саладағы тәжірибелі біреуге дауыс беру бізді меритократия идеяларына жақын етеді, онда әрбір өкіл өз саласындағы сарапшы болып табылады;

Мұндай жағдай түрлі саладағы көшбасшыларды бәсекелестікке қарамастан ынтымақтастыққа және сайып келгенде, жақсы шешім қабылдауға итермелейді.

2) өтімді демократия төмен кіріске ие. Делегат болу үшін өз дауысын беруші тарапынан ниет пен сенім қажет;

Ол үшін құрылымдар мен ұйымдар шеңберінде азшылықтардың өкілдігін жеңілдететін қағидалар да, заңдар да, шектеулер де жоқ.

3) өтімді демократия ауқымды, азаматтарды қоғамдық басқару жүйесіне неғұрлым белсенді тартуға және талқыланатын барлық тақырыптардың неғұрлым кең қамтылуына ықпал етеді.

Ақпараттың толық ашықтығын дамыту контекстінде өтімді демократия қағидаттарын пайдалану мемлекеттік және жеке ақпаратты бақылау жүйесінің ашықтығын арттыруға және күшейтуге ықпал етеді.

АҚШ-та 2015 жылы құрылған «Democracy Earth» коммерциялық емес ұйым жұмыс істейді.

Democracy Earth жұмыс істейтін өтімді демократияны іске асыру арқылы орталықтандырылмаған Sovereign қосымшасы бойынша жұмыс істейді.

Sovereign-ге тіркелгеннен кейін қатысушы өзінің жеке басын растай алады және тиісті дауыс санын ала алады, ол желідегі әрбір пайдаланушыда болады. Жобаның пайдаланушы тұлғаларының түпнұсқалығын тексерудің орталық жүйесі жоқ, қатысушылар бір-бірін өз бетінше тексереді. Democracy Earth қайталанатын тұлғаларды іздегені үшін марапаттай отырып, оларды ынталандырады, бұл процесс attention mining деп аталады (сөзбе-сөз назар аудару).

Тағы бір мысал – «Minime токени» жобасы. Бұл қосымша мүмкіндіктері бар токен деп аталады.

«Minime токени» – бұл түпнұсқа токенге әсер етпей (түпнұсқа токендерді өзгеріссіз қалдыра отырып), қосымша функционалдылықты қосуға құнды мүмкіндік беретін клондалған токен.

«Minime токени» кез-келген алдыңғы желі блогында клондалуы мүмкін, бұл өткен кез-келген сәтте жаңа ғана іске қосылған токеннің клондалғандай етіп таралуын сақтау арқылы бастапқы токенді клондауға болады дегенді білдіреді. Бұл сыйақы модельдері үшін керемет, себебі қатысушыларға токендерді еркін сатуға және жылжытуға мүмкіндік береді.

«Minime токени» – де токен контроллерін тағайындау мүмкіндігі бар, ол токендерді жасауға, жылжытуға және жағуға мүмкіндік береді, сондай-ақ пайдаланушылар арасындағы транзакцияларды кідіртуге мүмкіндік береді.

3.6. Қоғамды спектр ретінде тарту

Қоғамды тарту және оған қатысу саяси функциялары саласындағы халықаралық практикалар жұртшылықтың шешім қабылдау процесіне қатысуын сегменттерге бөледі. Қоғамдық қатысуды сегменттеудің ең көп таралған тәсілі жұртшылықтың түпкі шешімге әсер ету деңгейі немесе әсер ету дәрежесі бойынша ұйымдастырылған спектрдің немесе «баспалдақтар» моделін пайдаланады.

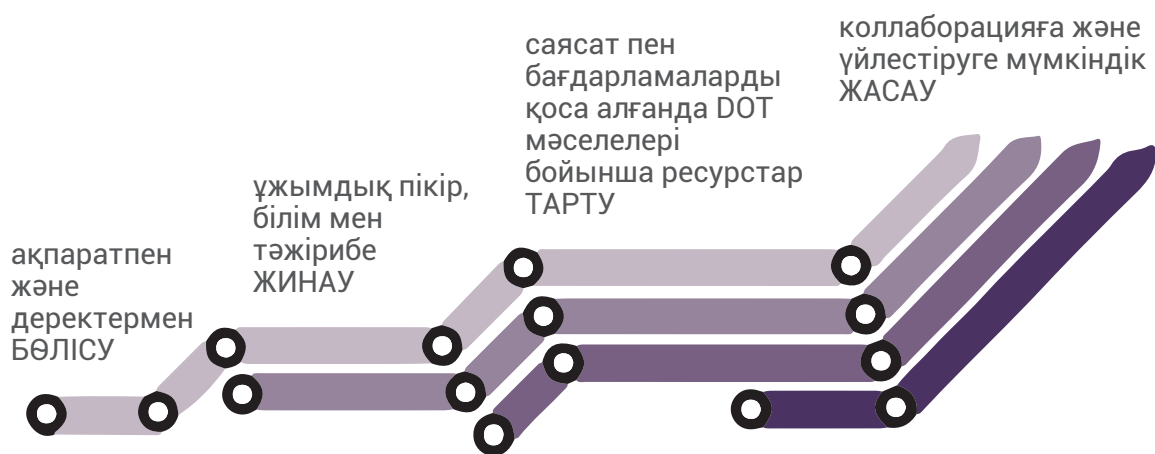
Мұндай сегменттеудің екі мысалы-бұл Ш. Арнстайн әзірлеген азаматтардың қатысу сатысы және Жұртшылықтың қатысуы жөніндегі халықаралық қауымдастық (International Association for Public Participation, IAPP) әзірлеген тарту спектрі. Бұл мысалдар жұртшылықты тарту спектрінің эволюциясын және жұртшылықпен байланыс жөніндегі функциялардың/коммуникациялық функциялардың мемлекеттік саясатты қалыптастыру және шешімдер қабылдау жөніндегі функциялардан түпкілікті бөлінуін бейнелейді.

4-сурет. Жұртшылықтың қатысуы жөніндегі халықаралық қауымдастықтың тартылу спектрі

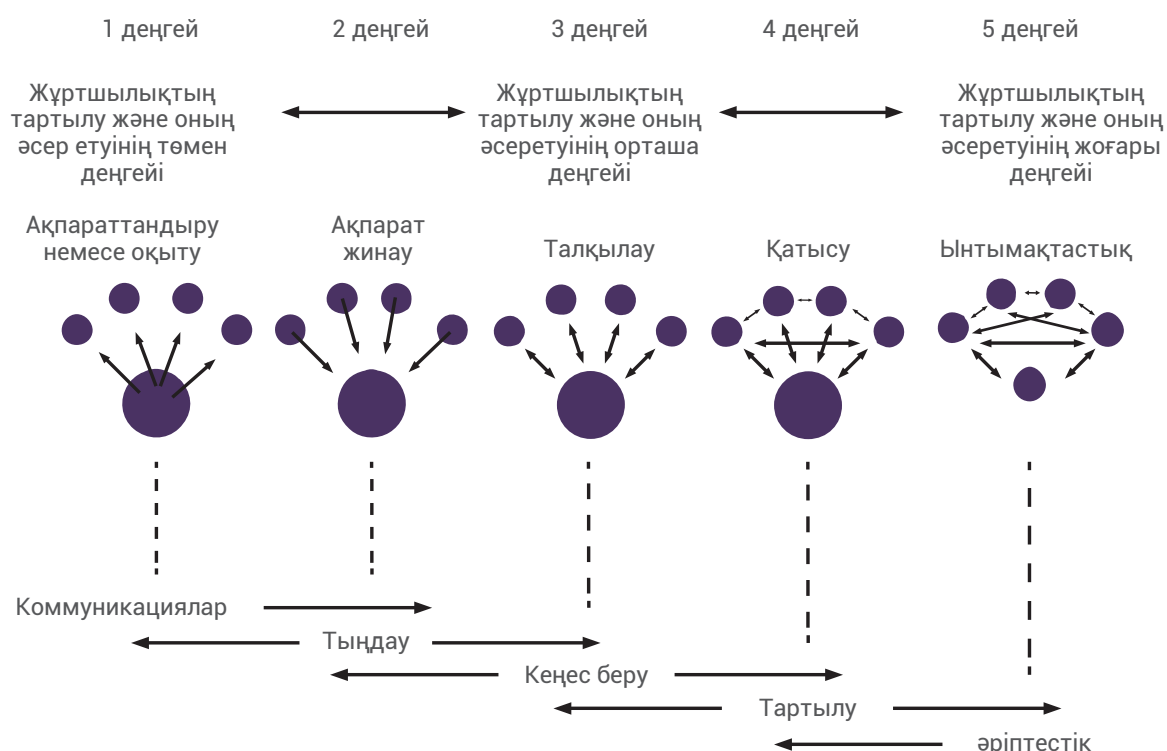

АҚШ Көлік министрлігі немесе Канаданың Денсаулық сақтау министрлігі пайдаланатын модель қоғамды мемлекеттік органдармен тікелей өзара іс-қимыл процестеріне тарту тәжірибесінің мысалы болып табылады.

5-сурет. АҚШ Көлік министрлігі пайдаланатын жұртшылықты тарту моделі

6-сурет Канаданың Денсаулық сақтау министрлігі пайдаланатын шешім қабылдау процесіне жұртшылықты тарту құралы

АҚШ-та жергілікті мемлекеттік органдар жұртшылықты тиімді тартуды құруды 5 компонент моделі бойынша жүзеге асырады:

- 1) ақпараттандыру - тек жұртшылыққа ақпарат беру;
- 2) жұртшылыққа кері байланыс үшін өтінішке кеңес беру;
- 3) жұртшылықты баламаларды әзірлеуге немесе «өз нұсқаларын»

беруге» тарту; мәселені тұжырымдау және талқылау үшін баламаларды әзірлеу мақсатында жұртшылықпен ынтымақтастық;

4) Кеңес регламенті шеңберінде өкілеттіктер беру, шешімдер қабылдауға/проблемаларды шешуге жұртшылықты тарту.

Шотландияда қоғамды тартудың Шотланд ұлттық стандарттарына негізделген жұртшылықты тартудың мынадай принциптері бар:

1) әділеттілік, теңдік және тарту (инклюзивтілік) жұртшылықты тартудың барлық аспектілерінің негізінде болуы тиіс және жұртшылықты тарту жөніндегі саясатта да, барлық қатысушы тараптар қалай әрекет етуінде да көрсетілуі тиіс;

2) жұртшылықты тартудың нақты тұжырымдалған және келісілген мақсаттары мен осы мақсаттарға қол жеткізудің әдістері болуға тиіс;

3) жұртшылықты тарту практикасының сапасын арттыру өз жұмысында өткен тәжірибені ескеру бағытын ұстануды талап етеді;

4) қоғамдастықтарды құру, теңдік принципін сақталуын қамтамасыз ету, қойылған міндеттер бөлігінде құқықтар мен міндеттерді бөлу және барлық көзқарастарды есепке алу күш-жігердің (дағдылардың) тиісті деңгейінде жүзеге асырылуы тиіс);

5) жұртшылықты тарту процесінің барлық тараптары зерттеулерге, талдауға және тәжірибеге негізделген білімге ие болғандықтан, жұртшылықты тартудың тиімді процесі осындай біліммен алмасуды және оларды қолдануды көздейді;

6) барлық қатысушыларға өз білімі мен дағдыларын дамыту мүмкіндігі берілуі тиіс;

7) жұртшылықты тиімді тарту мақсаттары үшін сенімді, уақтылы ақпарат маңызды рөл атқарады.

3.7. Ішкі сын-қатерлер

«Халық үніне құлақ асатын мемлекетті» іске асырудағы тосқауылдар қатарына бүкіл ауқымды сыбайлас жемқорлықты, бір мезгілде бастамалардың көп санын орындауды, қысқа мерзімді нәтижелер ұмтылу, саясатты іске асыру процесін үйлестіруге қабілетсіздікті жатқызуға болады.

Тиімсіз мемлекеттік бағдарламалар сенімнің, қоғамдық қолдаудың төмендеуіне және тіпті саяси шешімдердің іске асырылуына кедергі келтіретін «цинизмге» алып келеді. Экономика, аграрлық сектор, әлеуметтік жұмыс, білім беру сияқты түрлі қызмет салаларында мемлекеттік органдар саясатты іске асыру нәтижелері туралы тиісті коммуникацияны қамтамасыз етпейді. Мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам арасында «коммуникация дағдарысы» байқалуда.

3.7.1. Нашар ақпараттандыру

Қазақстан азаматтары мемлекеттік бастамалар туралы нашар хабардар, бұл қоғам тарапынан саясатты қабылдау немесе қабылдамау үшін негізгі компонент болып табылады. Дамыған елдерде жұртшылықпен саяси коммуникациялар, мысалы, оппоненттер арасындағы ашық пікірталастар, мемлекеттік саясатты әзірлеуде есепке алу үшін халықтың пікірлеріне сұрау салу Үкімет жұмысының міндетті компоненті болып табылады.

Сонымен қатар БАҚ Үкімет пен қоғам арасындағы қарым-қатынасты орнатуда маңызды рөл атқарады.

3.7.2. Саяси коммуникациялардың әлсіздігі

Мемлекеттік саясатты іске асырудың тиімділігін арттыру үшін Үкімет коммуникацияларды басқаруды үйренуі қажет.

Бүкіл әлемдегі үкіметтер әлеуметтік желілер арқылы қоғамға әсер ететіндіктен, азаматтардың пікірлерін елемеуге болмайды.

Бұл әсіресе Қазақстанда байқалады, онда азаматтар мемлекеттік саясатты әзірлеуге және іске асыруға қатысу үшін шектеулі мүмкіндіктерге ие бола отырып, пікір білдіру үшін әлеуметтік желілерге жүгінуге мәжбүр.

Қазақстанда әлеуметтік медиа «үкіметтен азаматтарға» коммуникациясын түбегейлі өзгертіп жіберді. Бүгінде кез-келген белсенді азамат жаңалықтар мен контенттің көзі бола алады және кең ауқымға ие болады.

Технологиялық жағынан осал жастар демократияға, жеке кеңістікке, адам құқықтарына және азаматтық қоғамның басқа да мәселелеріне қызығушылық танытады.

Үкімет тарапынан қоғаммен байланыс орнатудың алғашқы әрекеттері жасалғанын мойындау керек:

- қоғамдық кеңестер жұмыс істейді;
- Ұлттық қоғамдық сенім кеңесі құрылды;
- кейбір министрлер мен әкімдер блогтар жүргізіп, әлеуметтік желілерде белсенді.

Бұл шаралар жеткілікті емес. Бар оң тәжірибенің мысалдары жеке тұлғаға байланысты:

1) егер басшы қарым-қатынас жасауға ашық болса, онда Қоғамдық кеңес мемлекеттік органда тыңдалуға, яғни нәтижелі болуға көп мүмкіндігі бар;

2) басшылықтың ауысуы, қоғаммен байланыстағы барлық жинақталған тәжірибені нөлге ауыстырады.

Тұжырым: адамдарға тәуелділік – бұл зиянды жүйе, «дені сау» тиімді жүйе кезінде барлық мемлекеттік органдар (министрліктер мен әкімдіктер) және мемлекеттік ұйымдар (ауруханалар, мектептер, полиция және т.б.) азаматтарды шын жүректен «естуге» және «тыңдауға» ниет білдіреді, бүкіл мемлекеттік жүйе қоғамның мүдделеріне бағытталады.

Бұл жағдайда «халық үніне құлақ асатын мемлекет» халықтың қолдауы мен сеніміне ие бола отырып, өз саясатын жүзеге асыруға әлдеқайда көп мүмкіндік алады.

IV. ПЕРСПЕКТИВА

Пандемия ескі модельдерді қабылдамаған триггер ретінде қызмет етті және практиканың өзгеруіне ставка жасады. Бүгін, «халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасы осы жаңа шындықтарға қалай тұспа-тұс келетінін қарастыру қажет.

Ағымдағы жағдай, қоғам үкіметке сеніп, өзін-өзі оқшаулау бойынша ұсынылған шектеулерді қабылдаған кезде Локка мен Руссо қоғамдық шартының теориясының пәрменділігін көрсетті. Одан әрі оқшаулану бюрократиялық аппараттың жаңа үрдістерден үмітсіз артта қалуын және физикалық байланыстар мен қағаздар алмасу арқылы жүзеге асырылатын қызмет өзін-өзі жойды.

Мұнда алғашқы шақыру «естілді» – жедел әрекет ету және бірден қайта құру. Осыған байланысты қауіпсіздік шараларын сақтау және еңбек міндеттерін орындау бойынша ымыралы нұсқаға айналған қашықтықтан жұмыс нысандары сынақтан өткізілді. Сондай-ақ бұл өзара іс-қимылдың түрлі форматты түрлерін тексеруге мүмкіндік берді.

Жалпы алғанда, дистанциялық сервистер жүйесін пайдалану және осы уақытқа дейін мұндай мүмкін деп танылмаған миллион адамды тарту өте қысқа мерзім ішінде жаңа дағдылар мен құзыреттіліктерді игеруге алып келді, бұл біздің азаматтарымыздың жаңа жағдайларда жоғары оқып-үйренуін және өмірге бейімделуін көрсетеді.

Бірнеше жыл бойы жүзеге асырылған цифрландыру беріктікке сыналды және мұнда екінші шақыру «естілді» – бейімделу және дер кезінде және қоғамның сигналдарына барабар әрекет ету. Бұл шақыру, шын мәнінде, қолданыстағы саяси жүйенің сырттан келетін импульстерге әрекет ету және қабылданған шешімдерді түзету қабілетіне бағытталған.

Осылайша, «халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасына мынадай мәселелерді шешуге мүмкіндік беретін тетіктерді салу ұсынылады: халықтың әртүрлі топтары үшін өзекті проблемалар; халық пен биліктің өзара іс-қимыл жасау тәсілдері; келіп түсетін ақпаратты сүзу; қоғамнан билікке сигналдың жоғалуын немесе бұрмалануын анықтау; халықтан келіп түсетін сауалдарға жауап беру; халыққа билік шешімдері туралы хабар беру; биліктен қоғамға сигналдың жоғалуын немесе бұрмалануын іздеу; халық пен биліктің коммуникация арналары; халықтың әртүрлі санаттағы артикулярлығы; биліктен қоғамға кері сигналдарды қадағалау.

Жалпы алғанда, «халық үніне құлақ асатын мемлекеттің» тұжырымдамасы халықтың проблемаларын шешуге көмектесетін іс-әрекеттерге, соның ішінде олар айқын болғанға дейін де бағытталған. Осылайша, билікке деген сұраныстардың басым бөлігі «ас үй әңгімелерінің» шеңберінде борттың сыртында қалады, мұнда сүзгі іске қосылады және «құрғақ қалдықта» сөйлеушілердің пікірінше, билік ешқашан шешпейді және оған жүгінуге мағынасы жоқ мәселелер қалады. Нәтижесінде мемлекеттік органдар ТКШ, Инфрақұрылым, аумақты абаттандыру және басқа да әлеуметтік-тұрмыстық мәселелерге хаттар, сауалдар, шағымдар алады. Өз кезегінде, мемлекеттік органдарда халықтың тұрмыстық мұқтаждықтарға бейімділігі туралы пікір қалыптасады. Бұл жағдайда бір жағдай халық әртүрлі түрде қарастырылады деп санайды, билік проблемалар туралы

жеткілікті ақпараттандырылған, бұл хабардарлықтың деңгейі билік деңгейінің артуымен төмендейтінін көрсетеді.

Адамдардың проблемалары туралы ақпараттың болмауы ақпарат беру арналарының жоқтығымен емес, шенеуніктердің оларға көңіл бөлуінің болмауымен түсіндіріледі. Осылайша, мемлекеттік қызметшілер «Қазақстан халқына адал қызмет ету» антын ұмытып кетеді, ал адамдар билікті «естімейтін» және адамдардың проблемаларына қатыссыз болуды айыптайды.

Осыған байланысты мынадай трендтер: «халық үніне құлақ асатын мемлекет» призмасы арқылы барлық деңгейлерде өзара іс-қимылдың дәстүрлі институттарын трансформациялау және цифрлық технологияларды имплементациялау өзекті.

Осылайша, қолданыстағы институттарды трансформациялау және «қоғам-мемлекет», «мемлекет-қоғам» арналарын қадағалау уақыты келді.

V. ҰСЫНЫЛАТЫН ШЕШІМДЕР

Соңғы бірнеше айда бүкіл әлем көп деңгейлі тесттерді шешіп, қолданыстағы механизмдердің беріктігін тексеру арқылы сабақтар алды. Бүгінгі күні күштерді мемлекеттік басқарудың барлық қолданыстағы жүйесін «толық қайта жүктеуге» бағыттауды бастау керек және бұл өз салдары бойынша 2008-2009 жылдардағы рецессиядан асып түсетін, жалғасып жатқан дағдарыс аясында тиімді әрекет болады. Бұл күш-жігер елдің дамуы үшін азаматтық қоғамның сұраныстарымен бірге жаңа серпін береді. Сыртқы оқиғалардың ел дамуының ішкі процестерімен өзара байланысы қауіпсіздік мәселелеріне және қоғам ішіндегі поляризацияға сөзсіз әсер ететін болады.

Алда келе жатқан дағдарыстың ауқымы мен салдары туралы айтуға әлі ерте, бірақ біздің мемлекетіміздің дамуының үш бағыты айқын.

Қоғамдық қатысу – қоғам мен мемлекеттің ортақ жауапкершілік принципін көрінісі болады. Бұл жағдайда билік қабылдаған шешімдер халықпен ынтымақтастық сүзгісі арқылы өтеді және билік өкілеттіктерін қоғамға беру арқылы әріптестікке негізделетін болады. Тиісінше азаматтар мен азаматтық қоғам институттарының шешімдер қабылдауға қатысуының нысандары мен рәсімдері жетілдірілетін болады. Мұнда қоғамдық кеңестерді, жұмыс топтарын, консультативтік-кеңесші құрылымдарды және кері байланыстың басқа да арналарын біртіндеп онлайн-форматқа көшіру қажет, бұл бұрын үй-жайдың көлеміне және қатысудың басқа да ұйымдық нысандарына байланыстырылған, қатысушыларға билік органдарымен жемісті ынтымақтастық жасауға әрдайым мүмкіндік бере бермейтін қатысу шеңберін кеңейтуге мүмкіндік береді.

Осылайша, кез-келген тілек білдірушілер саны осындай онлайн-кездесулерге қатысып, комментарийлерге өз ұсыныстары мен толықтыруларын қалдыра немесе мәлімдей алады. Әрі қарай комментарийлер өңделеді және олардың қайсысы кірізілгенін әркім өз бетінше қадағалай алады.

Қоғамдық бақылау – мемлекеттік органдар қызметінің мониторингін жүзеге асыруды және мемлекет пен қоғамның билік қабылдаған шешімдерін дұрыс орындаумен қатар қоғамда қалыптасып отырған проблемалық мәселелерді анықтауды көздейді. Мәселен, азаматтық қоғамның қолда бар бірқатар институттары арқылы және қоғамдық кеңестерді тарта отырып, бақылауды жүзеге асыру қоғамға «құлақ асуына» мүмкіндік береді.

Қоғамдық кеңестердің құрамына конкурстық іріктеу тетіктерін енгізу және әрбір кандидат (белгілі бір мерзімге сайланатын) үшін онлайн-дауыс беру қоғамды қоғамдық кеңестердің шешім қабылдауына қатысты етеді. Сонымен қатар, бұл өз кезегінде қоғам алдында бұл жауапкершілікті алатындардың мәртебесін арттырады және азаматтық қоғам тарапынан кез келген мәселелер мен сауалдар пайда болған кезде ашық болады. Мұнда қоғамдық кеңестердің мәртебесі халықпен кері байланыстың тиімді тетіктерінің бірі болып, бірнеше есе арта түседі.

Қоғамдық тыңдаулар институтын жаңғыртылған алаңға ауыстыру адамның құқықтары мен бостандықтарына қатысты заңнамалық актілер бөлігінде олардың мүдделерін қозғайтын мәселелерді, халықты толғандыратын өзекті мәселелерді талқылауға азаматтардың белсенді және инклюзивті қатысуы үшін жағдай жасауы тиіс. Мәселен, бюджет есебінен жүзеге асырылатын мемлекеттік бағдарламалар мен жобалардың іске асырылуына жұртшылықтың кеңінен қатысуымен азаматтық мониторинг және бақылау жүйесін енгізу мүмкін болады.

Қоғамдық бағалау – мемлекеттік органдар жұмысының тиімділігін өлшеудің объективті өлшемдері мен құралдарын қалыптастыруға бағытталған. Мұнда тиімділіктің негізгі көрсеткіші аралық процесс емес, азаматтардың нақты өмірлік проблемаларын шешу түріндегі түпкілікті нәтиже болады.

Осы бағытты іске асырудың маңызды элементі азаматтардың саналылығы мен тартылуы болып табылады. Бұл ретте, біздің жас ұрпақтың ағымдағы жаңғырту процестеріне қатысу қажеттілігін атап өту маңызды. Жас азаматтарды сол жауапкершілікке дайындау үшін орта және жоғары оқу орындарының білім беру бағдарламаларына креативті ойлауды дамыту бойынша сабақтарды енгізу қажет, оның жекелеген элементтері қосымша үйірмелер, халықаралық ұйымдардың модельдері, дебаттар және т.б. сияқты табысты жұмыс істейді. Білімді және креативті жас ұрпақ болашақта өсудің негізгі драйвері болады.

5.1. Ашық Үкімет

Басқа елдердің тәжірибесінен мемлекеттік басқаруды жетілдірудің жаңа стратегияларын әзірлеу қажет болмаған, ал электрондық үкімет бағдарламасының бір ғана элементіне - мемлекеттік ақпаратқа толық қол жеткізуді қамтамасыз етуге назар аударылған мысалдарды көруге болады.

Мұндай модель не береді? Осы форматта қоғамдық қатысу үкіметтік емес ұйымдар мен азаматтық белсенділердің нақты азаматтардың күрделі өмірлік жағдайларын шешуде кеңінен қатысуы арқылы атқарушы органдар ұсынатын жобаларды көпшілік алдында талқылаудың процесін, рөлі мен мәнін түбегейлі қайта қарауды талап етеді.

Тиісінше, азаматтар жаңа мүмкіндіктер туралы ақпарат алып, үкіметтік/өңірлік жобаларды дамыту бойынша өз комментарийлері мен ұсынымдарын орналастыра отырып, сондай-ақ ұсынылып отырған жобалар шеңберінде қызықтыратын мәселелер бойынша электрондық консультациялар ала отырып, белсенді қатысушылар бола алады. Осылайша, азаматтар арасында сындарлы белсенділікті дамытудың бастамасы қаланады.

Белсенділіктің бұл түрі жергілікті/республикалық биліктің әрекеттерін түзету арқылы азаматтық бастаманы дамытуға, сондай-ақ өңірлердің тыныс-тіршілігіне қолайлы жағдай жасауға мүмкіндік береді.

Сондай-ақ ХҚКО жұмысын біртіндеп онлайн-форматқа айналдыру, бұл мобильдік технологиялар арқылы мемлекеттік басқару органдары мен азаматтар арасындағы қатынастарды қайта жүктеуге ықпал етеді. Осылайша мынадай міндеттер шешілетін болады: 1) мемлекеттік қызметтер көрсету бойынша стационарлық офистерге балама жасау; 2)

шенеуніктердің азаматтармен және ұйымдармен қарым-қатынасының қалыптасқан пішімін өзгерту; 3) азаматтардың қызметтер алуға арналған уақытша шығындарын азайту; 4) табиғи және бейресми жағдайда қол созу қашықтығында қызмет алу; 5) физикалық мүмкіндіктеріне байланысты келе алмайтын адамдарға билік өкілдерімен кездесуге мүмкіндік беру.

Қоғамдық бағалау орталық мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдардың ашықтығы моделінің базасында құрылады, ол халықтың қатысуымен мемлекеттік шешімдер қабылдау процесін кезең-кезеңмен регламенттеуді әзірлейтін және қамтитын болады. Тиісінше, осы процесті жетілдіру бойынша өз ұсыныстарын беруге дайын адамдар одан әрі қоғамдық бағалауға белсенді түрде қатыса алады.

Мемлекет келіп түскен сұрау салуларды үнсіз бақылаушы және орындаушы болып қалмайды.

Барлық үкіметтік құрылымдар қоғамның ұмтылысын сезіп, мәселелерді проблемаға айналуына дейін шешкен кезде «Ашық үкіметтік-белсенді азаматтық қоғам» атты табысты тандем болады.

Осыған байланысты мемлекеттік органдардың ғана емес, биліктің барлық тармақтарының құрылымын жаңғырту қажет.

Мемлекет жұмысына қоғамдық қатысу тетіктерін қайта қарау қажет, халықтан түсетін бірде-бір петиция қараусыз қалмауға тиіс. Конституциялық Кеңес, Парламент, жергілікті мәслихаттар сияқты құрылымдар азаматтардың өміріне толығымен тартылып, олардың сұраныстарын болжай отырып және қиын проблемаларды алдын ала болжап, оларды түгелдей жою үшін өзінің даналығын пайдалана отырып, толықтай жұмылдырылуы тиіс.

Соңғы уақыттағы техногендік апаттар мен дағдарыстар қоғамнан келіп түсетін сигналдарға уақтылы ден қою кезінде көптеген проблемаларды болдырмауға болатынын көрсетеді.

Осылайша, бұл модель биліктің барлық тармақтарына әдеттегі ресми шеңберден шығуға және халыққа жақын болуға мүмкіндік береді. «Бір алаңда» билікпен жұмыс істеу мүмкіндігі көп ұзамай айтарлықтай жеміс әкелуі мүмкін, өйткені диалог барлық мүмкін болатын жанжалдарды шешуге – жауапкершілігі ортақ болатын жалпы шешімдерді іздеуге алып келеді, өйткені олардың барлығы ашық форматта көрсетілетін болады, бұл процестің әрбір қатысушысы қоғам алдындағы жеке жауапкершілікті өзіне алуына ықпал етеді.

Есеп беретін мемлекетті қалыптастыру бойынша, оның ішінде 94-қадамды орындау бойынша бесінші институционалдық реформаны іске асыру 2015 жылы іске қосылған «Ашық үкімет» модулі арқылы жүзеге асырылады.

Модульдің бөлімдері: ашық деректер, Ашық НҚА (нормативтік-құқықтық актілер), Ашық диалог, ашық бюджеттер, МО (мемлекеттік органдар) қызметінің тиімділігін бағалау).

Жалпы, «Ашық үкімет» порталының дамуы ашық және есеп беретін Үкіметті енгізу мен дамытуға, азаматтық бастамаларды дамытуға оң әсер етеді. Бірақ әзірше «Ашық үкіметтің» жоғары әлеуеті осы порталды ілгерілету, әрекет ететін және пайдалануға болатын мүмкіндіктер мен құралдарды танымал ету жөніндегі тиімді стратегияның болмауына байланысты толық көлемде пайдаланылмайды.

«Ашық үкіметті» ске асыруда Қазақстан басқарудың орталықсыздандырылған нысандарына көшуді жоспарласа да, тік мемлекеттік басқарудың нақты жүйесіне ие.

«Ашық үкіметті», «Электрондық үкіметті» енгізу кезеңдерін ескере отырып, «халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын іске асыру кезінде жария басқаруды ілгерілетуге барынша жәрдемдесу керек.

Жария басқару – бұл әкімшілік институттардың барлық жүйесі шеңберінде социумның жария мүдделерін қанағаттандыру үшін заңдарды, заңға тәуелді және нормативтік-құқықтық актілерді тікелей іске асырумен байланысты қызмет түрі, шешімдер қабылдау кезінде билік органдарының қоғамдық институттармен және азаматтармен өзара іс-қимыл процесі.

«Электрондық үкімет» жүйесінде жария басқару призмасы арқылы ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалана отырып, елдегі биліктің барлық жүйесі қызметінің басқарушылық аспектісі ретінде «электрондық басқару» туралы айту қабылданды.

Электрондық басқару-тараптардың өзара іс-қимылы кезінде шешімдерді жедел қабылдау процесі-билік органдары мен азаматтық қоғам институттары. Мемлекеттік саясатты қалыптастырудың бұл процесі «электрондық қатысу» немесе «электрондық демократия» деп аталады.

Басты сұрақ: Азаматтар мен үкімет өкілдері мемлекеттік саясатты қалыптастырудың жаңа нысандарына дайын ба?

Бұл процесті іске асыру кезінде:

- саяси процестің ашықтығын қамтамасыз ету үшін;
- азаматтарды тікелей тарту мен олардың қатысуын ұлғайту үшін;
- жаңа ақпараттық алаң құру және оны түсіну жолымен қоғамдық пікірді қалыптастыру сапасын жақсарту үшін әртүрлі құралдар пайдаланылуы мүмкін.

«Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын іске асыру және «Ашық үкімет» порталын дамыту шеңберінде әзірленген «ашық деректер», «Ашық НҚА», «Ашық диалог», «ашық бюджеттер, сондай-ақ «мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін бағалау» сияқты 5 компоненттен басқа белсенді басқарудың мынадай компоненттерін дамыту қажет:

- электронды парламент;
- электрондық заңнама;
- электрондық соты;
- электрондық делдалдық;
- электрондық сайлау;
- электронды референдум;
- электрондық дауыс беру;
- электрондық петиция;
- электрондық науқандар.

Осылайша, өтімді демократия деп аталатын тетіктерді сынақтан өткізу мемлекеттік органдар мен азаматтық қоғам әріптестігін нығайтуға ықпал етеді.

Сонымен қатар, «Ашық үкімет» жобасының негізгі проблемалық аймақтарын атап өтуге болады:

- 1) Мемлекеттік органдардың НҚА жобалары және бюджеттік бағдарламалар бойынша пайдаланушылар пікіріне формальді түрде қарау;
- 2) мемлекеттік органдар жариялайтын ашық деректерді уақтылы толтырмау және өзекті етпеу;
- 3) халыққа мемлекеттік органдар ұсынатын ақпарат көбінесе декларативті сипатта болады. Ашық үкіметтің компоненттерін пайдаланушылар қалдыратын пікірлер жауапсыз қалады немесе формальді жауап алады.

Бұның бәрі осы салада мемлекеттік органдар орындайтын жұмысқа азаматтардың сенуіне ықпал етпейді.

Ашық үкіметті енгізу жолында:

- 1) азаматтық қоғам институттарын, халықаралық сарапшыларды тарта отырып, «Ашық үкіметтің» тұжырымдамасын, стратегиясын және нақты іс-қимыл жоспарын әзірлеу және қабылдау;
- 2) «Ашық үкіметті» ілгерілетудің ақпараттық-коммуникациялық стратегиясын әзірлеу;
- 3) Үкімет жұмысын жаңарғырту және инновацияландыру, egov.kz интернет-порталы арқылы Үкіметтің, сараптамалық топтардың, қоғамдық кеңестердің отырыстарын өткізудің (интернет арқылы онлайн-трансляциялай отырып), Үкіметтің нормативтік-құқықтық актілерін жария талқылау үшін жарияланымдардың ашықтығына ықпал ету мақсатында «ҚР Үкіметі туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңына тиісті өзгерістер енгізу мүмкіндігін қарастыру және т. б.;
- 4) Парламент жұмысын жаңғырту және инновацияландыру, депутаттар, жұмыс топтары қызметінің ашықтығы, заң жобаларын онлайн талқылау және т. б. мақсатында «ҚР Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы» ҚР Конституциялық заңына тиісті өзгерістер енгізу мүмкіндігін қарастыру;
- 5) «Ашық үкіметті» мониторингілеу мен бағалаудың онлайн-жүйесін әзірлеу және енгізу;
- 6) электрондық басқару, ашық үкіметке жәрдемдесу бойынша бастамаларды енгізу практикасына талдау жүргізу және бірыңғай білім базасын қалыптастыру;

7) халықтың үкіметке сенімін арттыру және азаматтық қоғамды тарту үшін күш салу қажет.

«Ашық үкімет» принциптерін енгізу кезінде келесі тәжірибелерді енгізуге назар аудару қажет:

1) билік органдарының, азаматтық қоғам институттары мен бизнес институттарының электрондық өзара іс-қимылын қалыптастыру мен дамытуда құқықтық регламенттеу деңгейін жақсарту;

2) мемлекеттік саясатты қалыптастыру мен іске асыруда адамдар құқықтарының, ұжымдық құралымдардың кепілдігі ретінде АКТ-ны тұрақты және кедергісіз пайдалануға жәрдемдесу;

3) құқықтың үстемдігі, теңдік, өзін-өзі білдіру бостандығы және әріптестік принциптеріне негізделген желілік коммуникациялық мәдениет құру;

4) электрондық ел саласындағы заңнамалық база мен стандарттарды құруда және жаңартуда билік органдарының халықаралық серіктестермен, азаматтық қоғам институттарымен және сарапшылармен өзара іс-қимылын күшейту;

5) электрондық құжат айналымын толыққанды енгізу және электрондық тізілімдерге еркін және жедел қол жеткізуді қамтамасыз ету.

Е-басқаруды, «ашық үкіметті» енгізудің басты мақсаттары оның жұртшылыққа арналған артықшылықтарын негіздейді: Мемлекеттік бағдарламалар мен жобалар Үкімет ғана емес, жұртшылық ұсынған басымдықтарға негізделетін перспективамен басқару шешімдерін қабылдауға ықпал ету мүмкіндігі; қызмет көрсету сапасын жақсарту; халықтың хабардар болу деңгейін арттыру; сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету; билік органдары, азаматтық қоғам және бизнес өкілдерінің кәсіби деңгейін арттыру.

7) Blockchain технологиясын енгізу тақырыбы өзекті болуы керек;

8) барлық әкімшілік рәсімдер мен қызметтерді ұсынудың барлық процестерін электрондық форматқа ауыстыруды қамтамасыз ету қажет;

9) ашық деректер нысанындағы ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз етуді оңтайландыру контекстінде мемлекеттік саясаттың барлық салалары бойынша, сондай-ақ халыққа талап етілетін (әлеуметтік сауалнамалар, зерттеулер негізінде) сервистер желісін әзірлеу қажет.

Мұндай желі блок – юрисдикцияны енгізу және кешенді қызметтер көрсету мақсатында трансшекаралық кеңістікке біріктірілуі мүмкін.

10) сервистер желісін халықтың қажеттіліктеріне қарай кешенді көп функциялы сервистер мен ерекше сервистердің бірыңғай стандартын әзірлеу жолымен біріздендіру қажет;

11) өзін-өзі қамтамасыз етуді, азаматтық қатысуды арттыру, мемлекет тіршілігінің барлық салаларында гендерлік теңгерімді қамтамасыз ету, сондай-ақ Үкіметтің есеп берушілігін және шешімдер қабылдау процесінің

ашықтығын және жергілікті деңгейде әлеуетті арттыру векторы ретінде мемлекеттік басқарудың әртүрлі деңгейлеріндегі рөлдер мен міндеттер теңгерімінің негізділігіне ерекше назар аудару қажет;

12) «Ашық үкіметті» енгізу бойынша биліктің негізгі органдарының басқару функцияларын басқа құрылымдарға өкілеттік беру мүмкіндігі тұрғысынан талдау.

5.2. Ашық петициялар

Қазіргі уақытта ашық петициялар бойынша ресурс жоқ. Сонымен қатар, үкімет порталдың тағы бір модулін – «ашық петицияларды» іске қосу мәселесін белсенді түрде қарастыруда. Оны іске асыру үшін заңнамалық актілерге, қосымша бюджет қаражатына өзгерістер қажет, уақыт керек.

Модульді құру мақсаттары мыналар болу керек:

- мемлекет пен азаматтар арасындағы қатынастарды жетілдіру;
- халыққа қызмет көрсету стандарттарын халықаралық стандарттарға сәйкес келтіру;
- өтінішті беру және қарау нәтижелері бойынша жауап алу рәсімдерін оңайлату;
- өтініштерді қарау рәсімінің ашықтығын арттыру;
- электрондық-цифрлық қолтаңбаны пайдалана отырып, өтінішті жіберу мүмкіндігін ұсыну;
- атқарушы билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының ақпараттық ресурстарына қолжетімділікті қамтамасыз ету;
- өтініштердің тұрақты есебін жүргізу;
- азаматтар өтініштерінің статистикалық және аналитикалық есептерін қалыптастыру;
- азаматтардың мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарына өтініштеріне конституциялық құқықтарды іске асыру мәселелері бойынша халықтың тегін заң кеңестерін алуға мүмкіндік беру;
- электрондық басқару технологияларын танымал ету.

5.3. «Белсенді азамат» моделі

«Белсенді азамат» моделі үш даму векторының жұмысына бағытталатын болады: қоғамдық қатысу, қоғамдық бақылау, қоғамдық бағалау.

Азаматтардың жеке, жазбаша немесе электрондық сауалдарын өңдеу және адамдарға тегін, құпия, объективті және тәуелсіз кеңес беру үшін «ақпараттық бюроны» іске қосу ұсынылады.

Мұндай бюролардың жұмысы үкіметтік емес ұйымдар немесе осындай тілек білдірген жекелеген белсенді азаматтар арқылы қоғамдық қатысу жолымен жүзеге асырылуы мүмкін.

Қоғамдық қатысу онлайн-форматта жүзеге асырылады, бұл жаңа офистер ашуды және тиісінше оларды ұстауға қосымша шығындарды талап етпейді.

Болашақта «ақпараттық бюро» азаматтардың сұраныстары өңделетін, жүйеленетін және талданатын орын бола алады, бірақ халықтың

сұраныстары бойынша жұмыс істейтін кәсіби консультанттарға жұмыс орындары ұсынылады.

Сондай-ақ, осындай бюроның талдау жұмысы негізінде болжамдар жасауға және халықтан келіп түсетін сауалдар шеңберінде сындарлы ұсыныстар беруге болады, бұл сауалдар желісін кеңейтеді және бүкіл ел бойынша жұмыс істейтін бюроға жүгінетіндердің барлығына «естулі» болуына мүмкіндік береді.

Белсенді азаматтар қоғамдық бақылау және бағалау арқылы іске асыра отырып, «естілмей» қалудан қорықпай өздерінің барлық сұраныстарына бастама жасай алады.

Бұдан әрі олар «ақпараттық бюро» жұмысына қоғамдық қатысу мүмкіндігін алған соң, «қоғамдық бақылау» опциясын пайдалана отырып, қақтығыстарға әкелуі мүмкін жағдайлар талап етсе, медиаторлар ретінде әрекет ете алады».

Бұл модельде қоғамдық қатысу мен бақылаудың тиімділігі іс жүзінде күмән туғызбайды және әрбір белсенді азамат өзінің азаматтық қатысу құқығын іске асыруға мүмкіндік беретін қоғамдық қатысу сегментін дербес таңдай алады.

Мұндай белсенділік мемлекеттік органдарды кездейсоқ келушілердің көбеюінен босатуға және олардың күшін басқа да маңызды кейстерді шешуге бағыттауға мүмкіндік береді.

Осылайша, біздің қоғам өзара «естілген» бола отырып, тексерілген тәсілдерден іс-әрекетке бағытталған тәсілдерге өтеді, яғни адамнан сұрау түрінде импульс алу нақты іс-әрекеттер арқылы белгісіздік дәрежесін төмендетеді.

5.4. «Белсенді атқарушы және заң шығарушы билік» моделі

Бұл модельге сондай-ақ үш даму векторы енгізілген: қоғамдық қатысу, қоғамдық бақылау, қоғамдық бағалау.

Ұсынылып отырған модель болып жатқан саяси процестерге қатысуды қалайтын еліміздің әрбір азаматының мәртебесін арттыруға бағытталған. Мұндай сындарлы жауапкершілікті өзіне алатын адамдардың барлығында мемлекеттік басқарудағы және қоғам көтеретін мәселелерді шешуге ықпал етудің нақты мүмкіндігі болады. «Халық - билік көзі және иесі» принципі осылай шешілетін болады.

Мұндай модель басқа елдерде апробациядан өтті және пандемия кезінде беріктікке тексерумен сыналды.

Қазақстанда «халық – билік көзі және иесі» принципін қабылдау қоғамдық қатысуға еліміздің дамуының қоғамдық маңызды мәселелерін шешуге ықпал етуге мүмкіндік береді. Өз кезегінде, проблемалық аймақтарды мониторингілеу, талдау және анықтау арқылы қоғамдық бақылау қабылданған шешімнің еліміздің дамуына қаншалықты тиімді немесе тиімсіз әсер ететінін анықтауға мүмкіндік береді. Қоғамдық

бағалауды жүргізу бұрын қабылданған шешім күтілетін нәтижелер әкелмегенін және шешімнің күшін жоюға негіз болатынын көрсете алады.

Сондай-ақ еліміздегі саяси процестерді түсіну үшін мемлекеттік органдардың, мәслихаттардың, Парламент палаталарының ашық отырыстарын, Парламент Мәжілісіндегі заң жобалары бойынша жұмыс топтарының және қоғамдық кеңестердің отырыстарын онлайн-трансляциялау үшін ашық ету ұсынылады.

Мұндай ашықтық азаматтық қоғам өкілдеріне де, азаматтық қоғам институттарына да болып жатқан оқиғалардан хабардар болуға және мемлекеттік органдарға өздерінің ұсыныстарымен және түсініктемелерімен жүгінуге мүмкіндік береді, бұл оларға «тыңдалуға» мүмкіндік береді.

Тұтастай алғанда, трансляциялар қоғамға депутаттардың заң шығару жұмысын және қолданыстағы заңдарға өзгерістер мен толықтырулар енгізу кезінде қандай дәлелдер келтірілетіндігін, сондай-ақ жаңа заңдарды енгізу жөніндегі дәлелдерді бағалауға мүмкіндік береді, бұл сондай-ақ мемлекет пен қоғам арасындағы сенім деңгейін арттырады.

«Белсенді Үкімет» моделі мемлекеттік органдардың ашықтық мәдениетін қалыптастыруға көмектеседі, ол мемлекеттік органның өзінің күнделікті қызметі шеңберінде қабылдаған кез келген әрекеті ашықтық қағидаттарына барынша сәйкес келеді және қоғамның «естуі» болып табылады.

Топырақтың осы моделін іске асыру үшін дайындалған - елдің барлық азаматтарының тіркелген нөмірлерінің базасы бар, тиісінше шешімге оған енгізілген барлық адамдар қатыса алады.

Осылайша, қоғамның барлық өкілдерінің үміттері іске асырылуы мүмкін, ал олардың саяси жүйеге кірігуі үшін кедергілер алынып тасталды.

5.5. Белсенді даму индексі енгізу

«Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын іске асыру үшін мемлекеттің ақпараттық ашықтығын қалыптастыру іргетас болады. Іске асыру мақсатында «халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын іске асыру шеңберінде «белсенді даму индексі» отандық рейтингін әзірлеу және қолдану ұсынылады.

Бұл рейтинг республикалық және өңірлік деңгейлерде мемлекеттік органдар мен халықтың диалогын дамытудың проблемалық орындарын анықтауға мүмкіндік беретін маңызды міндет болып табылады. Оларды жою Қазақстанға жаһандық бәсекелестік ортада және тиісінше әлемдік рейтингтерде неғұрлым жоғары позицияларға үміткер болуға мүмкіндік береді.

«Белсенді даму индексі» рейтингін бағалау критерийі

Бастапқы кезеңде ықтимал рейтингті есептеу рәсімі мынадай индикаторларда құрылады:

– «ақылды қалаларды» (smart – қалаларды) құру туралы деректер көлемі – «Ақылды қаланы» құру кезінде цифрлық технологияларды қолдану мен дамытудың әлеуметтік-экономикалық тиімділігі электрондық мемлекеттік қызметтер спектрін ұлғайту және цифрлық теңсіздіктің деңгейін төмендету болып табылады;

– өңірлік цифрлық платформаларды әзірлеу – порталдар және халықтың билікпен өзара іс-қимылы жөніндегі қосымшалар арқылы қалалардың дамуын басқару, онда азаматтар ЖАО және ОМО басшыларының қызметін бағалай алады, бастамаларды ұсына алады, заңсыз әрекеттер, резонанстық оқиғалар, жеке сипаттағы немесе топтардың атынан шағымдар туралы хабарлай алады;

– практикалық сипаты бар цифрландыруға арналған нормативтік құқықтық актілердің санын ұлғайту;

– халықтың цифрлық дағдыларын дамыту – барлық салалардың өсу негізі және мемлекеттік және жеке цифрлық қызметтерге қол жеткізуді қамтамасыз ету үшін, сондай-ақ eGov.kz. порталы қызметтерін көрсету сапасын арттыру үшін өмірлік маңызы бар.

Мұндай технологияның мысалы ретінде ұялы байланыстың бесінші буынын 5G келтіруге болады. Деректерді беру желілерінің өткізу қабілетін ұлғайту елдің транзиттік әлеуетінің мүмкіндіктеріне, сондай-ақ жинақталған ақпараттың сапасы мен көлеміне оң әсер етеді.

Халықаралық рейтингтерді талдау негізінде «белсенді даму индексі» бағалау үшін келесі көрсеткіштерді өлшеу ұсынылады:

- 1) жергілікті атқарушы органдардың сандық өкілдігі;
- 2) өңірлердің және республикалық маңызы бар қалалардың экономикалық көрсеткіштері;
- 3) ірі және шағын қалаларда кең жолақты қолжетімділікті және IT-инфрақұрылымдарды қамту деңгейі;
- 4) цифрлық тауарлар мен қызметтер нарығының тиімділігі;
- 5) интернет-заттардың өткізгіштік деңгейі;
- 6) жоғары білім берудің сапасы;
- 7) мемлекеттік секторда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды дамыту;
- 8) АКТ-ны қоғамдық, коммерциялық және мемлекеттік секторларда пайдалану деңгейі;
- 9) елімізде ақпараттық қызметтерді өндіру және тұтыну.

5.6. «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын қалыптастыруға арналған ұсынымдар

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2019 жылғы 2 қыркүйектегі «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауында алғаш рет «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын құру туралы идея айтылды.

Сонымен қатар, «халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасына қатысты мәселелер ҚР Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы Жарлығымен бекітілген Қазақстанның 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарында баяндалған.

Осы стратегиялық құжаттың «Реформа 7. Мемлекеттік сектор өзгерістердің көшбасшысы ретінде» деген тарауында жетінші реформаның мәні мемлекеттік органдардың бастамашы және өз үлгісінде өзгерістердің жүзеге асырылуын көрсететін елдегі өзгерістердің 3 жолсерігі ретіндегі рөлін арттырудан тұрады және реформаларды жүзеге асыруда жұртшылықты бағдарламалар мен саясаттарды әзірлеуге, олардың іске асырылуын бақылауға тарту есебінен «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын іске асыру ерекше рөл атқаратыны туралы айтылған.

Тұжырымдаманы әзірлеу үшін келесі мақсаттарды қою ұсынылады.

1. «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасының мақсаттары

1-мақсат. Әлеуметтік желілерде және БАҚ-та жұмысты жандандыру

Ақпараттың болмауы халық арасында сенімсіздік тудырады, бұл өз кезегінде әлеуметтік желілерден азаматтардан шығатын ақпаратты танымал етеді және мұнда «тең-теңімен» принципі іске қосылады. Бұған дәлел, мемлекеттік органдардың әлеуметтік желілеріндегі ресми беттер-аккаунттар саны аз аудиторияға ие және іс жүзінде репост пен сілтемелерде пайдаланылмайды.

Мұндай жағдай аккаунттарды іс жүзінде ресми ақпаратты ілгерілеткендей «сұр, трафаретті және ресми тұрғыда» жүргізуіне байланысты туындады, ол аудиторияға түсініксіз және тиісінше мұндай ақпаратты тіпті таргеттік тәсілмен ілгерілету тиімсіз болады және халықтың қабылдамауына алып келеді, кейін олар мұндай ілгерілету үлкен қаржылай шығындармен тікелей байланысты екенін түсіне бастайды.

Бұл жағдайда коммуникацияларды аудитория мен аккаунттар ақпаратты мәтіндік беруді түсінікті түрде баяндау арқылы бір-бірін «естігіндей етіп орнату қажеттілігі бар. Тек осы жағдайда ғана мемлекеттік органдардың әлеуметтік желілердегі ресми аккаунттары мемлекеттік бастамаларды жедел жеткізу бойынша тиімді алаң бола алады.

Еліміздегі карантиндік жағдай осындай шешімдердің пайдасына көрсетеді. Осылайша, мессенджерлер арқылы топтық чаттарда бірден таратылатын азаматтарды емдеу хаттамалары үнемі өзгереді.

Егер ҚР ДСМ аккаунты өз аккаунтын жүргізетін болса, онда адамдар үшін қажетті және өмірлік маңызы бар емдеу хаттамалары жедел түрде орналастырылса, онда ол ел халқының барлық ересек бөлігінің жазылымдарында болар еді.

Егер мемлекеттік билік органдарының ресми сайттарына қатысты олардың ресми сайттарының мазмұны мен технологиялық параметрлеріне заңнамалық бекітілген нормалар мен талаптар болса, блогтар мен әлеуметтік желілерді жүргізу қағидаларына қатысты осындай талаптар жоқ.

Мынаны:

1) жария билік органдарының әлеуметтік желілерді пайдалануын көздейтін нормативтік акт/қағидалар әзірлеу ұсынылады.

Әлеуметтік желілерде өзара іс-қимыл жасау қағидаларынсыз азаматтар мен мемлекеттік органдар тең құқылы және сындарлы диалог жүргізе алмайды.

Қазіргі кездегі басты проблема-азаматтар үшін әлеуметтік желі бетіндегі олардың өтініштерінің мәртебесі түсініксіз.

Іс жүзінде мемлекеттік органдардың барлық ресми беттерінде азаматтардың күнделікті өмірде кездесетін құқықтарын бұзуға тікелей шағымдары бар.

Әлеуметтік желілердегі шенеуніктердің комментарийлері мен жауаптарының болуы шамалы. Сондықтан пайдаланушыларда әлеуметтік желі арқылы өтініштермен, ұсыныстармен және шағымдармен жүгінудің пайдасы жоқ деген ой қалыптасады, бұл азаматтар тарапынан қарым-қатынастың осы арнасына және билікпен конструктивті өзара іс-қимыл жасау мүмкіндігіне деген сенімсіздік пен көңілі толмауға алып келеді.

Кері байланыстың негізгі көрсеткіші-билік органының бетінде пайдаланушылардың комментарийлеріне жауаптардың болуы. Әлеуметтік желілердегі пайдаланушылардың сұрақтарына белсенді жауап беру практикасын қысқа мерзімде тарату қажет.

Әсіресе азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын бұзудың нақты теріс фактілері, сыбайлас жемқорлық көріністері және жария билік органдары лауазымды адамдарының немқұрайлығы туралы хабарламалардан тұратын комментарийлерді үнемі бақылап, ден қою қажет.

2) әлеуметтік желілер пайдаланушыларын әлеуметтік желілерде мемлекеттік органдардың аккаунттарынан контентті тарату ғана емес, сондай-ақ проблемаларды шешу бойынша өз ұсыныстарын белсенді енгізгені, оларды дәлелдегені және талқылағаны, өз тәжірибесімен бөліскені үшін ынталандыру;

Ол үшін әлеуметтік желілерде кеңінен қоғамдық талқылау үшін, мысалы, заңнамалық бастамалар, ресми сайтта орналастырылған талдамалық және есептік материалдар және т. б. бойынша тақырыптарды белсенді түрде ұсыну қажет.

3) мемлекеттік органдардың әлеуметтік желілерде аккаунттарды қосымша ақпарат көздері ретінде жүргізуін бекіту;

Бюрократиялық емес қарым - қатынастың стилі мен тілін пайдаланып және іскерлік этикет қағидаларын ұстана отырып, интернет-аудиториямен байланыс орнату қажет.

4) әлеуметтік желілер беттерінде ақпараттық себептерді ғана емес, қабылдау үшін еркін және оңай қолжетімді форматта келушілердің жағымды эмоцияларын тудыратын жаңалықтар мен комментарийлерді орналастыру;

Ақпараттың қолжетімділігі мен түсініктілігі контентке және оның дереккөзіне деген сенімді қалыптастырады.

5) интернет-пайдаланушылармен ақпараттық ашықтық және коммуникацияның тиімділігі дәрежесін бағалайтын мемлекеттік органдардың әлеуметтік желілерде болу рейтингін әзірлеу;

Мемлекеттік билік органдарының ашықтығының сапасын бағалау оның мемлекеттік органдардың сайттарында орналастырылған деректерге байланысты мәселелерді қозғайтынын көрсетеді.

Қазіргі уақытта әлеуметтік желілер арқылы азаматтық қоғаммен өзара іс-қимылдың ресми рейтингісі жоқ.

Мемлекеттік органдардың әлеуметтік желілерді коммуникациялық құрал ретінде пайдалануы олардың танымалдығын айтарлықтай арттыра алады.

2-мақсат. Халықтың шешімдер қабылдау процесіне кеңінен тартылуы

Жұртшылықты тарту қабылданатын шешімдер бойынша азаматтардың пікірін есепке ала отырып шешім қабылдайтын адамдар тарапынан белсенді іс-қимылдарды көздейді.

Жергілікті қоғамдастық мүшелері өздерінің мүдделерін қозғайтын бағдарламаларды немесе шешімдерді әзірлеу туралы әрдайым біле алмайды, ал шешім қабылдайтын тұлғалар дайындалып жатқан шешімнің тақырыбы бойынша толық ақпаратты әрдайым ала алмайды.

Жұртшылықты тарту міндеті жергілікті өзін-өзі басқару бюджеті сияқты қолда бар ресурстарды тиімді пайдалануға қабілетті өнімді шешімдер қабылдау. Жергілікті деңгейдегі диалогқа жұртшылықты тартудың артықшылығы жергілікті қоғамдастық мүшелерінің мұқтаждықтар мен қажеттіліктер туралы жақсы сараптамалық білімі, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқару органдары басшыларының қабылдаған шешімдеріне сенімнің есуі болып табылады.

Жұртшылықты тарту үшін жергілікті өзін-өзі басқару органдарының басшылары барлық мүдделі топтарды қамтитын жергілікті қоғамдастықтың пікірін есепке алуды ұйымдастыру бойынша бірқатар күш-жігерді қолдануы қажет.

Жергілікті деңгейде қоғам мен билік органдарының мүдделерін келісу тетігі жергілікті өзін-өзі басқару болып табылады, ол ҚР Конституциясының 89-бабында халықпен жергілікті маңызы бар мәселелерді дербес шешуді қамтамасыз етуші ретінде танылады.

Осы баптың 2-тармағына сәйкес жергілікті өзін-өзі басқаруды халық тікелей, сондай-ақ халық топтары жинақы тұратын аумақтарды қамтитын жергілікті қоғамдастықтардағы мәслихаттар және басқа да жергілікті өзін-өзі басқару органдары арқылы жүзеге асырады.

«Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» 2001 жылғы 23 қаңтардағы №148-ІІ Қазақстан Республикасы Заңының 2-1-бабына сәйкес жергілікті өзін-өзі басқару облыс, аудан, қала, қаладағы аудан, ауылдық (селолық) округ, ауылдық (селолық) округтің құрамына кірмейтін кент пен ауыл шегінде жергілікті қоғамдастық мүшелері жеке жүзеге асырады. Көрсетілген өңірлердің әкімдері мемлекеттік басқару функцияларымен қатар жергілікті өзін-өзі басқару органдарының функцияларын жүзеге асырады.

7-сурет. Жергілікті қоғамдастықты даму

жергілікті қоғамдастық - шекараларында жергілікті өзін-өзі басқару жүзеге асырылатын, оның органдары құрылатын және жұмыс істейтін тиісті әкімшілік-аумақтық бөлініс аумағында тұратын **тұрғындардың** (жергілікті қоғамдастық мүшелерінің) **жиынтығы**

– облыс
– аудан
– қала
– қаладағы аудан
– ауылдық (селолық) округ
– ауылдық (селолық) округтің құрамына кірмейтін кент пен ауыл (село) шегінде

Жергілікті **деңгейде шешімдер қабылдауға** жұртшылықты тарту принциптері **мынадай он элементті қамтиды:**

1) **жоспарлау.** Жобаны, бағдарламаны, шешімдерді жоспарлау, әзірлеу кезеңінде жұртшылықтан жіберілген қатысушыларды тартуды міндетті жоспарлау;

2) **ашықтық.** Жұртшылықты шешім қабылдау процесіне тартудың айқын және ашық рәсімдерінің болуы, жұртшылықты тарту процесінің нәтижелері қалай пайдаланылатын болады;

3) **ниеттің шынайылығы.** Жұртшылықты тартудың негізгі мақсаты халықтың пікірін ескеру, тұрғындардың бекітілген шешімді қабылдауға сенуі емес, қоғамдастықтың мұқтаждықтары туралы тәжірибе мен білім негізінде үздік шешімдер қабылдау болып табылады;

4) **кең қатысу.** Қоғамдық қатысу процесі қабылданатын шешімге қатысты болатын барлық мүдделі топтарды тартуды қамтиды;

5) **саналы түрде қатысу.** Жұртшылықты тарту процесіне қатысушылар ақпараттандырылған және / немесе әзірленген шешім бойынша ақпаратқа қол жеткізе алады;

6) **қол жетімді қатысу.** Шешім қабылдайтын адамдар жұртшылықты тарту процесінде халықтың барлық мүдделі топтарын орын, уақыт және тіл тұрғысынан қол жеткізуін қамтамасыз етуге және мүмкіндігі шектеулі тұрғындарды тартуды қолдауға тиіс;

7) **тиісті процесс.** Жұртшылықты тарту кезінде жекелеген қатысушы топтардың қажеттіліктеріне жауап беретін нысандар мен әдістер пайдаланылады; процесс мақсаттарымен үйлесімді толық, шынайы, тиімді және тең құқылы қатысу көтермелеледі;

8) **алынған ақпаратты шынайы пайдалану** – жұртшылық енгізген

идеялар, артықшылықтар және/немесе ұсынымдар құжатталады (хаттама жүргізіледі) және шешім қабылдайтын адамдармен қаралады;

9) **қатысушылармен кері байланыс.** Басшылар жергілікті қоғамдастық мүшелерінің ұсыныстары қалай болғанын немесе неге ескерілмегенін сипаттай отырып, қабылданған шешімдер туралы жұртшылыққа міндетті түрде хабарлайды;

10) шешім қабылдайтын адамдар жұртшылықты тарту нәтижелерін, қандай тарту әдістері неғұрлым тиімді, жұртшылықтың пікірін есепке алу бойынша болашақта күш-жігерді пайдалану үшін барынша қамту кезінде қандай тарту әдістері аз шығынды талап етеді және т.б. зерделеп, бағалау қажет.

Шешім қабылдау процесіне жұртшылықтың тиімді қатысуын қамтамасыз ету үшін Еуропа Кеңесінің шешімдерін қабылдау процесіне ұсынылған азаматтық қатысу практикасының кодексі билік органдары (атап айтқанда, жергілікті), сондай-ақ азаматтық қоғам ұйымдары пайдалануы тиіс азаматтарды тартудың әртүрлі деңгейлерін ұсынады.

Біртіндеп қатысудың төрт деңгейі бар-ең төменнен ең көп тартуға дейін. Бұл келесі деңгейлер: ақпарат, консультациялар, диалог және әріптестік.

8-сурет. Азаматтық қоғамның қатысу деңгейі

Жұртшылықты тарту жөніндегі іс-шараларды жүргізу мынадай критерийлерге сай болуы тиіс:

1) ашықтық. Қоғамды тарту процесінің кең ақпараттық қолжетімділігі. Жергілікті қоғамдастық оған қатыспаған жағдайда да, болып жатқан іс-шаралар туралы хабардар болуы тиіс;

2) жұртшылықты тарту процесінің мүмкіндігін қамтамасыз ететін техникалық шарттар. Техникалық мүмкіндіктер берілгендігіне - мысалы, егер жергілікті қоғамдастық жиналысы қыста жоспарланса, жылытылатын кең бөлмеге және т. б. көз жеткізу қажет;

3) әлеуметтік қолжетімділік. Жұртшылықты тарту жөніндегі іс-шаралар халықтың барлық топтарына, дене мүмкіндіктері шектеулі, жұмыс істейтін адамдарға және т. б. қолжетімді болуы тиіс;

4) кері байланыс. Кері байланысты қамтамасыз ету қоғамды тартудың табысты ұйымдастырылған процесінің міндетті шарты болып табылады.

Барлық өткізілген іс-шаралар ресімделуі, ал нәтижелері жариялануы және қабылданатын шешімге қатысы бар адамдардың және қалың жұртшылықтың назарына жеткізілуге тиіс. Кері байланысты қолдау жұртшылықтың барлық дерлік ұсыныстары ескерілмеген және қабылданбаған жағдайда да шешім қабылдайтын адамдарға сенім қалыптастырады.

Жергілікті қоғамдастық жиналысын аудандық маңызы бар қала, ауыл, кент, ауылдық округ әкімдері өз бетінше не жергілікті қоғамдастық жиыны жіберген жиналыс мүшелерінің кемінде он пайызының бастамасы бойынша шақыра алады.

Жергілікті қоғамдастық жиналысының бастамашылары жергілікті қоғамдастық жиналысын өткізу туралы тиісті ауданның (облыстық маңызы бар қаланың) әкіміне өтініш жасауға міндетті. Жергілікті қоғамдастық жиналысын өткізуге тиісті аудан (облыстық маңызы бар қала) әкімінің оң шешімін алған кезде жол беріледі.

9-сурет. Жергілікті қоғамдастықты жинау процесі

Қоғам мен мемлекеттік органдардың өзара іс-қимылының басқа пәрменді құралы үкіметтік емес ұйымдар мен тәуелсіз сарапшылардың мемлекеттік органдар мен бағдарламалар қызметінің тиімділігіне мониторинг және бағалау жүргізуі болады.

Мониторинг және бағалау шешімдер қабылдау және қойылған мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу дәрежесін айқындау құралы болып табылады. «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» ҚРЗ 39-3 бабының 4-тармағында жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуге бөлінген бюджет қаражатын және жергілікті өзін-өзі басқарудың кіріс көздерін пайдалану туралы ақпаратты жинау, жүйелеу, талдау және жинақтап қорыту мақсатында мониторинг жүргізілетіні айқындалады.

Мониторингті жергілікті қоғамдастық комиссиясының мүшелері жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуге бөлінген бюджет қаражатын және жергілікті өзін-өзі басқарудың кіріс көздерін пайдаланудың жоспарланған және қол жеткізілген нәтижелерін салыстыру жолымен жарты жылда бір рет жүзеге асырады.

Қажет болған жағдайда жергілікті қоғамдастық жиналысының шешімі бойынша кезектен тыс мониторинг жүргізілуі мүмкін. Жергілікті қоғамдастық комиссиясы жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуге бөлінген бюджет қаражатының және жергілікті өзін-өзі басқарудың кіріс көздерінің пайдаланылуына мониторинг жүргізу үшін мамандар тартуға құқылы.

Мониторинг жүргізу жөніндегі әдіснамалық және әдістемелік басшылықты бюджетті атқару жөніндегі орталық уәкілетті орган «Жергілікті маңызы бар мәселелерді шешуге және жергілікті өзін-өзі басқарудың кіріс көздеріне бөлінген бюджет қаражатын пайдалануға мониторинг жүргізу әдістемесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің 2013 жылғы 26 тамыздағы №405 бұйрығына (бұдан әрі – ҚР Қаржыминінің бұйрығы) сәйкес қамтамасыз етеді.

Қоғамдық бірлестіктер алаңдарынан басқа, қоғамды мемлекеттік шешімдер қабылдауға тартудың тиімді құралы онлайн режимінде жұмысты күшейтуден көрінеді.

Мемлекет пен халық арасындағы сенімді қатынастар тиімді мемлекеттің негізі болып табылады. «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасы халық тарапынан қолданыстағы билікке деген сенімді нығайтуға негізгі назар аударылатын базалық стратегиялық элемент.

Мемлекеттік органдардың ағымдағы міндеті – азаматтардың барлық сындарлы сұрауларына жедел және тиімді жауап беретін «Халық үніне құлақ

асатын мемлекет» тұжырымдамасын іске асыру. Тек билік пен қоғамның тұрақты диалогы арқылы ғана қазіргі геосаясат контексінде қалыптасқан үйлесімді мемлекет құруға болады.

«Біз үшін қарапайым адамдардың әлеуметтік әл-ауқатын білу және уақтылы жауап беру өте маңызды болып табылады. Әкімдер халықтың сұраныстарына жедел ден қойып, түсіндіру жұмыстарын жүргізуі қажет. Әлеуметтік желілерде белсенді жұмыс істеу маңызды: мессенджерлерде топтар құру, жүргізіліп жатқан саясатты түсіндіру, жағдайды өзгерту және басқару... бұл азаматтардың билік институттарына деген сенімін арттырады. Өңір әкімдері есеп беру кездесулерінде ғана емес, тұрақты түрде адамдармен кездесіп, барлық елді мекендерді аралауы тиіс» - Қасым-Жомарт Тоқаев.

мемлекеттік органдардың қызметін цифрландыру, азаматтардың нәтижесі мен мүдделеріне бағдарлануды арттыру, мемлекеттік сектордағы сананы жаңғырту арқылы Тұжырымдаманы практикалық іске асыру ұсынылады.

Мемлекеттік органдардың қызметін цифрландыру

Мемлекеттік органдардың қызметін цифрландыру басымдық ретінде мынадай міндеттерді іске асыруды көздейді:

- мемлекеттік органдарда ішкі процестерді цифрландыру және реинжиниринг жүргізу;
- ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету.

Орталық және жергілікті мемлекеттік органдар мен мемлекеттік қызметшілер ішкі және ведомствоаралық процестерді реинжинирингілеу және цифрландыру есебінен өз тиімділігі мен өнімділігін арттыру мысалын көрсетіп кәсіпорындар мен азаматтар үшін «пионер» болуға тиіс.

Мемлекеттік органдарды цифрландыру ақпараттық жүйелерді дамытуды, процестерді интеграциялау үшін платформалар жасауды (мысалы, Ұлттық геоақпараттық жүйе) және инфрақұрылымды дамытуды (мысалы, бұлтты құжат айналымы) қамтуы тиіс.

Сонымен қатар, қайталауды жою, процестерді оңайлату үшін, мысалы, артық келісулерді жою және т. б. есебінен процестерді оңтайландыру бойынша жұмыс жүргізілуі тиіс.

Мемлекеттік секторда цифрландыру және жаңа технологияларды енгізу техникалық және технологиялық шаралар, сондай-ақ мемлекеттік қызметшілерді ақпараттық қауіпсіздік шараларына оқыту есебінен ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етумен сүйемелденуі тиіс.

Цифрлық технологиялар «секіру тәрізді» даму стратегияларын қолдай алады, яғни дамыған елдер мен дамушы елдердің өнімділік және тиімділік деңгейі немесе өмірдің жекелеген салалары (білім беру, медицина, ә-басқару,

көлік және т.б.) арасындағы алшақтықтарды қысқарту мақсатында үдемелі даму үшін дәстүрлі кезеңдерден өтуді болдырмауға мүмкіндік береді.

Өмір сүру жағдайының тез өзгеруі мүмкін еместігін ескере отырып, бірінші кезектегі міндет Қазақстанда жағдай жасау және адами капиталды іске асыру мүмкіндіктері, кедергілерді еңсеру және инновациялық қызмет, кәсіпкерлік және т. б. үшін «цифрлық» индустриялардың мемлекеттік стратегиясын әзірлеу және іске асыру болуы тиіс. Әлеуметтік, мобильді, «бұлыңғыр» технологиялардың, сондай-ақ деректерді талдау технологияларының синергетикалық әлеуеті жиынтығында мемлекеттік басқарудағы өзгерістерді трансформациялауға әкеп соқтыруы, яғни Қазақстанның мемлекеттік секторын тиімді, реактивті, құнды етуі мүмкін.

Мемлекеттік сектордағы сананы жаңғырту

«Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын іске асырудағы ең қиын үдеріс – мемлекеттік қызметшілердің санасын және мемлекеттік басқару жүйесін жаңғырту болып табылады, ол көп жылдар бойы жүргізілуде, бірақ осы талпыныстың нәтижелері әлі көрінбей тұр.

Мемлекеттік қызметшілер Қазақстан тұрғындары үшін прагматизм, тиімділік пен кәсіпқойлықтың үлгісі бола алады және бұл жерде құндылықтар жүйесін нығайту, жұмысқа деген уәждеме мен көзқарас бойынша жұмыстар жүргізу маңызды.

Мынадай салаларда стандарттар қоятын мемлекеттік органдардың басшылары басты рөл атқара алады:

- әріптестермен қарым-қатынас форматы;
- жаңа шешімдермен тәжірибе жасауға дайындық;
- жұмыстың белсенділігі мен дербестігі.

Сонымен қатар, мемлекеттік қызметкерлерге арналған құндылықтар жүйесін, ұйымаралық ынтымақтастық пен әріптестікті, нәтиже сапасын, бастамашылдықты және сервисті қамтитын ұйымдастыру мәдениетін дамыту қажет.

Сондай-ақ, Мемлекет басшысының әлеуметтік желілермен жұмыс істеуге назар аудару қажеттігі туралы ұсынысын жұмысқа қосу.

Әрбір мемлекеттік қызметші жетекшілік ететін мәселелер бойынша әлеуметтік желілерде белсенді болуға тиіс.

Олар желілік пікірталастарда сөз сөйлей алады, халық пен қоғамның сұрақтарына онлайн режимінде жауап бере алады.

Дәстүрлі бұқаралық ақпарат құралдары емес, әлеуметтік желілер бүгінгі күні адамдар үшін негізгі ақпарат көзі болды. Шынайы ақпараттың тапшылығы адамдардың бейхабар қалуына және болжамдармен немесе ашық жалған ақпаратпен қамтамасыз етілуіне алып келеді.

«БАҚ-тағы және әлеуметтік желілердегі өтінішке және резонанстық жариялымға жауап берілгенін қоғамға жеткізу қажет. Біз азаматтардың сынына және конструктивті ұсыныстарына жеделден қойып, цифрлармен, фактілермен, іс-әрекетпен дәлелдеп, азаматтардың сенімін қалпына келтіруіміз қажет» – Қасым-Жомарт Тоқаев.

Мемлекет басшысы мемлекеттік қызметтерді ашық және тиімді ұсыну аса маңызды мәселе болып табылатынын атап өтті.

«Бүгін азаматтар электрондық үкімет порталы арқылы мемлекеттік қызмет түрлерінің 70% – ын (бұл 750 Мемлекеттік қызмет түрінің 504-і) ала алады. Сонымен қатар, осы қызметтердің бесінші бөлігі ғана электрондық форматта ұсынылады.

Бұл халықтың әлсіз ақпараттандырылуын, техникалық және рәсімдік қиындықтарды білдіреді. Цифрлық даму министрлігі сервистерді жақсарту және оларды пайдалану тиімділігін арттыру жөніндегі жұмысты батыл жүргізген жөн. Мысалы, мектепке құжаттарды қабылдау қызметі негізінен мектеп арқылы қағаз түрінде көрсетіледі. Бұл 84% жағдайда. Ішінара әкімдіктердің ақпараттық жүйелері арқылы-16%. Электрондық үкімет порталы арқылы бірде-бір рет көрсетілген жоқ. Міне, сізге жұмыс істеу үшін учаске», - деп мәлімдеді Президент.

Мемлекет басшысы «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясында өз кемшіліктері – кезек күту, білікті қызметкерлердің тапшылығы, ақпараттық жүйелердің тұрақты іркілісі бар екенін атап өтті.

Онлайн-технологияларды дамыту онлайн-тартуды кеңейтеді бұл жұртшылықтың кең ауқымын тартудың пайдалы және салыстырмалы түрде арзан тетігі.

Онлайн-құралдар қандай да бір себептермен өзінің жеке қатысуын қамтамасыз ете алмайтын адамдарды (кішкентай балалары бар ата-аналар, қарт адамдар, физикалық мүмкіндіктері шектеулі адамдар) шешім қабылдау процесіне тартуға көмектеседі.

Олар интернетке қолжетімділігі бар барлық дерлік топтар үшін кең қолжетімділікті қамтамасыз етеді, жекелеген мақсатты топтар үшін форумдар мен талқылаулар өткізуге мүмкіндік береді.

Онлайн-құралдар жергілікті өзін-өзі басқару органдарының басшылары үшін адалдықты, ашықтықты және есеп берушілікті растау кезінде де тиімді.

Жергілікті өзін-өзі басқару органдарының сайттарында орналастырылған есептер, шешімдер қабылдайтын тұлғалардың блогтары,

---

әлеуметтік желілердегі аккаунттар жергілікті қоғамдастықтың барлық мүшелері мен басқаларына да ашық болу үшін жағдай жасайды.

Мұндай үздік практиканың мысалдары жергілікті қауымдастықтан тыс жерлерде қолжетімді болып, ауданда, облыста, жалпы елде жағымды имидж қалыптастыруға ықпал етеді.

Сонымен қатар, онлайн-тарту қоғамды тартудың тиімді тетігі болуы үшін жергілікті қоғамдастық мүшелері арасында онлайн-технологияларды пайдалану мәдениетін дамыту қажет:

1) селолық округ әкімдігінің сайтында пайдалы ақпаратты орналастыру;

2) әлеуметтік желілерді пайдалану;

3) жергілікті өзін-өзі басқару органдары басшыларының және қоғамдық кеңестер мүшелерінің блогтарын ашу;

4) онлайн-форумдардың жұмысы;

5) Электрондық таратуды жүзеге асыру;

6) құжаттарға бірлесіп қол жеткізу үшін бұлтты сақтау қоймаларының сервисін пайдалану.

VI. БӨЛІМ. САЛАЛАРДЫ ЗАҢНАМАЛЫҚ БАҒАЛАУ

6.1. «Қаржы және бюджеттеу» саласын заңнамалық бағалау

Бұл бөлімде «қаржы және бюджеттеу» саласы ақпаратқа қол жеткізу саласындағы талаптарға, стандарттарға және қағидаттарға сәйкестігі тұрғысынан қаралады.

Мыналар:

– «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» 2015 жылғы 12 қарашадағы № 392-V ҚРЗ (2020 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен);

– «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі)» 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI Қазақстан Республикасының Кодексі (2020 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен);

– 2008 жылғы 4 желтоқсандағы № 95-IV Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі (2020 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) және басқалар қаралды.

Көрсетілген нормативтік – құқықтық актілерді қарау қорытындылары Қазақстан Республикасында қаржы және бюджеттеу саласындағы ашықтық деңгейі төмен деңгейде екенін көрсетеді. Осылайша, ашықтық деңгейінің формальді көрсеткіші «Мемлекеттік органдардың ашықтығы» бағыты бойынша мемлекеттік органдардың тиімділігін бағалау нәтижесі болып табылады. Барлық бағаланатын ОМО мен ЖАО бойынша орташа балл ең жоғары 25 балдан 18,71 балды құрады (74,83%), бірақ сарапшының пікірінше, мұнда бағаланатын көрсеткіштер формальді түрде орындалды.

2018 жылы үш мыңнан астам бюджеттік бағдарламалар жобасы жарияланды, жария талқылаудың басталуы туралы ақпарат жоқ және нәтижесінде бюджеттік бағдарламалардың барлық жобалары бойынша барлығы 95 комментарий мен ұсыныс (шамамен 3%) түсті. Келтірілген статистика азаматтардың осы жобаларды талқылауға қатысуы өте төмен деңгейде екенін растайды.

Тұжырым:

1) бюджеттерді жоспарлау тек қана мемлекеттік мекемелердің ішінде азаматтар тарапынан қандай да бір елеулі ықпалсыз болады;

2) БАҚ-та, әлеуметтік желілерде және интернет-ресурстарда жарияланым-хабарландырудың болмауын мемлекеттік органдар нормативтік талаптардың болмауымен түсіндіреді.

Сонымен қатар өткізілген сараптамалық бағалау мынадай көрсеткіштер бойынша кемшіліктерді анықтады:

1) «стратегиялық жоспарды іске асыру туралы есеп»;

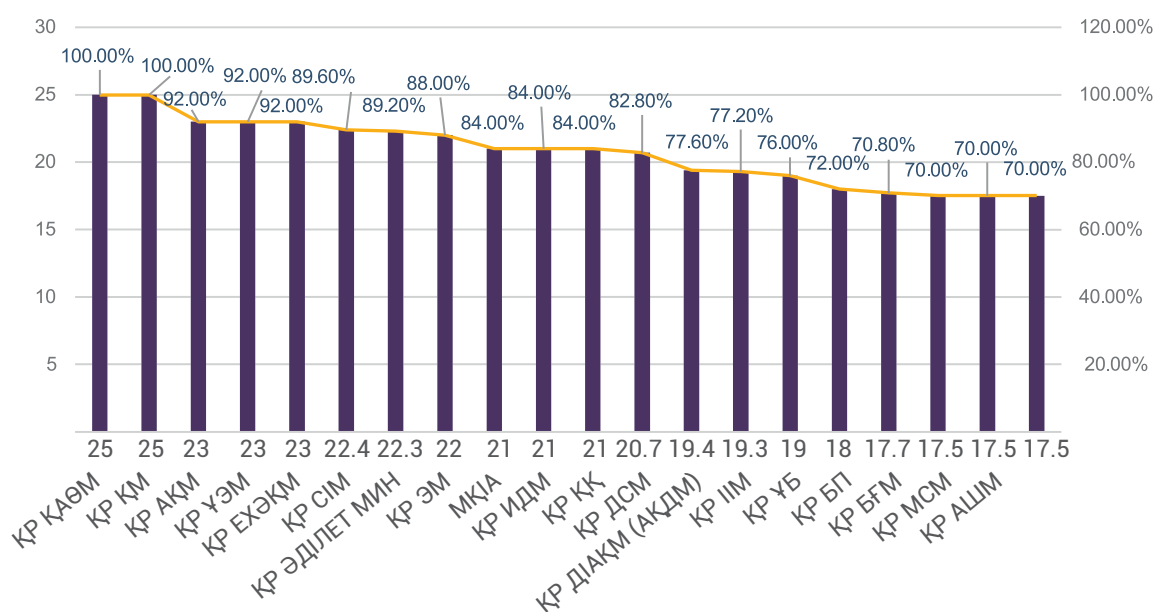
2) «бюджеттік бағдарламаларды іске асыру туралы есеп»;

3) «мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау нәтижелері туралы ақпарат»;

4) «бюджеттік бағдарламалар жобаларын орналастырудың дұрыстығы және уақтылығы» мемлекеттік мекемелердегі ашықтық мәселелерінің басымдылығы төмен деңгейде екенін көрсетеді.

«Ашық бюджеттер» критерийі бойынша 2018 жылдың қорытындылары бойынша бағалау нәтижелерін қарастырайық, орталық мемлекеттік органдар (1-кесте) 2018 жылдың қорытындылары бойынша бағалау нәтижелері, жергілікті атқарушы органдар (2-кесте).

1-кесте. «Ашық бюджеттер» критерийі бойынша 2018 жылдың қорытындылары бойынша бағалау нәтижелері, орталық мемлекеттік органдар

2-кесте. «Ашық бюджеттер» критерийі бойынша 2018 жылдың қорытындылары бойынша бағалау нәтижелері, жергілікті атқарушы органдар

Мемлекеттік органның атауы	«Ашық бюджеттер» критерийі бойынша бағалау нәтижесі балмен	«Ашық бюджеттер» критерийі бойынша бағалау нәтижесі %
ОҚО (Шымкент)	22	88,00%
Ақтөбе облысы	21	84,00%
Алматы қ.	18,9	75,60%
Алматы облысы	18,9	75,60%
Маңғыстау облысы	18,8	75,20%
Атырау облысы	18,6	74,40%
Қостанай облысы	18,3	73,20%
Қарағанды облысы	18,1	72,40%
Шығыс Қазақстан облысы	18	72,00%
Нұр-Сұлтан қаласы	18	72,00%
Түркістан облысы	17,2	68,80%

Ақмола облысы	15,9	63,60%
Солтүстік Қазақстан облысы	15,5	62,00%
Жамбыл облысы	15	60,00%
Павлодар облысы	9,75	39,00%
Батыс Қазақстан облысы	6,9	27,60%
Қызылорда облысы	6	24,00%
ЖИЫНЫ	16,29	65,14%

Бағалау жүйесі тек мемлекеттік органдарды қамтып, 2019 жылдан бастап ведомстволық бағынысты ұйымдардың (квазимемлекеттік сектор) ашықтығы бойынша жекелеген көрсеткіштер енгізілгенін атап өткен жөн.

Сонымен қатар квазимемлекеттік сектордың ашықтығы туралы мәселе ашық болып қалуда, бұл азаматтар тарапынан бюджет қаражаты мен азаматтардың қаражатын пайдаланудың тиімділігі бойынша негізделген реакция мен мәселелер туындатады.

Мәселен, жекелеген мемлекеттік жобаларды іске асыру үшін зейнетақы қорының қаражатын пайдалану, қор қаражатын шетелдік бағалы қағаздарға инвестициялау, қаржы аудитін жүргізу мәселелері бойынша БЖЗҚ атына ақпараттық себептер жауапсыз қалды.

2019 жылы БАҚ және әлеуметтік желілерде қоғам жекелеген мемлекеттік жобалар бойынша (мысалы, Нұр-Сұлтан қаласындағы ЛРТ), халықаралық қарыздар бойынша (ҚХР-да кредит ашу) және қаржы және бюджет қаражатын жұмсауға байланысты басқа да мәселелерді бірнеше рет көтерді.

Көрсетілген ақпараттық себептер қаржыны басқару және бюджет қаражатын жұмсау мәселелері бойынша шешімдер қабылдау кезінде ашықтықтың болмауы жағдайында азаматтардың мемлекеттік басқару органдарына деген сеніміне нұқсан келтіреді және әлеуметтік шиеленістің өсуіне ықпал етеді.

6.1.1. Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі

«Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚР Заңының 17-бабы 3-тармағына сәйкес «ақпарат иеленушілер бюджеттік есептілікті, шоғырландырылған қаржылық есептілікті, мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау нәтижелерін орналастырады, сондай-ақ бюджеттік бағдарламалардың жобаларын және бюджеттік бағдарламаларды іске асыру туралы есептерге жария талқылау жүргізіледі».

Формальді түрде Бюджет кодексі «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚР Заңына қайшы келмейді, алайда «Бюджеттік бағдарламаларды (кіші бағдарламаларды) әзірлеу және бекіту (қайта бекіту) қағидаларын және олардың мазмұнына қойылатын талаптарды бекіту туралы» ҚР ҰЭМ 2014 жылғы 30 желтоқсандағы №95 бұйрығы (Бюджет кодексінің 32-бабы 9-тармағына сілтеме)»:

біріншіден, бюджеттік бағдарлама жобасын жария талқылау тәртібі жоқ,

---

екіншіден, бюджеттік бағдарламаны келісу және бекіту процесіне бюджеттік бағдарламалардың жобаларын жария талқылау кезеңі кірмейді.

Мұндай жағдай:

1) Жария талқылау кезеңінің мәнін төмендетуге және «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚРЗ талаптарын формальді түрде орындауға алып келеді, себебі жария талқылау кезеңі бюджеттік бағдарламаларды әзірлеу және бекіту процесіне іс жүзінде әсер етпейді;

2) азаматтардың мемлекеттік бюджет саясатын қалыптастыруға қатысуын шектеуге;

3) азаматтық қоғамның пікірінсіз, яғни күбір-күбір әңгімелесу арқылы бюджеттік бағдарламаларды қалыптастыруға алып келеді.

I. Бюджет кодексінің 67-1-бабы азаматтық бюджет түсінігін айқындайды, ал ҚР Қаржыминінің 2018 жылғы 9 қаңтардағы №15 бұйрығы ОМО, ЖАО және бюджеттік бағдарламалар әкімшілерінің азаматтық бюджетті жоспарлау және орындалу кезеңдерінде баспа БАҚ-та және ОМО мен ЖАО интернет-ресурстарында жариялау міндетін айқындайды. Бұл ретте «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚР Заңында азаматтық бюджетті жариялауға талап жоқ.

Азаматтық бюджетпен осы жағдай бюджеттік бағдарламалармен қалыптасқан жағдайдың көрінісі болып табылады. ҚР ҚМ 2018 жылғы 9 қаңтардағы №15 бұйрығында:

Біріншіден, азаматтық бюджетті жария талқылау кезеңі жоқ;

Екіншіден, азаматтық бюджетке ұсыныстармен және комментарийлермен жұмыс істеу бойынша рәсімдер жоқ.

Шешім: Азаматтық бюджет қалың жұртшылыққа қолда бар түрінде ұсынылмайды, ал жарияланған азаматтық бюджеттер жұртшылықтың бюджет саясатына қатысу дәрежесіне ешқандай әсер етпейді. Осылайша:

1) азаматтардың танысуы үшін Азаматтық бюджет жарияланбайды;

2) оның дамуы формальды болып табылады;

3) бюджетті қалыптастыру және жұмсау бөлігінде азаматтардың хабардар болуы жүзеге асырылмайды.

II. Бюджет кодексінің 118-бабы бюджеттік бағдарламалардың әкімшілеріне шоғырландырылған қаржылай есептілікті жасауды бекітеді. Бұл ретте «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚР Заңы шоғырландырылған қаржылық есептілікті ОМО және ЖАО интернет-ресурстарында және «ашық бюджеттер» порталында жариялауды белгілейді. Сондай-ақ шоғырландырылған қаржылық есептілікті жариялау «Бюджеттік бағдарламалар әкімшілері мен бюджетті атқару жөніндегі жергілікті уәкілетті органдардың шоғырландырылған қаржылық есептілікті жасау қағидаларын бекіту туралы» ҚР Қаржыминінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы №640 бұйрығымен бекітілген.

Іс жүзінде шоғырландырылған қаржылық есептілік «Ашық бюджеттер» порталында және мемлекеттік органдардың интернет-ресурстарында жарияланады, бірақ порталдың өте төмен танымалдығы және онда қандай ақпарат орналастырылатыны туралы ақпараттың болмауы бұл жұмысты

іс жүзінде пайдасыз етеді: шын мәнінде азаматтар ешқандай әсер ете алмайды, өйткені оларда мұндай мүмкіндік бар екендігі туралы білмейді.

Бұдан басқа, ХВҚ әзірлеген бюджет-салық саласындағы ашықтықты қамтамасыз ету жөніндегі басшылық құжатты жиі, бірақ бюджеттің орындалу барысы туралы тоқсан сайынғы есептерден жиі емес жариялауды ұсынады (2.2.2 т.)

2018 жылы. мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін бағалау қорытындысы бойынша Қаржы министрлігіне порталды дамыту және жаңғырту бойынша әдістемелік қолдау және ұсынымдар әзірлеу бойынша жұмыстарды қоса алғанда, «Ашық бюджеттер» порталы бойынша жұмыстарды үйлестіру тапсырылды.

Зерделенген заңнамада мүмкіндіктері шектеулі адамдардың ақпаратқа қол жеткізуін қамтамасыз ету бойынша нормалардың болуы (болмауы)

Бюджет кодексі мүмкіндігі шектеулі адамдарға ақпарат беруге байланысты мәселелерді қарастырмайды. Алайда, мүмкіндігі шектеулі адамдарға ақпарат беру мәселесі мүмкіндігі шектеулі адамдардың ақпарат алуы үшін қолданыстағы құралдарды енгізу жолымен шешіледі. «Ашық бюджеттер» порталының нашар көретіндерге арналған нұсқасы бар. Алайда, ақпараттың басым бөлігі құжаттардың скан-көшірмелері түрінде ұсынылғанын ескере отырып, мұндай тәсіл нашар көретіндерге порталды толыққанды пайдалануға мүмкіндік бермейді.

Жалпы тұжырымдар:

- 1) Бюджет кодексі және оған заңға тәуелді НҚА «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚРЗ формальді түрде қайшы келмейді;
- 2) Бюджет кодексі және оған заңға тәуелді НҚА ашықтық және «халық үніне құлақ асатын мемлекет» принциптеріне толық көлемде сәйкес келмейді;

Осылайша, шоғырландырылған қаржылық есептілік бөлігінде жарияланатын материалдар мамандардың тар тобына ғана түсінікті және қызықты, азаматтық бюджетті жариялау туралы талап орындалмайды, бюджеттік бағдарламалардың жобалары іс жүзінде талқыланбайды, ал оларға комментарийлер мен ұсыныстар ескерілмеуі мүмкін, өйткені мұндай тетік көзделмеген.

3) Бюджет кодексі қаржылық ақпараттың ашықтығын қамтамасыз ету бөлігінде халықаралық ұсынымдарға, атап айтқанда ХВҚ әзірлеген Бюджет-салық саласындағы ашықтықты қамтамасыз ету жөніндегі басшылық құжатқа толық көлемде сәйкес келмейді;

4) азаматтық бюджетті әзірлеу және жариялау туралы норма іс жүзінде орындалмайды, ашық талқылау нәтижелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу тетігімен қатар бюджетті әзірлеу және атқару кезеңдерінде талқылау қажеттілігі туралы талаптар жоқ.

Бюджеттерді қалыптастыру және атқару процестері:

-
- жабық;
  - азаматтардың көпшілік бөлігіне түсініксіз;
  - қоғам тарапынан іс жүзінде бақыланбайтын болып табылады.

Мұндай жағдай:

біріншіден, азаматтардың билікке деген сенімсіздігін;

екіншіден, бюджет шығыстарын қалыптастыру және жұмсау кезінде алаяқтыққа жағдай жасайды;

үшіншіден, бюджеттік бағдарламаларда қойылған мақсаттарға қол жеткізбегені үшін жауапты тұлғалардың жазасы қалуын тудырады.

5) Бюджет кодексі, бюджеттік ақпаратты ашық түрде жариялау қажеттілігін анықтай отырып, мүмкіндіктері шектеулі адамдар үшін бұл ақпараттың қолжетімділігін қамтамасыз ету мәселесін реттемейді. Осылайша, іс жүзінде мүмкіндігі шектеулі адамдарға бюджеттік ақпаратқа қол жеткізуден бас тартылады. Бұл мұндай адамдардың азаматтық құқықтарын бұзу болып табылады және азаматтар мен мемлекеттің өзара іс-қимылына әлеуетті қатысушылардың санын шектейді.

6.1.2. Ақпаратқа қол жеткізуді негізсіз шектейтін нормалардың болуы (болмауы)

«Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» Заңның 6-бабына сәйкес мемлекеттік аудит пен қаржылық бақылаудың негізгі принциптерінің бірі құпиялылық режимін, қызметтік, коммерциялық немесе заңмен қорғалатын өзге де құпияны қамтамасыз етуді ескере отырып, бұқаралық ақпарат құралдарында мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау нәтижелерін жариялау арқылы іске асырылатын жариялылық болып табылады.

«Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚРЗ сәйкес:

- 16-баптың 3-тармағы ақпарат иеленушілер «мемлекеттік орган. жүргізген тексеру нәтижелері туралы ақпараттық хабарларды» интернет-ресурстарда орналастыруға міндетті;

- 16-баптың 4-тармағы «мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау нәтижелері».

Қазіргі уақытта мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау нәтижелері мемлекеттік органдардың интернет ресурстарында да, «ашық бюджеттер» порталында да жарияланады. Ақпарат скан-көшірмелер түрінде-pdf форматында орналастырылады.

Сонымен қатар, «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» ҚРЗ сәйкес жариялылық принципі камералдық бақылау нәтижесінде анықталған бұзушылықтарға, тіпті анықталған бұзушылықтарды жою туралы хабарлама талаптары орындалмаған жағдайда да қолданылмайды. Мұндай жағдай азаматтардың ақпаратқа қол жеткізу құқығын шектейді және бюджет қаражатын жұмсау кезінде бұзушылықтар фактілерін қоғамнан жасыруға мүмкіндік береді.

Қаржылық ақпаратқа қол жеткізу бөлігіндегі халықаралық ұсыныстарға келетін болсақ, ХВҚ жүргізілген тексерулер мен аудит туралы есептерді жариялауды ғана емес, сонымен қатар тексерулер мен аудит қорытындылары бойынша қабылданатын шаралар мониторингінің

тетіктерін беруді ұсынады. Бұл талап «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Заңның ақпарат иелерінің, олардың лауазымды адамдарының заңдылықты бұзу фактілері туралы ақпарат бөлігіндегі 6-бабының 11) тармақшасының талабына сәйкес келеді.

«Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» ҚРЗ мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін ақпарат беруді реттемейді. Бұдан басқа, pdf форматында скан-нұсқалар түрінде берілетін ақпарат нашар көретіндерге осы ақпаратты пайдалануға мүмкіндік бермейді.

Тұжырым:

1) «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» ҚРЗ «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Заңға сәйкес келеді және ашықтық пен халық үніне құлақ асатын мемлекет принциптеріне ішінара сәйкес келеді;

2) «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» ҚРЗ қаржылық ақпаратты беру бөлігінде халықаралық ұсынымдарға толық көлемде сәйкес келмейді;

3) «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» ҚРЗ мүмкіндігі шектеулі адамдарға ақпарат беру мәселелерін реттемейді, ал ағымдағы практика нашар көретіндерге арналған ақпаратқа қол жеткізуді болдырмайды.

Ұсыныс – мемлекеттік аудит пен қаржылық бақылау бөлігінде ашықтықтың жоғары деңгейін қамтамасыз ету үшін:

1) камералдық бақылаумен анықталған бұзушылықтар және бұзушыларға қатысты қабылданған шаралар туралы тұрақты жарияланымдарды қамтамасыз ету. Шаралар бизнес-қауымдастықтардың наразылығын тудыруы мүмкін, алайда іскерлік бедел бұзушылықтарды жасырып қалу ниетімен емес заңдарды сақтаумен айқындалуы тиіс;

2) әрбір жүргізілген тексеру және аудит бойынша тек есептерді ғана емес, сонымен қатар қабылданған шараларды, оның ішінде құқық қорғау органдарына берілген ақпарат туралы, ұйымға және нақты лауазымды тұлғаларға қолданылған тәртіптік жазалар және әкімшілік ықпал ету шаралары (айыппұлдар, тыйым салу және т. б.) туралы ақпарат жариялауға;

3) мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау нәтижелерінің толық скан-нұсқаларын анықталған бұзушылықтардың, қорытындылардың және қабылданған шаралардың мәтіндік тізбесін ұсыну жағына ашық қол жеткізуге ұсыну практикасын қайта қарау. Осылайша, мүмкіндігі шектеулі адамдарға қол жеткізу нашар көретіндерге арналған нұсқа режимінде берілуі мүмкін.

Жалпыға қолжетімді ақпаратқа қатысты салалық ақпарат түрлерін кеңейту.

«Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚРЗ 6-бабына сәйкес мемлекеттік құпияларды құрайтын мәліметтерді қоспағанда, республикалық және жергілікті бюджеттерден қаражаттың қалыптасуы және жұмсалуды туралы ақпарат шектелуге жатпайды.

Осылайша, Заңмен бюджет бойынша мәліметтер жалпыға қолжетімді ақпаратқа жатқызылған.

6.1.3. «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі)»2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 120-VI ҚРЗ Қазақстан Республикасының кодексі

I. ҚР СК 19-бабы 2-тармағының 7) тармақшасы салық органдарын уәкілетті органның интернет-ресурсында салық берешегі бар, әрекетсіз деп танылған және тіркелуі жарамсыз деп танылған салық төлеушілер туралы ақпаратты орналастыруға міндеттейді.

Бұл ретте ҚР СК 30-бабында 18 тармақты, оның ішінде мынадай:

– бюджетке төленген салық пен төлемдердің сомасы (жеке тұлғаларды қоспағанда);

– аударылған салық пен төлемдер сомасы туралы (жеке тұлғаларды қоспағанда);

– Салық заңнамасын бұзушыларға қатысты қолданылатын жауапкершілік шаралары туралы;

– жартыжылдық салықтық тексеру туралы мәліметтерді қамтитын салық құпиясын құрамайтын ақпараттың тізбесі регламенттеледі;

– Алайда аталған ақпарат жарияланбайды, бірақ сұрау салу бойынша берілуі мүмкін.

II. ҚР СК 16-тарауы жоспарланған мәмілелерге қатысты салық міндеттемесінің туындауы бойынша уәкілетті органға алдын ала түсініктеме беру тәртібін регламенттейді. Сонымен қатар, алдын ала түсіндіруді сұрату құқығы тек горизонталды есепте тұрған салық төлеушілер және инвестициялық басым жобаны іске асыратын ұйымдар үшін беріледі.

Қалған салық төлеушілер мен салық агенттері жоспарланып отырған мәмілелерге қатысты салық міндеттемелерінің туындауы бойынша алдын ала түсініктемелер алу мүмкіндігінен айрылды, бұл салық төлеушілердің ақпарат алу құқығын бұзу болып табылады.

Бұл жағдай жаңа жобаларды іске асыру, өндірісті немесе бизнес субъектілерінің қызмет түрлерінің тізбесін кеңейту кезінде салық төлеуші:

1) салық міндеттемелері процесінде туындайтын ақпаратты уақтылы алуға мүмкіндігі болмауына;

2) жаңадан туындаған салық міндеттемелеріне қосымша әкімшілік жазаға тартылуына алып келеді.

Бұдан басқа, мұндай жағдайларда жаңадан пайда болған салық міндеттемелері жобаны енгізу, өндірісті немесе қызмет түрлерінің тізбесін кеңейту туралы шешім қабылдау кезінде ескерілмейді, бұл жоспарланған пайданың төмендеуіне немесе толық нивелирленуіне және соның салдарынан кәсіпкерлік субъектілерінің даму қарқынының төмендеуіне әкеп соғады.

ҚР СК салық және бюджетке төленетін міндетті төлемдердің мөлшері мен төлеу тәртібін реттейтін құжат бола тұра, негізінен ашықтық принциптеріне сәйкес келеді:

– салық құпиясын сақтау қажеттілігін ескере отырып, ҚР СК азаматтарды ақпараттандырудың кейбір мәселелерін реттейді;

– іс жүзінде кез келген салық төлеуші салықтар және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер бойынша берешектер туралы, салықтардың кейбір түрлері бойынша төлемдердің мөлшері туралы ақпарат ала алады, сондай-ақ салық заңнамасы мәселелері бойынша қажетті консультациялар ала алады;

– Мемлекеттік кірістер комитетінің сайты нашар көретіндер мен түс соқырлығымен (дальтонизммен) зардап шегетін адамдар үшін бейнелеуді теңшеу мүмкіндігіне ие, бұл оларға Комитеттің электрондық сервистерін толық көлемде пайдалануға мүмкіндік береді.

6.1.4. Заңдарды қарау нәтижелеріне жалпы шолу бюджет пен қаржы саласындағы жалпы көріністі ашады

Мемлекеттің кірістері негізінен салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерден құралады:

біріншіден, республикалық бюджет деңгейінде салық түрінде алынған барлық қаражат иесіздендіріледі, яғни бір қазандыққа «біріктіріледі»;

екіншіден, мемлекеттің әр түрлі қажеттіліктеріне бюджет қаражатын бөлу жүріп жатыр.

Тұжырым:

1) мұндай жинау жүйесі қатардағы азаматтардың не үшін салық төлейтінін және салық түрінде алынған қаражаттың қалай жұмсалатынын түсінбеуіне ықпал етеді;

2) азаматтар салықтарды (ЖТС, ҚҚС, мүліктік салықтар, тауарларға акциздер және т. б.) төлейді және нақты салық бойынша сома, яғни қандай нақты қажеттіліктерге, ал басқа салық бойынша сома нақты басқа қажеттіліктерге не үшін жұмсалатынын түсінбейді.

Осылайша, бюджеттен қаражат кедергісіз:

– қажеттілігі мен негізділігі мәселе болып қалатын жобаларға;
– көшелерді, елді мекендерді қайта атау бойынша шығындарға;
– шетелдік және халықаралық ұйымдардан тапсырыс берілетін зерттеулерге;

– мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдардың «оң имиджін құруға» бағытталуы мүмкін.

Бұл әрекеттер:

– «заңдастырылған қорқытып алушылық» ретінде салық жинау тетігі туралы;

– мемлекеттік бюджеттің жаппай ұрлануы мен ысырабы туралы пікірдің қалыптасуына ықпал етеді.

Мұндай жағдай салық төлеуден жалтаруды немесе төленетін салық сомасын заңсыз төмендетуді ынталандырады.

II. Бүгінгі күні бюджет заңнамасында жария талқылау және дауыс беру қорытындылары негізінде шешім қабылдау тетіктері айқындалмаған:

– қолданыстағы әдіснама сапалы әзірлеу, кең талқылау және бюджеттік бағдарламалардың жобаларына талқылау қорытындылары бойынша өзгерістер енгізу үшін қажетті уақыт бермейді;

-
- көпшілік алдында талқылауға кемінде 10 жұмыс күні бөлінеді, ал комментарийлер мен ұсыныстарға жауаптың ең аз мерзімі да 10 жұмыс күнін құрайды;
  - мемлекеттік органның талқылаудың бірінші күні келіп түскен комментарийлер мен ұсыныстарға ғана жауап бере отырып, көрсетілген мерзім аяқталғаннан кейін талқылауды жабуға мүмкіндігі бар.

Бұл келіп түскен ұсыныстар мен комментарийлерді елемеуге және азаматтардың пікірін ескерместен келісу және бекіту рәсімдерін одан әрі жалғастыруға мүмкіндік береді.

Қаржыландыру лимиттері 1 мамырға дейін мемлекеттік органдарға жеткізіледі, ал бюджеттік бағдарламалар жобаларын жариялау 15 мамырға дейін жүзеге асырылуы тиіс. Мереке және демалыс күндерін ескере отырып, толыққанды жобаны дайындау үшін мемлекеттік органда 5-тен 8 жұмыс күніне дейін қалады, бұл құжатты сапалы пысықтау үшін жеткіліксіз. Соның салдарынан бюджеттік бағдарламалар:

- пысықталмаған;
- бюджеттік бағдарламалардың негіздемесі нашар;
- түзету және тиісті түрге келтіру қауырт режимде және мүдделі мемлекеттік органдармен келісу процесінде жүргізіледі.

Бұл мемлекеттік қызметшілердің жұмыс тәртібіне әсер етеді, мемлекеттік қызметтің тартымдылығын төмендетеді және мемлекеттік органның құзыретіне әсер етеді.

ҰСЫНЫМДАР

Бюджеттік ақпаратты ашу жөніндегі жұмысты реттеу және бюджетті жоспарлау мен бақылауға қатысуға азаматтардың қызығушылығын арттыру мақсатында мыналар қажет:

I. Бюджеттік бағдарламалар жобаларын талқылау кезінде азаматтардың пікірін ескеруге мүмкіндік беретін тетік әзірлеу.

Бұл ретте жобаларды формальды түрде ұсынуға емес, азаматтық бюджетке баса назар аудару қажет, ол факт бойынша азаматтар үшін бюджет туралы ақпаратты ұсынудың оңайлатылған, түсінікті нысаны болып табылады.

Бюджеттік бағдарлама жобасын формалды түрде ұсыну мамандарға қызықты болатын азаматтық бюджетке қосымша болуы тиіс.

Бұл ретте азаматтық бюджет өмірлік циклдың барлық кезеңдерінде:

- жоспарлау кезінде;
- орындау кезінде;
- бағдарламаның мерзімі аяқталуы бойынша орындалуы тиіс.

Ол үшін «Бюджеттік бағдарламаларды (кіші бағдарламаларды) әзірлеу және бекіту (қайта бекіту) қағидаларын және олардың

мазмұнына қойылатын талаптарды бекіту туралы» ҚР ҰЭМ 2014 жылғы 30 желтоқсандағы № 195 бұйрығы мен «Бюджеттік жоспарлау және бюджеттерді атқару сатыларында азаматтық бюджетті жасау мен ұсыну қағидаларын бекіту туралы» ҚР Қаржыминінің 2018 жылғы 9 қаңтардағы №15 бұйрығын біріктіру қажет.

Жалпы құжат бюджетті және бюджетті іске асыру жөніндегі есептілікті жоспарлау, келісу, бекіту, іске асыру жөніндегі іс-шаралардың барлық тізбегін қамтуы тиіс.

Азаматтық бюджет барлық кезеңдерде барлық бюджеттік бағдарламалар әкімшілерінің әзірлеуі мен жариялауы міндетті бюджеттің азаматтық версиясына айналуы тиіс.

Дұрысында бюджеттік бағдарламаның жобасы мамандардың түсінуі үшін жеткілікті бағдарламаның қысқаша, оңайлатылған мазмұнын, негіздемесі, баптар бойынша шығыстар кестесі, заттай және қаржылық көрсеткіштердегі нәтиже сипатталған және Бюджет кодексінің талаптарына сәйкес толтырылған түсіндірме жазбаны қамтуы тиіс.

II. Ұйымдастырылған қоғамдық бірлестіктермен, сондай-ақ осы процеске қатысуға ниет білдірген жекелеген азаматтармен өзара іс-қимыл тетігін енгізу:

Бұл ретте мемлекеттің егемендігі мен қауіпсіздігін қамтамасыз етуге байланысты сөзсіз міндетті шығыстары бар және мұндай шығыстар туралы ақпарат, әдетте, осындай қызметке қатысы жоқ адамдар үшін «жабық» болып табылады;

Мұндай шығыстар егжей-тежейсіз тек ірі көлемі жариялануы мүмкін немесе егер мұндай талқылау азаматтардың қауіпсіздігіне және мемлекеттің егемендігіне қатер төндіруі мүмкін болса, жария талқылауға мүлдем шығарылмауы мүмкін.

III. Бюджеттік бағдарламаларды әзірлеу, талқылау және қарау мерзімдерін ұлғайту жағына қарай қайта қарау:

- бюджеттік бағдарламаларды әзірлеу сапасын арттыру;
- осындай талқылаудың қорытындысы бойынша толыққанды көпшілік алдында талқылауға және түзетуге уақыт береді;
- қалалық мәслихат және Парламент депутаттарына әрбір жобаны тек «шағын» шеңберде ғана емес, сондай-ақ мамандар мен қоғам өкілдерінің пікірін, соның ішінде БАҚ-та ашық пікірталас жолымен де талқылауға мүмкіндік береді.

IV. Әлеуметтік және инфрақұрылымдық жобаларға шығыстар бөлігінде. Мұндай шығыстар туралы ақпараттандыру міндетті түрде жария талқылануы тиіс:

- талқылаудың әрбір кезеңінде талқылау мерзімін ұлғайтуға және талқылауға қатысушылардың ең көп санын тартуға мүмкіндік беретін

барлық деңгейлерде жария алаңда қатар жүргізілуі мүмкін және жүргізілуі тиіс;

Мысалы, егер жобаны көпшілік алдында талқылауды 15 мамырда бастаса және жобаны Қоғамдық кеңестің талқылауына, мысалы, 1 маусымда енгізсе, онда қосарлас талқылау кезінде көпшілік алдында талқылау Қоғамдық кеңесте қарау нәтижелері мен мерзімдеріне қарамастан жалғасуы тиіс.

Бұл ретте Қоғамдық кеңес көпшілік алдында талқылау шеңберінде келіп түскен комментарийлер мен ұсыныстарға назар аударуға мәжбүр болады және жеке ұсыныстарды қолдауға немесе оларға қарсыласуға мүмкіндік алады.

– басқа елдердің мысалы бойынша заң жобалары мен бюджет жобаларын жария талқылауды тек ресми қоғамдық тыңдаулар деңгейінде ғана емес, телевизияда онлайн дауыс беру арқылы ашық дебаттар түрінде де практикаға енгізу;

Бұл ретте бір жоба бойынша осындай телевизиялық дебаттардың, ашық талқылаулардың және сарапшылардың БАҚ-та жарияланымдарының ұзақ сериясы ұйымдастырылуы мүмкін.

Ашық талқылау парламенттік тыңдаулар кезінде де, жекелеген депутаттар мен сенаторлардың сөйлеген сөздерін сынаумен және қолдаумен жалғасуда.

Ақпараттық компанияның бір жоба бойынша ұзақтығы қоғамдағы жобаның сын немесе қолдау деңгейіне байланысты күнтізбелік жылдан асуы мүмкін.

Бір жағынан, мұндай тәсіл шешім қабылдау уақытын созуы мүмкін. Ал екінші жағынан-бұл шешім қабылдау кезінде барлық мүдделі тараптардың, оның ішінде жұртшылықтың пікірін ескеруге мүмкіндік береді.

Осылайша, ұсынылған рәсімдерді сақтай отырып, қабылданған шешімдер, әсіресе, әлеуметтік желілерде, телевизияда, ашық диалог алаңдарында кеңінен талқыланған жағдайда, жұртшылық «жабық» режимде қабылданатын шешімдерге қарағанда барынша адал қабылдайтын болады.

V. Мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдардың шығыстарын бақылауды жұртшылық мемлекеттік сатып алу порталы бойынша іс жүзінде жүзеге асырады:

Бұл ретте конкурстарды көбінесе мемлекеттік сатып алу шартын өз бетінше іске асыра алмайтын компаниялар ұтады, сондықтан қосалқы мердігерлерді тартады. Заң жүзінде бұл тыйым салынбаған, бірақ бюджет қаражатын ұрлауға мүмкіндік береді.

Мемлекеттік орган өкілдері міндеттемелердің белгілі бір көлемі нақты шенеунікпен аффилиирленген нақты қосалқы мердігерге берілуіне ықпал ете алады.

– Бюджет қаражаттарының атқарылуы бойынша міндеттемелер алынғанға дейін онымен байланысты кез келген ақпараттың барлық кезеңдеріне ашықтық принципін, яғни «бюджет туралы ақпараттың ашықтық презумпциясы» принципін енгізу;

Шарттың орындалу барысы туралы, оның ішінде шарттар жасалған қосалқы мердігерлер туралы есептілік бойынша конкурстың жеңімпаздары үшін міндеттеме енгізу.

– мемлекеттік сатып алу конкурстарының жеңімпаздарын қаржы мониторингі тарапынан да, сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл органдары тарапынан да осындай бақылаудың нәтижелерін жария түрде ұдайы жариялай отырып, мемлекеттік сатып алу шартының барлық қолданылу мерзімінде бақылауды қамтамасыз етсін. Бұл ретте мемлекеттік сатып алу конкурстарына қатысушылар үшін мемлекеттік сатып алу шарттары бөлігінде тексеруге қолданыстағы мораторийлерді жою қажет;

ШОБ жиі салықтық және басқа да тексерулер бөлігінде мораторийге түседі. Соның салдарынан, оларда кейіннен бүркемеленген немесе оларға қандай да бір санкцияларды қолданбай жойылатын заңнаманың анық емес бұзушылықтарын жасау мүмкіндігі пайда болады.

– бюджет қаражатын игеру және пайдалану саласындағы заңнаманы бұзудың анықталған фактілері туралы мәліметтердің толық немесе ішінара жариялануын қамтамасыз етсін.

Осылайша:

- 1) бюджеттен ұрлықты азайту;
- 2) мемлекеттік сатып алу конкурстарына қатысушылардың жауапкершілігін арттыру;
- 3) өткізілмеген конкурстар бойынша қайталама конкурстар мен бір көзден сатып алу санының төмендеуі;
- 4) конкурстық құжаттаманы және техникалық ерекшеліктерді әзірлеуге жауапты тәсіл, өйткені барлық ақпарат жұртшылыққа толық көлемде қолжетімді болады;
- 5) әлеуметтік желілер мен БАҚ-та барлық кемшіліктерді, олқылықтарды және сәйкессіздіктерді жариялау мүмкін болады;
- 6) «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» 2015 жылғы 12 қарашадағы **№ 392-V ҚР Заңы камералдық бақылау нәтижесінде анықталған бұзушылықтар туралы ақпараттың жариялануын көздемейді.** Қазіргі заманғы қоғам квазимемлекеттік сектор мен шетелдік

қатысуы бар компаниялардың қызметіне байланысты бұзушылықтарға айтарлықтай жылдам ден қоятынын ескере отырып, мынаны:

– квазимемлекеттік сектор мен шетел қатысатын компаниялардың қызметіне байланысты бұзушылықтарға байланысты ақпаратты жариялауды ұсынады.

Бұл мемлекетке сенімсіздік деңгейін төмендетуге мүмкіндік береді, сондай-ақ бұзушылардың уақтылы шаралар қабылдауын қамтамасыз етеді, өйткені бұл жағдайда бұзушылықтарды жою бойынша шаралар қабылдауды мемлекет ғана емес, қоғам да талап етеді.

Бұдан басқа, кез-келген бұзушылық әркімге белгілі болатынын біле отырып, бизнес пен квазимемлекеттік сектор мұндай бұзушылықтарға жол бермеуге көп күш жұмсайды, өйткені бұл іскерлік беделге де әсер етеді.

Бизнесмендер мұндай қадам еліміздің инвестициялық тартымдылығын және халықтың кәсіпкерлік белсенділік деңгейін төмендететініне сүйене отырып:

– тәртіп бұзушылар уақтылы шаралар қабылдамаса немесе тәртіп бұзушылық мемлекетке және азаматтарға шын мәнінде ірі залал келтірсе бұзушылықтар туралы ақпаратты жариялау ымыралы нұсқа болуы мүмкін.

Ұсынылып отырған шаралар бизнестің салық тәртібін ғана емес, квазимемлекеттік сектордың бюджет қаражатын пайдалануы кезінде қоғамдық бақылау деңгейін де арттырады.

Квазимемлекеттік сектор ашық болады, бұл жұртшылық тарапынан қойылатын бірқатар сұрақтарды алып тастайды, бірақ сонымен бірге жаңа, қазірдің өзінде нақты сұрақтарды тудырады.

Өз тарапынан, квазимемлекеттік сектор қоғамдық сынды болдырмау мақсатында қандай да бір шығыстарды түсіндіру үшін көбірек ақпарат жариялауға мәжбүр болады.

VI. Мемлекеттің кіріс алу және бюджет қаражатын жұмсау құрылымы процестерді регламенттеу мен бақылаудың жоғары деңгейіне қарамастан, ашық болып табылады.

Жабық болу, бірінші кезекте, мемлекеттің барлық кірістері республикалық бюджеттің «қазанында» иесіз жатады. Соның салдарынан азаматтар салықтың қайда жүретінін және қаражаттың қайдан алынатынын түсінбейді.

Сондықтан автоәуесқойға қаржылық жүктеме:

- 1) көлікке жыл сайынғы мүліктік салықтан;
- 2) автомобильге отын құю кезінде отынға акциз үшін төлемдерден;
- 3) ақылы жолдармен жүргені үшін төлемнен тұрады.

Бұл мысалда автокөлік жүргізушіге шығыстардың үшінші бабы ғана түсінікті - автожолды қанағаттанарлық жағдайда ұстауға арналған ақша, оларды осы автожол учаскесін күтіп-ұстаумен айналысатын кәсіпорындар алады.

Осылайша, егер автокөлік әуесқойлары нашар жолдармен жүруге мәжбүр болса, онда заңды сұрақ туындайды: «көлік салығымен және бензинге акциздермен төлеген ақша неге жұмсалады?» мұнда да түсініспеушілік мемлекеттік бюджетке түскен кезде қаражаттың иесізділігіне және соның салдарынан салықтар мен бюджетке төленетін төлемдердің мақсатты тағайындалмауына байланысты туындайды.

Осыған байланысты мыналар ұсынылады:

– салықтардың бір бөлігін мақсатты етіп жасау және осындай салықтардан басқа мақсаттарға алынған қаражатты пайдалануға тыйым салу;

Мысалы, отынға арналған акциздерді экологиялық жобаларға аналған нысаналы ретінде, ал алкоголь өнімдері мен темекі өнімдеріне арналған акциздерді – денсаулық сақтау мұқтаждарына айқындау.

– жерілікті және республикалық бюджет көздерін нақты бөлу;

Мысалы, жылжымайтын мүлікке және жер салығына салынатын салықтарды жергілікті бюджетке тікелей бағыттауға болады. Бір жағынан, бұл республикалық бюджетке түсімдерді азайтады, екінші жағынан – бұл қаражат ЖАО жергілікті проблемаларды шешуге мүмкіндік береді және оларды өңірдегі жер мен мүлік иелері үшін жағдайды жақсартуға ынталандырады.

Бұл өз кезегінде жер мен жылжымайтын мүліктің нарықтық құнын арттырады, сондай-ақ жерді бизнес пен азаматтардың игеруін ынталандырады, өйткені әкімдіктер өз өңіріне азаматтар мен бизнесті тартуға қаржылық мүдделі болады.

Азаматтар мен бизнес көп болса, игерілген жерлер көп және жергілікті бюджетке түсетін түсімдер көп.

Қазір әкімдіктер бизнес пен азаматтар үшін жағдайды жақсартуға мүдделі емес, өйткені жергілікті атқарушы органдарға бөлінетін бюджет қаражатының көлемі өңірдегі салық түсімдерінің көлемімен еш байланысы жоқ.

– мемлекеттік мекемелерге бір жағынан алға қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін қаражатпен неғұрлым еркін операция жасауға мүмкіндік беретін қаржы ағындарын орталықсыздандыруды бақылау және нақты айқындау, ал екінші жағынан, бюджет қаражатын қалыптастыру және

жұмсау құрылымы мен процестерін азаматтар үшін түсінікті, демек одан да көп бақыланатын етеді;

Бұл бюджетке түсетін түсімдердің әрбір түрі, нысаналы түсімдер, сол сияқты жергілікті түсімдер бойынша ақпаратты жариялауды талап етеді.

Салықтардың жалпы, жергілікті және нысаналы етіп бөлу үлкен талдау және дайындық жұмыстарын талап етеді, бұл Салық кодексі мен қаражатты бөлу рәсімдерін қиындатады. Алайда мұндай тәсіл мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдар қызметінің жекелеген бағыттары үшін қаржыландыруды айқындауды жеңілдетеді.

Осындай тәсіл кәсіпорындарда бөлек есепке алуды енгізу кезінде қолданылады, онда қызметтің бір бағытынан түсетін қаражат дәл осы бағытты қолдауға және дамытуға бағытталады, ал кірістердің артық болуы жаңа перспективалы бағыттарды дамытуға немесе басқа бағыттар бойынша шығындарды өтеуге бағытталады.

Бұл ретте мемлекет кәсіпорынға қарағанда «шығынды» бағыттардан бас тарта алмайтынын түсіну маңызды.

Сондықтан артықшылықтарды қайта бөлу жөніндегі шешім жұртшылықпен, Парламентпен және Үкіметпен ашық режимде талқылануы тиіс.

БАСТАМАЛАР

Заңнамалық және нормашығармашылық қызметке жатпайтын ұсынымдар.

I. Азаматтардың ашықтығы мен қатысуының жаңа құралдарын әзірлеу және қолданыстағыларын дамыту бойынша қоғамдық ұйымдар мен мемлекеттік органдардың күш-жігерін біріктіру.

Мысалы, бүгін Қазақстанда бірнеше ашық ақпарат көздері бар - «электрондық үкіметтің» ашық бюджеттері порталы, Қаржы министрлігінің ақпараттық жүйелері және openbudget.kz коммерциялық емес қоғамдық жобасы.

Бұл барлық үш жүйедегі деректердің дұрыстығын арттыруға мүмкіндік береді және қатысушыларға қоғамның ашық деректерге қажеттілігін және ашықтық үшін жекелеген шектеулердің себептерін бірлесіп түсінуге мүмкіндік береді.

Мұндай жұмыс барлық құралдарды тиімді дамытуға ғана емес, сонымен қатар қоғам мен мемлекеттің ашықтық қағидаттарын түсінуге жақсы серпін береді.

Сонымен қатар, АТ-қоғамдастығы ашық деректерге негізделген ашық порталдарды, талдамалық жүйелерді және т. б. әзірлеу бойынша мемлекеттік органдармен ынтымақтасуға дайын. Алайда

елімізде ақпараттандыру мәселелеріне, сондай-ақ ақпараттың ашықтығы мәселелеріне бірыңғай тәсіл жоқ.

II. «Ашық бюджеттер» порталында бюджеттік ақпаратты мемлекеттік органдар жыл сайын жариялайды, бірақ нақты уақыт режимінде қаражат қозғалысын түсіну үшін бұл жеткіліксіз және тек есептік және жоспарлы ақпаратты ғана емес, айына кемінде бір рет кезеңділікпен бюджеттік бағдарламаларды іске асыру жөніндегі нақты ағымдағы ақпаратты көрсететін құрал қажет.

Ақпаратты оңайлатылған түрде беру ұсынылады, бірақ бұл ретте ол бюджеттік бағдарламаның атауы мен кодын, бюджеттік бағдарламаға салынған соманы, есеп беру сәтінде жұмсалған соманы және есепті кезеңде жұмсалған соманы қамтуы тиіс.

Бұл азаматтарға нақты бюджеттік бағдарламалар бөлінісінде мемлекеттік органдардың шығыстарын бақылауға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде бюджет қаражатын жұмсау мәселелерінде мемлекеттік қызметшілердің жауапкершілік деңгейі мен тәртібін арттырады.

III. Жергілікті қоғамдастықтарды білімге ынталандыру. Қазіргі уақытта жергілікті жерлерде қоғамдық проблемалармен негізінен мемлекеттік органдармен және коммуналдық кәсіпорындармен аулаларды, кіреберістерді және т. б. жайластыру бойынша өзара іс-қимыл мәселелерін өзіне алатын жекелеген еріктілер-энтузиастар айналысады.

Ауылдық жерлерде қоғамдастықтар жиі кездеседі, олар белсенді және тәуелсіз, бірақ ресурстары да шектеулі.

Ауылдық округтер әкімдіктерінің бюджеттері аз және ауылдық жерлер тұрғындарының барлық қажетті қажеттіліктерін жаба алмайды.

Бөлінетін қаражат шеңберінде азаматтардың өздері қалыптастыратын халықтық қатысу бюджеті түрінде кейбір қосымша мемлекеттік қаржыландырумен бірге жергілікті қоғамдастықтарды дамытуды ынталандыру жергілікті қоғамдастықтарды жандандырады. Бұл оларға көбірек дербестік береді және бұл ретте мұндай қоғамдастықтарды бақылауды арттырады.

Мемлекет үйлестіруші рөлін қалдырып, ағымдағы міндеттерді қою мен орындауды азаматтарға бере отырып, көптеген мәселелерді жергілікті қоғамдастықтарға бере алады.

Осылайша, инфрақұрылымдық даму және әлеуметтік қамсыздандыру мәселелерін шешуге азаматтардың қатысуы айтарлықтай артады.

Бұл ретте бақылау туралы да ұмытуға болмайды. Жергілікті қоғамдастыққа қатысушылар қоғамдастық қаражатының ғана емес, сондай-ақ жергілікті атқарушы органдар бөлетін қаражаттың да шығыстарын бақылай алады.

Халықтық қатысу бюджеті үшін қаражат бөлу тетігі ҚР Қаржы министрлігінің 2020 жылғы 12 наурыздағы №254 бұйрығымен бекітілген.

Швед коммуналары дамыған жергілікті қоғамдастықтың жарқын мысалы бола алады.

Швецияда салық екі бөліктен тұрады: жергілікті (коммуналдық) және мемлекеттік алымдар. Жергілікті салық мөлшерлемесі коммунаға байланысты орташа 29% - дан 35% - ға дейін өзгереді. Жылына 509 300 кроннан аз ақша табатындар тек коммуналдық салық төлеуі керек. Егер жылдық табысы жоғары болса, онда басқа коммуналдық салық өндірілді және мемлекеттік салық – 20%. Швеция унитарлы мемлекет болып табылады, бірақ жергілікті өзін-өзі басқарудың өте дамыған дәстүрлері бар, олар коммун тұрғындарына коммунаның қаражатын бірлесіп талқылауға, жоспарлауға, сатуға және бақылауға мүмкіндік береді. Осылайша, мемлекеттен коммуналарды инфрақұрылымдық және әлеуметтік игіліктердің үлкен тізімімен қамтамасыз ету туралы қамқорлық алынып тасталды, өйткені бұл функцияларды коммуналар өздері атқарады.

Аталған бастамалар мыналарға бағытталған:

1) азаматтар тарапынан бюджеттік процестерді түсіну деңгейін арттыру және оларды барлық деңгейлерде бюджеттік бағдарламаларды жоспарлауға және іске асыруды бақылауға қатысуға ынталандыру;

2) бюджеттеу және қаржы саласында ашықтықты арттыру бюджет қаражатын игеру кезінде сыбайлас жемқорлықты және бизнес субъектілерінің салық заңнамасын бұзуын төмендету;

3) бюджет қаражатының пайдаланылуын оларға нақты мақсат беру жолымен шектеу, өйткені нысаналы қаражатты түсімдердің жалпы ағынынан және бюджет қаражатының шығысынан алшақтықта бақылау оңайырақ.

Болашақта азаматтардың ашықтығы мен қатысу деңгейін арттыру азаматтар мен билік арасындағы өзара түсіністікті жақсартады:

– қоғаммен өзара түсіністікті күшейтеді, мемлекеттік басқаруды заңнамалық реформалауға емес, іс жүзінде өзара іс-қимыл құралдарын дамытуға түрткі болады;

– қаржы саласындағы ашықтық ел бюджетін ғана емес, сонымен қатар барлық кәсіпорындар үшін бірыңғай қағидаларды белгілейді, ал кейіннен – непотизм, сыбайлас жемқорлық көріністерін, көлеңкелі мүдделерді жоққа шығарады;

– ең маңызды көрсеткіш болған кезде, жоғары тұрған басшылықтың алдындағы жауапкершіліктен гөрі, азаматтар мен сайлаушылар алдындағы жауапкершіліктің деңгейін арттыруға алып келеді.

Жаңа сын-қатерлер:

– мемлекеттік мекемелердің, әсіресе жергілікті атқарушы органдардың рөлі мен құрылымы айтарлықтай елеулі және терең өзгерістерге ұшырайды;

Атқарушы функциялардың бір бөлігі перспективада жергілікті қауымдастықтарға көшеді, бұл өз кезегінде мемлекеттік бюджеттен қаржы ағындарының бағыттарын өзгертуге алып келеді.

Бұл, өз кезегінде, жергілікті қоғамдастықтардың дамуына қарсы әрекет ететін және қоғамдық ұйымдардың, азаматтық бірлестіктердің және жекелеген белсенді азаматтардың жұмысын барлық күштермен үйлестіретін мемлекеттік қызметшілердің бір бөлігіне қарсылық туғызады.

Өзгерістер процесінде орын алатын инциденттер азаматтардың көз алдында мемлекеттің имиджіне теріс әсер етеді және мемлекетке мұндай шенеуніктерге қатысты қатаң шаралар қолдануға тура келеді, бұл Әкімшілік және Қылмыстық кодекстерге өзгерістер енгізуді талап етеді.

Мемлекеттік қызметкерлерге қатысты Әкімшілік және Қылмыстық кодекстердің жекелеген тармақтарын қатайту мемлекеттік қызметтің «тартымдылығын» төмендетеді және мемлекеттік мекемелерде мамандардың тапшылығын тудыруы мүмкін. Бұл басқару шешімдерінің сапасын, әсіресе жергілікті жерлерде төмендетеді, бұл жалпы «халық үніне құлақ асатын мемлекеттің» дамуына және атап айтқанда жергілікті қоғамдастықтардың дамуына теріс әсер етеді.

– әкімдіктер негізінен үйлестіруші рөлді өзіне қалдыратын, ал атқарушы функцияларды жергілікті қауымдастықтар өзіне алатын жағдай азаматтардың шешім қабылдауға ашықтығы мен қатысуының мінсіз бейнесі болып табылады;

- Осындай жағдайда қала шетіндегі жолдар мүлдем жоқ, ал орталық көшелерде асфальт жабыны жыл сайын өзгертіліп отырса немесе тұрғындар олардың балаларына ойнайтын жердің жоқтығына шағымданған кезде, ал әкімдік ағымдағы кезеңге қаражат салынбағанына немесе мұндай өтініштерді елемеген кезде бұл жағдай мүмкін емес.

Аула аумақтарын жайластыру, үй ішіндегі коммуникацияларды жөндеу, жолдарды, аялдамаларды, мектептерді, медициналық және фельдшерлік пункттерді жөндеу және жайластыру, сауда нүктелерін, дәріханаларды және жергілікті қоғамдастық үшін қажетті басқа да

объектілерді ұйымдастыру – мұның бәрі жергілікті қоғамдастықтың жауапкершілігіне айналады.

Бұл ретте жергілікті шенеуніктерге орталық көшелерді шеткі немесе жатын аудандар есебінен жақсы жағдайда ұстау арқылы «шаңды көзге түсіру» қиындау болады, бұл сондай-ақ олардың реформаларға қарсыласу деңгейіне әсер етеді.

– әрбір азамат кез келген уақытта кез келген мемлекеттік қызметшіге Қазақстан Республикасының Президентінен бастап, ауылдық округ әкімдігінің қатардағы маманына дейін оның өтінішін қарап қана қоймай, жергілікті қоғамдастықтың ұсыныстары мен ерекшеліктерін ескере отырып, ең жақсы түрде қарайды деген сеніммен жүгіне алады;

Мұндай жағдайда әрбір шенеунікке азаматтан жоғары тұрған органдарға үнемі шағым түсіру қаупі төніп тұрады, ал жосықсыз тұлғалар бұл тетікті заңсыз шенеуніктерді қызметінен жою үшін пайдалана алады.

Азаматтардың өтініштері мен шағымдарын реттеу үшін өтініштермен жұмыс істеу тетігін дамыту және әрбір шағымды шенеуніктердің іс-әрекеті тұрғысынан ішкі және сыртқы тексеру тетіктерін енгізу қажет. Бұл ретте жала жабу және іскерлік беделге нұқсан келтіру сияқты ұғымдарды кеңейту қажеттілігі туындайды, бұл өз кезегінде ҚР ӘҚБтК және ҚР ҚК-не өзгерістер енгізуді талап етеді.

6.2. Экология

Заңнамалық бағалау шеңберінде Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасына сараптамалық талдау жүргізілді және азаматтардың ақпаратқа тең құқылы және кедергісіз қол жеткізуін қамтамасыз ету және «халық үніне құлақ асатын мемлекет» қағидатын енгізу үшін оны жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірленді.

Келесі нормативтік-құқықтық актілер қаралды:

Заңдар мен халықаралық шарттар/келісімдер:

1) «Ақпаратқа кіру, шешімдер қабылдау процесіне жұртшылықтың қатысуы және қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша сот әділдігіне қол жеткізу туралы конвенцияны бекіту туралы» 2000 жылғы 23 қазандағы N 92-II ҚРЗ Қазақстан Республикасының Заңы;

2) «Ақпаратқа кіру, шешімдер қабылдау процесіне жұртшылықтың қатысуы және қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша сот әділдігіне қол жеткізу туралы конвенцияға Ластауыштардың шығарындылары мен тасымалдарының тіркелімдері туралы хаттаманы ратификациялау туралы» 2019 жылғы 12 желтоқсандағы № 279-VI ҚРЗ Қазақстан Республикасының Заңы;

3) «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» 2015 жылғы 16 қарашадағы № 401-V ҚРЗ Қазақстан Республикасының Заңы;

4) 2007 жылғы 9 қаңтардағы № 212 Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі;

5) «Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексінің жобасы туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 30 желтоқсандағы № 1022 қаулысы;

6) «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» 2014 жылғы 5 маусымдағы № 235-V ҚРЗ Қазақстан Республикасының Кодексі;

7) «Әкімшілік рәсімдер туралы» 2000 жылғы 27 қарашадағы №107 Қазақстан Республикасының Заңы;

8) «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» 2001 жылғы 23 қаңтардағы №148 Қазақстан Республикасының Заңы;

9) Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 13 қазандағы №589 қаулысымен бекітілген «Мемлекеттік экологиялық ақпарат қорын жүргізу қағидалары»;

10) «Қазақстан Республикасының Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі туралы ереже»;

11) «Қоршаған ортаға әсерді бағалау рәсіміне және көзделген шаруашылық және басқа да қызмет бойынша шешімдер қабылдау процесіне жататын экологиялық ақпаратқа қол жеткізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Қоршаған ортаны қорғау министрінің 2007 жылғы 25 шілдедегі №238-п бұйрығы;

12) «Ластану учаскелерінің мемлекеттік тізілімін жүргізу қағидалары» Қазақстан Республикасы Энергетика министрінің 2014 жылғы 27 қарашадағы №151 бұйрығы;

13) «Қоршаған ортаны қорғау саласындағы электрондық мемлекеттік қызмет көрсету регламенттерін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Энергетика министрінің 2015 жылғы 22 мамырдағы №369 бұйрығы;

14) «Табиғат пайдаланушыларды және қоршаған ортаны ластау көздерін мемлекеттік есепке алу Ережесін бекіту туралы» (ҚР Энергетика министрінің 2016 жылғы 8 тамыздағы №379 бұйрығымен күші жойылған);

15) «Қоғамдық тыңдауларды өткізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Қоршаған ортаны қорғау министрінің 2007 жылғы 7 мамырдағы № 135-п бұйрығы;

16) «Ластауыштардың шығарындылары мен тасымалдарының мемлекеттік тіркелімін жүргізу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Энергетика министрінің міндетін атқарушының 2016 жылғы 10 маусымдағы №241 бұйрығы;

17) «Қоршаған ортаның жай-күйі туралы және Қазақстан Республикасының табиғи ресурстарын пайдалану туралы ұлттық баяндаманы әзірлеу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 7 қарашадағы №673 бұйрығы;

18) «Қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік көрсетілетін қызмет стандарттарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Энергетика министрінің 2015 жылғы 23 сәуірдегі №301 бұйрығы;

19) «Өндірістік экологиялық бақылау жүргізу кезінде қоршаған ортаға эмиссиялардың автоматтандырылған мониторингін жүргізу қағидаларын және өндірістік экологиялық бақылау нәтижелері бойынша есептілікке қойылатын талаптарды бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Энергетика министрінің 2018 жылғы 7 қыркүйектегі №356 бұйрығы.

6.2.1. Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі

Қазақстан Республикасының Экологиялық кодексі – табиғи ресурстарды пайдалануға және қоршаған ортаға әсер етуге байланысты шаруашылық және өзге де қызметті жүзеге асыру кезінде қоршаған ортаны қорғау, қалпына келтіру және сақтау, табиғи ресурстарды пайдалану және молықтыру саласындағы қатынастарды реттейтін негізгі Заң.

Кодекстің баптарында әрбір адамның экологиялық ақпаратқа қол жеткізу құқығын сақтау және қоршаған ортаны қорғау мәселелерін шешуге жұртшылықтың жан-жақты қатысуы жөніндегі нормалар бар. Кодексте Қазақстан Республикасының экологиялық заңнамасының 16 принципі көзделген (№2 қосымша) және олардың бірі – экологиялық ақпаратқа қол жетімділік.

Сондай-ақ жеке тұлғалардың қоршаған ортаны қорғау саласында мынадай:

1) Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен мемлекеттік органдардың қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша шешімдер қабылдау процесіне қатысу;

2) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес қоршаған ортаны қорғау саласындағы жиналыстарға, митингілерге, пикеттерге, шерулер мен демонстрацияларға, референдумдарға қатысу;

3) мемлекеттік органдарға қоршаған ортаны қорғау мәселелері

бойынша хаттармен, шағымдармен, арыздармен, сауалдармен және ұсыныстармен жүгінуге және оларды қарауды талап ету;

4) мемлекеттік органдар мен ұйымдардан уақтылы, толық және дұрыс экологиялық ақпарат алу;

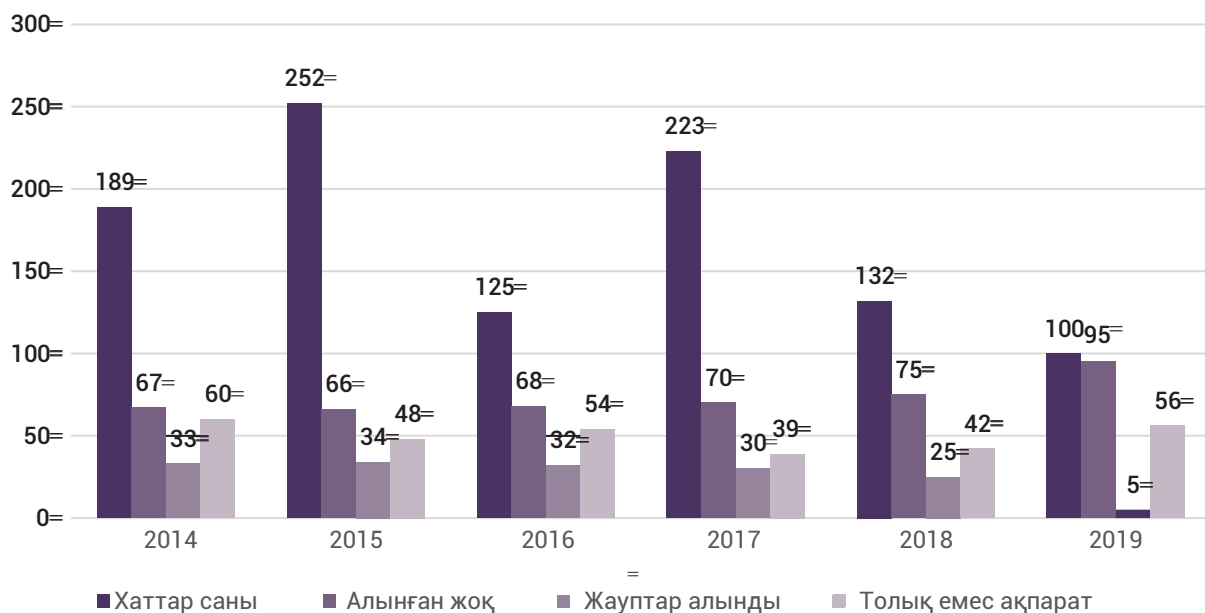
5) қоршаған ортаны қорғау мәселелері жөніндегі нормативтік құқықтық актілердің жобаларын оларды дайындау кезеңінде талқылауға қатысу және әзірлеушілерге өз ескертулерін ұсыну;

6) қоршаған ортаға байланысты жоспарлар мен бағдарламаларды дайындау процесіне қатысу;

7) қоғамдық экологиялық сараптама жүргізу туралы ұсыныстар енгізуге және оған қатысу құқықтары көзделген.

Сонымен қатар, жоғарыда аталған құқықтарды мемлекеттік органдар әрдайым сақтамайтыны байқалады. №1 кестеде «Жасыл құтқару» ЭО сауалдары мысалында экологиялық ақпаратқа қолжетімділік статистикасы келтірілген.

3-кесте. «Жасыл құтқару» ЭО сауалдары мысалында экологиялық ақпаратқа қолжетімділік статистикасы

Кодекстің 159-бабына сәйкес экологиялық ақпарат келесі мәліметтер мен деректерді қамтиды:

1) қоршаған ортаның және оның объектілерінің жай-күйі туралы;

2) қоршаған ортаға әсер ету факторлары туралы, оның ішінде оның ластануы туралы;

3) қоршаған ортаға әсер ететін немесе әсер ете алатын бағдарламалық, әкімшілік және өзге де шаралар;

4) шаруашылық және өзге де қызметке қойылатын экологиялық нормативтер мен экологиялық талаптар;

5) қоршаған ортаны қорғау және оларды қаржыландыру жөніндегі жоспарланған және іске асырылатын іс-шаралар;

6) қоршаған ортаға әсер ететін немесе әсер етуге қабілетті қызмет, оның ішінде қоршаған ортаға қатысты қаралған есептер, талдаулар және өзге де мәліметтер;

7) қоршаған орта жай-күйінің халықтың денсаулығына, қауіпсіздігіне және өмір сүру жағдайларына, мәдениет объектілеріне, ғимараттар мен құрылыстарға әсері.

Басқа заңдарда көзделген талаптар қоспағанда, Кодекстің өзінде экологиялық ақпарат жалпыға бірдей қолжетімді болып табылады. «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚР Заңына сәйкес мемлекеттік құпияларға, жеке, отбасылық, дәрігерлік, банктік, коммерциялық және заңмен қорғалатын өзге де құпияларға жатқызылған ақпарат, сондай-ақ «қызмет бабында пайдалану үшін» белгісі бар қызметтік ақпарат қолжетімділігі шектеулі ақпарат болып табылады. Сонымен қатар, экологияның жай-күйі туралы ақпараттың шектелмегені заңмен белгіленген.

Экологиялық салада экологиялық ақпаратқа қол жеткізу мынадай тәсілдермен қамтамасыз етіледі:

– оларды жеке және заңды тұлғалардың сұрау салулары бойынша ұсыну жолымен беру;

– бұқаралық ақпарат құралдарында, арнайы басылымдарда тарату, Интернетте, сондай-ақ өзге де жалпыға бірдей қолжетімді ақпараттық-коммуникациялық құралдарды қолдану арқылы орналастыру.

Тұтастай алғанда, барлық жеке және заңды тұлғалар экологиялық ақпаратты қамтитын жалпыға бірдей қолжетімді мемлекеттік электрондық ақпараттық ресурстарға еркін қол жеткізуге құқылы.

Экологиялық ақпаратқа, оның ішінде адамдардың сұрау салуы бойынша да ашық қол жеткізу мемлекеттік органдардың, мемлекеттік функцияларды орындайтын лауазымды адамдардың, Қазақстан Республикасының аумағында қызметін жүзеге асыратын жеке және заңды тұлғалардың міндеті болып табылады. Сонымен қатар, ҚР «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» кодексінде ақпаратқа қол жеткізуді шектеу жөніндегі талаптарды орындамағаны үшін әкімшілік жауапкершілік көзделмеген.

Экологиялық ақпаратты беру және беруден бас тарту мерзімдері, тәртібі Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдер туралы және Ақпаратқа қол жеткізу туралы заңнамасында белгіленген.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті мемлекеттік органның (Қазақстан Республикасының Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі (бұдан әрі – Министрлік) ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз ету бөлігінде айрықша құзыреті:

– мемлекеттік экологиялық ақпарат қорын жүргізуді ұйымдастыру;

– қоршаған ортаға әсерін бағалау рәсіміне және алдағы шаруашылық және өзге де қызмет бойынша шешімдер қабылдау процесіне қатысты экологиялық ақпаратқа қол жеткізу мерзімдері мен тәртібін белгілеу.

Мемлекеттік экологиялық ақпарат қоры мемлекеттік органдарды, жеке және заңды тұлғаларды қоршаған ортаның және оның объектілерінің жай-

күйі, қоршаған ортаға әсер ету факторлары, оны қорғау, қоршаған ортаның ластануын болдырмау және қысқарту жөніндегі, табиғи ресурстарды пайдалану туралы дұрыс ақпаратпен қамтамасыз ету мақсатында жүргізіледі.

Мемлекеттік экологиялық ақпарат қорын «Қоршаған ортаны қорғаудың ақпараттық-талдау орталығы» шаруашылық жүргізу құқығындағы республикалық мемлекеттік кәсіпорны (Министрліктің ведомстволық бағынысты ұйымы) жүргізеді, олар қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану мәселелері бойынша экологиялық ақпаратты жинау, сақтау, өңдеу, талдау, ғылыми зерттеу, беру, тарату, халықты және табиғат пайдаланушыларды қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану мәселелері бойынша ағарту жөніндегі іс-шараларды жүзеге асырады.

Мониторинг кезінде «ҚОАТО» ШЖҚ РМК <http://iacoos.gov.kz/> сайты жаңартылып жатқандықтан жұмыс істеген жоқ.

Мемлекеттік экологиялық ақпарат қорына экологиялық ақпараттың 17 түрі кіреді.

Мемлекеттік экологиялық ақпарат қорын (бұдан әрі - МЭАҚ) жүргізу қағидаларына сәйкес Министрліктің ведомстволық бағынысты ұйымы жыл сайын мемлекеттік органдар мен заңды тұлғаларға МЭАҚ жүргізу үшін ақпарат беру туралы бекітілген тізбеге сұрау салулар жібереді.

Мемлекеттік органдар мен заңды тұлғалар ұсынған ақпарат тіркеу есебіне жатады және тіркеу кітабына тіркеледі.

Алайда Қағидаларда экологиялық ақпараттың кейбір түрлерін қоспағанда сұратылған ақпараттың мерзімі, мазмұны және толықтығы бойынша нақты регламент жоқ.

Экологиялық ақпараттың кейбір түрлері (мысалы, ластаушылардың шығарындылары мен тасымалдарының мемлекеттік тіркелімі)

Зерттеу шеңберінде Министрліктің бірыңғай экологиялық ақпараттық ресурсында – <http://ecogofond.kz/> орналастырылған экологиялық ақпараттың өзектілігіне, қолжетімділігіне және ашықтығына мониторинг жүргізілді.

2-кестеде сапалық және сандық талдау жүргізілген ақпараттар тізбесі келтірілген.

4-кесте. Экологиялық ақпаратты сапалық және сандық талдау

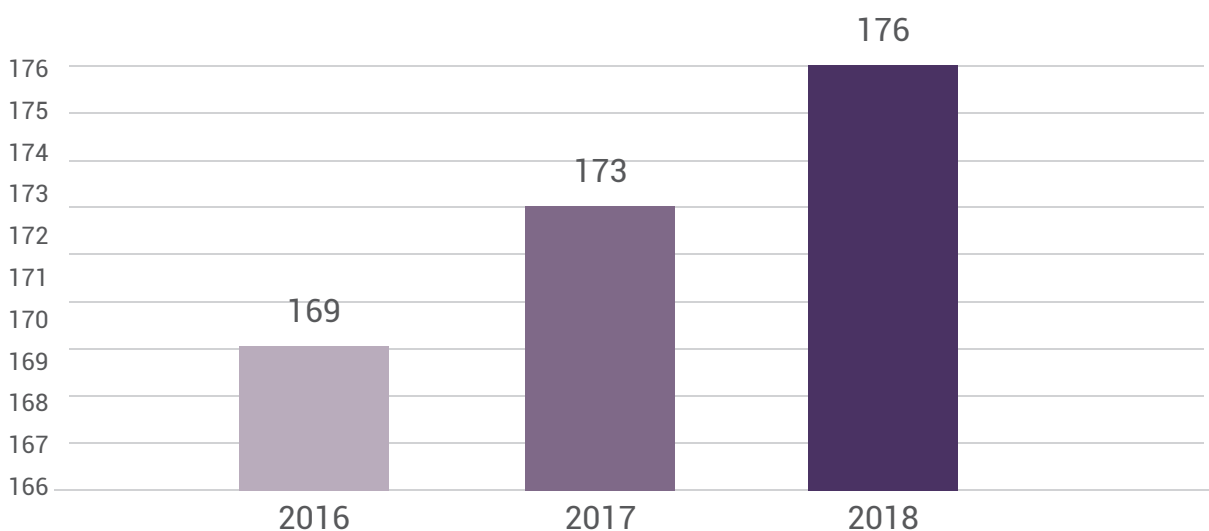
Экологиялық ақпараттың түрі	ҚР ЭГТРМ бірыңғай экологиялық интернет-ресурсында - http://ecogofond.kz/ бар сілтемелер мен материалдар	Ақпараттың өзектілігі және қолжетімділігі
Табиғи ресурстардың мемлекеттік кадастры	www.ecokadastr.kz Табиғи ресурстардың мемлекеттік кадастр тізілімі	Табиғи ресурстардың мемлекеттік кадастр тізілімінде бар ақпарат өзекті емес және ескірген. Сондай-ақ www.ecokadastr.kz сайтындағы ақпарат да ескірген және қарапайым пайдаланушы үшін түсінікті емес
Қоршаған ортаны ластау учаскелерін мемлекеттік есепке алу	Қоршаған ортаны ластау учаскелерін мемлекеттік есепке алу тізілімі	Тізілімді жүктеп алу туралы сілтеме бар, бірақ файлдың өзі жоқ.
Өндіріс және тұтыну қалдықтарының мемлекеттік кадастры	Өндіріс және тұтыну қалдықтарының мемлекеттік кадастрының тізілімі	Ақпарат өзекті және тіркеу есебі түрінде ұсынылған
Табиғатты пайдаланушылардың және қоршаған ортаны ластау көздерінің мемлекеттік тіркелімі	Мемлекеттік табиғатты пайдаланушылардың және қоршаған ортаны ластау көздерінің тізілімі	Тізілімде көрсетілген ақпарат жүйеленбеген және ауыр қабылданады. Бар ақпарат тіркеу есебі түрінде ұсынылған.
Озонбұзушы заттарды тұтынудың мемлекеттік кадастры	Озонбұзушы заттарды тұтынудың мемлекеттік кадастрының тізілімі	Тізілімді жүктеп алу туралы сілтеме бар, бірақ файлдың өзі жоқ.
Ластаушылардың қалдықтар мен тасымалдарының мемлекеттік тіркелімі	http://prtr.ecogofond.kz/ Ластаушылардың қалдықтар мен тасымалдарының мемлекеттік тіркеу тізілімі	Тізілімде көрсетілген ақпарат жүйеленбеген және ауыр қабылданады. Толық емес ақпарат, қолда бар ақпарат тіркеу есебі түрінде ұсынылған
Қоршаған ортаға әсерді бағалау және мемлекеттік экологиялық сараптама материалдары	Қоршаған ортаға әсерді бағалау және мемлекеттік экологиялық сараптама материалдарының тізілімі	Материалдар тіркеу есебі түрінде ұсынылған
Қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы нормативтік құқықтық актілер мен нормативтік-техникалық құжаттар	Қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы құқықтық актілер мен нормативтік-техникалық құжаттардың тізілімі; қоршаған ортаны қорғау және табиғатты пайдалану саласындағы нормативтік құқықтық актілердің ақпараттық-құқықтық базасының сайты «ЭкоинфоПраво»	Материалдар тіркеу есебі түрінде ұсынылған және CD дискілерінің болуы туралы ақпарат көрсетілген. Сілтеме сайттың бөліміне беріледі, онда ақпарат өзекті емес немесе ескірген

Қоршаған ортаны қорғауға және табиғи ресурстарды пайдалануға байланысты ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды орындау туралы есептер	Қоршаған ортаны қорғауға және табиғи ресурстарды пайдалануға байланысты ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстардың орындалуы туралы есептердің тізілімі	Материалдар тіркеу есебі түрінде ұсынылған. Ақпарат өзекті емес және толық емес.
Қоршаған ортаның жай-күйі және табиғи ресурстарды пайдалану туралы ұлттық баяндама	Қоршаған ортаның жай-күйі және табиғи ресурстарды пайдалану туралы ұлттық баяндаманың тізілімі	Материалдар тіркеу есебі түрінде ұсынылды Ақпарат өзекті және оны ашық көздерден алуға мүмкіндік бар
Ұлттық экологиялық атлас	Ұлттық экологиялық атлас тізілімі	Материалдар тіркеу есебі түрінде ұсынылған. Ақпарат өзекті емес және толық емес.
Қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы бақылау-инспекциялық және құқық қолдану қызметінің нәтижелері бойынша есептер	Қоршаған ортаны қорғау және табиғи ресурстарды пайдалану саласындағы бақылау-инспекциялық және құқық қолдану қызметінің нәтижелері бойынша есептер тізілімі	Материалдар тіркеу есебі түрінде ұсынылды Ақпарат өзекті және оны ашық көздерден алуға мүмкіндік бар
Өндірістік экологиялық бақылау бағдарламасы және экологиялық мониторинг есептері	Өндірістік экологиялық бақылау бағдарламаларының тізілімі және экологиялық мониторинг есептері	Материалдар тіркеу есебі түрінде ұсынылған. Ашық көздерде оған қол жеткізу мүмкіндігі жоқ.
Мемлекеттік экологиялық мониторинг деректері	Мемлекеттік экологиялық мониторинг деректерінің тізілімі	Материалдар тіркеу есебі түрінде ұсынылған. Ашық көздерде оған қол жеткізу мүмкіндігі жоқ.
Экология саласындағы ғылыми-техникалық әдебиет	Экология саласындағы ғылыми-техникалық әдебиеттер тізілімі	Материалдар тіркеу есебі түрінде ұсынылған. Ақпарат өзекті емес және толық емес
Қоршаған ортаның жай-күйі және табиғи ресурстарды пайдалану, қоршаған ортаға әсер ету факторлары және оны қорғау жөнінде қабылданған шаралар туралы ақпарат	Қоршаған ортаның жай-күйі және табиғи ресурстарды пайдалану, қоршаған ортаға әсер ету факторлары және оны қорғау жөнінде қабылданатын шаралар туралы ақпарат тізілімі	Тізілімді жүктеп алу туралы сілтеме бар, бірақ файлдың өзі жоқ.
Экологиялық ақпаратты қамтитын өзге де материалдар мен құжаттар	Экологиялық ақпаратты қамтитын өзге де материалдар мен құжаттар тізілімі	Жүйеленбеген ақпарат бар жерге ауысу үшін сілтеме бар

«Қоршаған ортаны қорғаудың ақпараттық-талдау орталығы» РМК өкілдерінің қатысуымен өткізілген кездесу қорытындысы қазіргі уақытта осы бағыттағы жұмыс күшейіп, барлық сайттарға трансформация жүргізіліп, оны беру қайта қаралды.

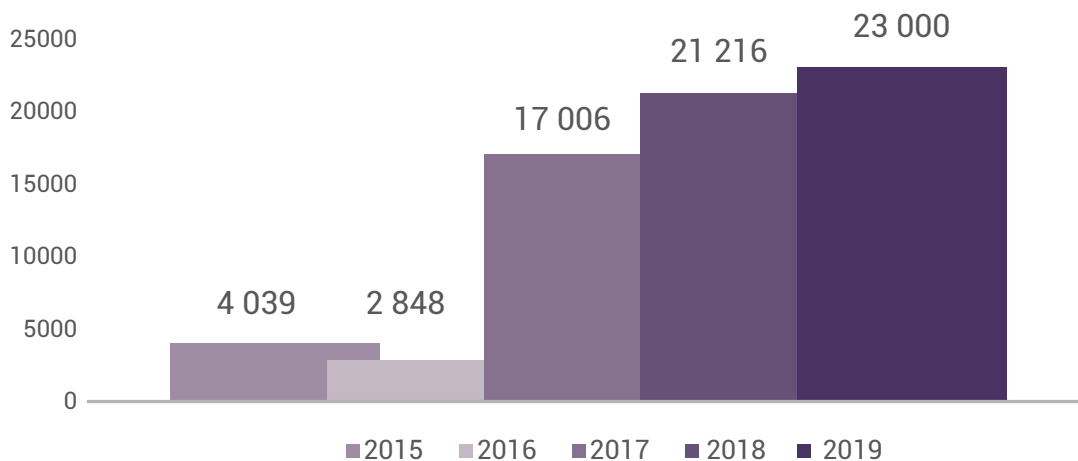
Қазақстан Республикасы Энергетика министрінің 2015 жылғы 22 мамырдағы № 369 бұйрығымен қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік көрсетілетін қызметтер регламенттері, оның ішінде «экологиялық ақпаратты ұсыну» мемлекеттік көрсетілетін қызмет регламенті бекітілді.

5-кесте. 2016-2018 жылдарға экологиялық ақпарат ұсыну

Тіркеу есебіне құжаттар мен материалдардың көпшілігі электрондық түрде сақталуына қарамастан көрсетілетін қызмет автоматтандырылмаған және ұсыну нысаны қағаз түрінде.

6-кесте. 2015-2019 жылдары Мемлекеттік экологиялық ақпарат қорын толықтыру

Құжаттарды қабылдау және мемлекеттік қызметтерді көрсету нәтижелерін беру:

- 1) «ҚОАТО» ШЖҚ РМК кеңсесі;
- 2) «Азаматтарға раналған үкімет» мемлекеттік корпорациясы» коммерциялық емес акционерлік қоғамы (бұдан әрі – Мемлекеттік корпорация) арқылы жүзеге асырылады.

Регламентте Мемлекеттік қызмет көрсету бойынша рәсімді (іс-қимылды) бастауға көрсетілетін қызметті алушының бекітілген нысанға сәйкес өтініші және өтініш берушінің жеке куәлігі негіз болып табылатыны көрсетіледі.

Қызмет көрсету стандартында мемлекеттік қызмет көрсетуден бас тарту негіздері келтірілген.

Зерттеу шеңберінде ақпарат беруден бас тарту негіздеріне және осы нормалардың «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкестігіне салыстырмалы талдау жүргізілді:

7-кесте. Ақпарат беруден бас тарту негіздерін салыстырмалы талдау

№	Қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік көрсетілетін қызметтер стандарты	«Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы	Ақпаратқа қол жеткізу, шешімдер қабылдау процесіне жұртшылықтың қатысуы және қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша сот әділдігіне қол жеткізу туралы Орхус конвенциясы	Сарапшының түсініктемесі
1	Көрсетілетін қызметті берушінің сұрау жіберілген экологиялық ақпарат жөніндегі мемлекеттік орган жоқ;	Регламенттелмеген	Өтініш жіберілген мемлекеттік органда сұратылған экологиялық ақпарат жоқ;	Экологиялық ақпаратты жинау, сақтау мемлекеттің айрықша монополиясы (оның ішінде экологиялық мониторинг, экологиялық сараптама және рұқсат беру функциясы мәселелеріне қатысты) болып табылатынын ескере отырып, оның болмауына байланысты беруден негізсіз бас тартуды оқимын. Талдау қорытындысы бойынша экологиялық ақпаратты жинау, сақтау рәсімдеріне қатысты мәселелер бар екендігі анықталды. Сонымен қатар, Орхус конвенциясында мемлекеттік органда

				сұратылған экологиялық ақпарат болмаған жағдайда, бұл мемлекеттік орган барынша қысқа мерзімде өтініш берушіге ақпарат беру туралы өтініш беруге болатын мемлекеттік орган туралы хабарлайды немесе бұл өтінішті осындай органға береді және бұл туралы өтініш берушіге тиісті түрде хабарлайды.
2	Өтініш анық негізсіз немесе тым жалпы түрде тұжырымдалған;	Егер сұрау салудың мазмұны сұрау салынған ақпаратты анықтауға мүмкіндік бермесе;	Өтініш анық негізсіз немесе тым жалпы түрде тұжырымдалған; немесе.	Ақпараттың ортақтығын анықтайтын ақылға қонымды критерийлер жоқ және бұл мүмкіндік бере алады ақпарат алуды шектеу
3	Өтініш оларды дайындаудың соңғы кезеңіндегі материалдарға қатысты, егер мұндай алып тастау ұлттық заңнамада көзделген болса, мемлекеттік органдардың ішкі немесе ішкі хат алысуы немесе бұл ретте жұртшылықтың осындай ақпаратты алуға мүдделілігі ескеріледі;	Ведомствоаралық және ішкі ведомстволық хат алмасу негізінде немесе мемлекеттік органдардағы кеңестер негізінде әзірленетін түпкілікті шешім қабылданғанға дейін;	Өтініш оларды дайындаудың қорытынды кезеңіндегі материалдарға немесе мемлекеттік органдардың ішкі хат алмасуына және олардың арасында мұндай алып тастау ұлттық заңнамада немесе қалыптасқан практикада көзделсе, қатысты болады, бұл ретте мұндай ақпаратты алуға жұртшылықтың мүдделі болуы ескеріледі	Түсініктеме жоқ
4	Мұндай ақпаратты жария ету мыналарға теріс ықпал етеді: мұндай құпиялылық ұлттық заңнамада көзделген жағдайларда мемлекеттік органдар жұмысының құпиялылығы; халықаралық қатынастар, ұлттық қорғаныс немесе мемлекеттік қауіпсіздік; сот төрелігін іске асыру сот төрелігін іске асыру адамдар үшін әділ сот талқылауына түсу мүмкіндігі немесе мемлекеттік органдардың қылмыстық немесе тәртіптік сипаттағы тергеу	Егер сұралған ақпарат шектеулі қол жетімділігі бар ақпаратқа қатысты болса;	Егер мұндай ақпаратты жария ету келесілерге теріс әсер етсе: а) мұндай құпиялылық ұлттық заңнамада көзделген жағдайларда мемлекеттік органдар жұмысының құпиялылығы; б) халықаралық қатынастар, ұлттық қорғаныс немесе мемлекеттік қауіпсіздік; с) сот төрелігін іске асыру, адамдар үшін әділ сот талқылауына түсу мүмкіндігі немесе мемлекеттік	Түсініктеме жоқ

	Жүргізу қабілеті; заңды экономикалық мүдделерді қорғау мақсатында мұндай құпиялылық заңмен қорғалатын жағдайларда коммерциялық және өнеркәсіптік ақпараттың құпиялылығы. Осы шеңберде қоршаған ортаны қорғауға қатысты шығарындылар туралы ақпарат ашылуға жатады; зияткерлік меншік құқығы.		Органдардың сипаты туралы қылмыстық немесе тәртіптік тергеу жүргізу қабілеті; d) заңды экономикалық мүдделерді қорғау мақсатында мұндай құпиялылық заңмен қорғалатын жағдайларда коммерциялық және өнеркәсіптік ақпараттың құпиялылығы. Осы шеңберде қоршаған ортаны қорғауға қатысты шығарындылар туралы ақпарат ашылуға жатады; e) зияткерлік меншік құқығы;	
5	Жеке тұлғаға қатысты жеке деректердің және/немесе мұрағаттардың құпиялылығы, тиісті тұлға мұндай ақпаратты ұлттық заңнаманың ережелеріне сәйкес жұртшылыққа ұсынуға келісім бермесе;	Регламенттелмеген	f) тиісті тұлға ұлттық заңнаманың ережелеріне сәйкес жұртшылыққа мұндай ақпаратты ұсынуға келісім бермеген кезде жеке тұлғаға қатысты жеке деректердің және/немесе мұрағаттардың құпиялылығы;	Түсініктеме жоқ
6	Сұратылған ақпаратты ұсынған үшінші тараптың мүдделері, егер бұл тарап осындай жолмен әрекет ету құқықтық міндеттемесімен байланысты болмаса, немесе егер бұл тарапқа мұндай міндеттеме жүктелмесе және бұл тарап материалды жария етуге келісім бермеген жағдайларда;	Регламенттелмеген	g) сұрау салынған ақпаратты ұсынған үшінші тараптың мүдделері, егер бұл тарап осындай жолмен әрекет ету құқықтық міндеттемесімен байланысты болмаса немесе егер осы Тарапқа мұндай міндеттеме жүктелмесе, және бұл тарап материалды жария етуге келісім бермеген жағдайларда; немесе	Түсініктеме жоқ
7	Бұл ақпарат жататын қоршаған ортаға, мысалы, сирек кездесетін түрлердің көбею орындары.	Регламенттелмеген	h) бұл ақпарат жататын қоршаған ортаға, мысалы, сирек кездесетін түрлердің көбею орындары.	Түсініктеме жоқ

Тұжырымдар:

– нормативтік – құқықтық актілерде ақпаратқа қол жеткізуді негізсіз шектейтін нормалар жоқ;

Жалпы барлық нормалар Қазақстан қол қойған ақпаратқа қол жеткізу саласындағы заңнама мен халықаралық конвенцияларға сәйкес келтірілген. Экоақпарат мүдделі тұлға ақпарат сұрай алатын оның әрбір түріне тізілімдер түрінде жүйелендірілген.

– азаматты түсіну өте күрделі немесе толық емес ақпарат алу рәсімін жақсарту. Сұрау салусыз онлайн ақпарат алу процесін автоматтандыру арқылы ақпаратқа тікелей қол жеткізуді қамтамасыз ету қажет;

Ашық ақпарат көздерінде ақпарат орналастырылмаған, осылайша тізілімдер мен тіркеу нөмірлерін пайдалануға болады.

– қазіргі уақытта ескірген, өзекті емес және сапалы пысықтауды талап ететін ақпараттың сапасын пысықтау;

– «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚРЗ-на өзгертулер енгізу арқылы реттеуден бас тарту талаптары;

– өтініштерді автоматты түрде беру (үйден шықпай) және мемлекеттік қызметтер көрсету нәтижелерін алу тәртібін енгізу;

– Экологиялық ақпаратты қағаз түрінде беру, өйткені мүмкіндіктері шектеулі адамдардың экологиялық ақпаратты алудағы негізгі шектеу осы рәсімнің болмауы болып табылады.

6.2.2. Орхус конвенциясы

Регламенттің негізгі талаптары қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша ақпаратқа қол жеткізу, шешімдер қабылдау процесіне жұртшылықтың қатысуы және сот әділдігіне қол жеткізу туралы Орхус конвенциясының талаптарына сәйкес келтірілген.

Сонымен қатар бас тартудың барлық талаптары «Экологиялық ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚРЗ регламенттелмеген, экологиялық ақпаратқа қол жеткізу туралы Қазақстан ратификациялаған негізгі халықаралық келісімдер:

1) «Ақпаратқа кіру, шешімдер қабылдау процесіне жұртшылықтың қатысуы және қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша сот әділдігіне қол жеткізу туралы конвенцияны бекіту туралы» 2000 жылғы 23 қазандағы № 92-II ҚРЗ Қазақстан Республикасының Заңы;

2) «Ақпаратқа кіру, шешімдер қабылдау процесіне жұртшылықтың қатысуы және қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша сот әділдігіне қол жеткізу туралы конвенцияға Ластауыштардың шығарындылары мен тасымалдарының тіркелімдері туралы хаттаманы ратификациялау туралы» 2019 жылғы 12 желтоқсандағы № 279-VI ҚРЗ Қазақстан Республикасының Заңы екенін атап өту қажет.

Орхус конвенциясы қоғамдық қатысуды:

- 1) экологиялық ақпаратқа қол жеткізу;
- 2) жұртшылықтың шешімдер қабылдау процесіне қатысуы;
- 3) қол төрелігіне жету арқылы қол жеткізіледі.

Конвенцияға сәйкес «Экологиялық ақпарат» жазбаша, аудиокөргі, электронды немесе кез келген өзге де материалдық нысанда мынау туралы жазылған кез келген ақпаратты білдіреді:

а) ауа және атмосфера, су, топырақ, жер, ландшафт және табиғи объектілер секілді қоршаған орта элементтерінің жай-күйі, генетикалық жағынан өзгертілген организмдерді қоса алғанда, биологиялық алуан түрлер мен оның компоненттері және осы элементтер арасындағы өзара әрекет;

б) заттар, энергия, шу және сәулелену секілді факторлар, сондай-ақ, әкімшілік шараларды қоса алғанда, қызмет немесе шаралар, қоршаған орта саласындағы келісімдер, саясат, заңдар, жоғарыда а) тармақшасында қамтылған қоршаған орта элементтеріне ықпал жасайтын немесе ықпал жасауға қабілетті жоспарлар мен бағдарламалар, шығындар мен нәтижелердің талдамасы және басқа да экономикалық талдау және қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша шешімдер қабылдаған кезде пайдаланылған жорамалдар;

с) адамдардың денсаулығы мен қауіпсіздігінің жай-күйі, адамдар өмірінің жағдайлары, мәдениет объектілерінің және үйлер мен ғимараттардың жай-күйі, олардың әрқайсысына қоршаған орта элементтерінің жай-күйі ықпал ететіні немесе ықпал ете алатыны немесе осы элементтер арқылы жоғарыда;

б) тармақшасында айтылған факторлар, қызмет немесе шаралар.

Конвенцияны ратификациялаушы тараптар ақпаратқа, жұртшылықтың қатысуына және сот төрелігіне қол жеткізуге қатысты Конвенция ережелерін жүзеге асыру тәртібін регламенттейтін ережелердің үйлесімділігіне қол жеткізу жөніндегі шараларды қоса алғанда, қажетті заңнамалық, регламенттейтін және басқа да шараларды, сондай-ақ Конвенция ережелерін жүзеге асыру үшін анық, ашық және келісілген құрылым құру және қолдау үшін олардың қолданылуын қамтамасыз ету жөніндегі тиісті шараларды қабылдауы тиіс.

Сонымен қатар, Экологиялық кодексте қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша шешімдер қабылдауға жұртшылықтың қатысуы:

- қоғамдық тыңдауларды өткізу;
- қоғамдық экологиялық сараптама жүргізу;
- қоғамдық экологиялық бақылау жүргізу;
- мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу кезеңінде мемлекеттік органдарға ескертулер мен ұсыныстар беру;
- мемлекеттік органдар жанындағы қоғамдық кеңестерге қатысу;
- қоршаған ортаны қорғау мәселелері бойынша нормативтік құқықтық актілердің жобаларына, оның ішінде Мемлекеттік жоспарлау жүйесі құжаттарының жобаларына ескертпелер мен ұсыныстар беру арқылы жүзеге асырылады.

Жоғарыда көрсетілген талдаудан экологиялық заңнама Конвенцияның талаптарына сәйкес келеді деп айтуға болады.

Қазақстанда Орхус конвенциясын іске асыруды қолдау және тәжірибемен және үздік практикамен алмасу мақсатында ҰЕҰ нысанында 17 Орхус орталығы құрылды. Орталықтар халыққа:

- жұртшылықтың экологиялық ақпаратқа қол жеткізу;
- қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша шешімдер қабылдау және әділ сотқа қол жеткізу процесіне қатысу;
- азаматтық қоғамның рөлін күшейту;
- заңнаманы үйлестіруге, орнықты дамуды ілгерілетуге және мемлекеттің стратегиялық даму жоспарларын іске асыруға қатысу;
- кәсіпорындарда қоғамдық экологиялық бақылау жүргізу;

- азаматтық қоғам арасында Орхус конвенциясын танымал ету;
- қоршаған ортаны қорғау саласындағы азаматтық белсенділікті кеңейту;
- жергілікті халықтан қоршаған орта бөлігінде келіп түсетін шағымдар бойынша мәселелерді шешу және экологиялық проблемаларды БАҚ-та кеңінен жариялау бойынша консультациялық және әдістемелік көмек көрсету жұмыстарын орындайды.

Орталықтар қызметінің негізгі проблемасы – тұрақты қаржыландырудың болмауы.

Конвенция экологиялық ақпаратқа қол жеткізуге, шешімдер қабылдау процесіне жұртшылықтың қатысуына және қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша сот әділдігіне қол жеткізуге қолданыстағы құқықтардың қандай да бір әлсіреуін талап етпейді. Яғни, бұл қол қойған елдерге ақпаратқа қолжетімділікті қамтамасыз ету бөлігінде қатаң талаптар енгізуге құқық береді.

Экологиялық кодекс бақылаудың 3 түрін айқындайды, оларға: мемлекеттік, өндірістік және қоғамдық жатады.

Талдау барысында мемлекеттік экологиялық бақылау нәтижелерінің жариялылығы проблемасы бар екендігі анықталды. Мемлекеттік экологиялық бақылау нәтижелері бойынша қоғамдық тыңдауларды өткізу тәртібі жоқ.

Кодекске сәйкес, мемлекеттік экологиялық инспектор мемлекеттік құпияларды, коммерциялық және заңмен қорғалатын өзге де құпияны құрайтын мәліметтерді, сондай-ақ мемлекеттік экологиялық бақылау нәтижелері бойынша алынған құпия ақпаратты жария етпеуге міндетті.

Сонымен қатар, Орхус конвенциясының 4-бабының 4-тармағында экологиялық ақпаратты беру туралы өтініш, егер мұндай ақпаратты жария ету коммерциялық және өнеркәсіптік ақпараттың құпиялылығына теріс әсер ететін болса, мұндай құпиялылық заңды экономикалық мүдделерді қорғау мақсатында заңмен қорғалатын жағдайларда бас тартылуы мүмкін деп анықталған. Аталғандар шеңберде қоршаған ортаны қорғауға қатысты шығарындылар туралы ақпарат ашылуға жатады.

Яғни, регламенттеуші құжаттарда коммерциялық және өзге де ақпаратты ашпай, лауазымды тұлғалардың экологиялық ақпаратты беру тәртібін ескеру қажет.

Мемлекеттік экологиялық бақылауды жүзеге асыратын лауазымды адамдар жеке тұлғалармен және қоғамдық бірлестіктермен өзара іс-әрекет жасауға, сондай-ақ қажет болған жағдайда қажетті өлшемдер жүргізу үшін мамандар мен жұртшылық өкілдерін тартуға, сынамалар (оның ішінде тауарлар мен материалдардың үлгілері) алуға және оларды талдауға құқылы. Дегенмен жеке тұлғалар мен коммерциялық емес ұйымдардың тексерулерге қатысу ниетін мәлімдеуге шектеу құқығы бар. Жоспарлы және жоспардан тыс тексерулер жүргізу үшін жұртшылық өкілдерін тарту тәртібі іс жүзінде реттелмеген.

Қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган қоршаған ортаға эмиссиялар мониторингінің автоматтандырылған жүйесін енгізген табиғатты пайдаланушыларға қатысты бақылау субъектісіне (объектісіне)

бармай, қоршаған ортаға эмиссиялар мониторингінің автоматтандырылған жүйесінен алынған деректерді талдау жолымен профилактикалық бақылау жүргізе алады. Қоршаған ортаға эмиссиялар мониторингінің автоматтандырылған жүйесі бұл нақты уақыт режимінде деректерді беру үшін қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті органның ақпараттық жүйесімен онлайн-байланысы бар ластану көздеріндегі қоршаған ортаға эмиссияларды өндірістік экологиялық бақылау жүйесі.

Автоматтандырылған жүйелерден ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз ету тәртібін айқындау қажеттілігі туындайды.

Кодекстің 14-тарауына сәйкес арнайы табиғат пайдалануды жүзеге асыратын жеке және заңды тұлғалар өндірістік экологиялық бақылауды жүзеге асыруға міндетті.

Өндірістік экологиялық бақылау мақсаттарының бірі жұртшылықты кәсіпорындардың экологиялық қызметі және халықтың денсаулығы үшін қауіп-қатер туралы хабардар ету болып табылады. Сондай-ақ табиғатты пайдаланушы жұртшылықтың өндірістік экологиялық бақылау бағдарламаларына және өндірістік экологиялық бақылау жөніндегі есептік деректерге қол жеткізуін қамтамасыз етуге міндетті. Бірақ іс жүзінде көрсетілген ақпаратты алу өте қиын.

Басқа елдердің тәжірибесін зерделеп, жария қаржылық емес есептілікті ашу бөлігінде негізгі тәсілдерді енгізу ұсынылады. Мысалы, Ресей Федерациясында жария қаржылық емес есептілікті жасауға және ашуға қойылатын жалпы талаптарды белгілейтін «Жария қаржылық емес есептілік туралы» федералдық заң қарастырылуда.

Жария қаржылық емес есептілік деп әлеуметтік жауапкершілік пен тұрақты даму бөлігінде ұйымның стратегиясын, мақсаттарын, басқару тәсілдері мен қызметінің нәтижелерін көрсететін мәліметтер мен көрсеткіштердің жиынтығы түсініледі. Көрсетілген ақпарат ұйымның ресми сайтында оны орналастыру (жариялау) жолымен ашылады. Ұсынылған тәсілдерді енгізу есебінен сұрау салулар бойынша емес, ашық көздерден экологиялық ақпаратқа жұртшылықтың еркін қол жеткізуі қамтамасыз етіледі.

6.2.3. Қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша шешімдер қабылдау процесінде экологиялық ақпаратқа қол жеткізу

Экологиялық кодекске сәйкес қоршаған орта мен адам денсаулығына көзделген қызметтің ықтимал салдарлары қолайсыз салдарларды (табиғи экологиялық жүйелер мен табиғи ресурстардың жойылуы, тозуы, бүлінуі және сарқылуы) алдын алу және қоршаған ортаны сауықтыру бойынша қажетті шараларды әзірлей отырып, қоршаған ортаға әсерді бағалаудың міндетті рәсімінен өтуі тиіс.

Қоршаған ортаға әсерді бағалау жөніндегі құжаттама хаттамалармен ресімделген және жоспарланып отырған қызметтің экологиялық аспектілерін қоғамдық талқылау нәтижелері бойынша тұжырымдарды қамтитын қоғамдық пікірді есепке алу жөніндегі материалдарды қамтиды.

Қағидаларды бекіту арқылы Министрлік қоршаған ортаға әсерді бағалау рәсіміне және көзделіп отырған шаруашылық және өзге де қызмет бойынша шешімдер қабылдау процесіне қатысты экологиялық ақпаратқа қол жеткізу мерзімі мен тәртібін белгіледі. Осылайша, қоршаған ортаға әсерді бағалау рәсімдерінің қағидаларына және көзделіп отырған шаруашылық және өзге де қызмет бойынша шешімдер қабылдау процесіне сәйкес мынадай ақпарат жатуға тиіс:

- 1) ҚОӘБ жобасы;
- 2) ҚОӘБ жобасына сыртқы сарапшылардың қорытындылары;
- 3) ҚОӘБ жобасы бойынша қоғамдық тыңдаулардың хаттамасы;
- 4) мүдделі тұлғалардың және ҚОӘБ жобасы бойынша жазбаша өтініштері;
- 5) мемлекеттік экологиялық сараптаманың қорытындысы.

Жоғарыда айтылғандай, ҚОӘБ жобасына қоғамдық тыңдаулар хаттамасынсыз көзделген қызметті жүзеге асыру мүмкін емес. Қоғамдық тыңдаулар ашық жиналыстар өткізу, мүдделі жұртшылықтың пікірін ескеру үшін сұрау арқылы мемлекеттік және басқарушылық шешімдер қабылдау процесіне қатысу құқығын іске асыру нысандарының бірі болып табылады.

Қоғамдық тыңдауларды өткізу қағидаларымен оларды өткізу тәртібі регламенттелді және олар мынадай:

1) қоршаған ортаны қорғау саласындағы уәкілетті орган айқындайтын тізбеге сәйкес ауыл және орман шаруашылығы, тау-кен өндіру және өңдеу өнеркәсібі, құрылыс, көлік, электрмен жабдықтау, жылумен жабдықтау, сумен жабдықтау, су бұру, қалдықтармен жұмыс істеу салаларында және экономиканың басқа да салаларында;

2) су қорғау аймақтары мен белдеулерінде және сумен жабдықтау көздерін санитарлық қорғау аймақтарында объектілерді орналастыруды көздейтін;

3) мемлекеттік орман қоры жерлерінде объектілерді орналастыруды көздейтін;

4) мемлекеттік орман қоры жерлерінде ағаш кесуді, оның ішінде елді мекендер шекараларының шегіндегі көгалдандыру екпелерін көздейтін;

5) табиғат пайдаланушының ерекше қорғалатын табиғи аумақтарда және бұрынғы Семей ядролық сынақ полигонының аумағында қызметін көздейтін жобалар бойынша міндетті.

Тапсырыс беруші жергілікті атқарушы органмен хабардар ету тәсілін, қоғамдық тыңдауларды өткізу уақыты мен орнын алдын ала келіседі, Қоғамдық тыңдауларды өткізуге жауапты адамды айқындайды.

Қоғамдық тыңдауларды ашық жиналыс түрінде өткізу үшін Тапсырыс беруші БАҚ-та қоғамдық тыңдауларды ашық жиналыс түрінде өткізу туралы хабарландыруды мемлекеттік және орыс тілдерінде қоғамдық тыңдауларды өткізуге дейін жиырма жұмыс күнінен кешіктірмей жариялайды.

Жобаның тапсырыс берушісі үшін ҚОӘБ жобасын (оның ішінде алдын ала) жергілікті атқарушы органның интернет-ресурсында орналастыру міндетті шарт болып табылады.

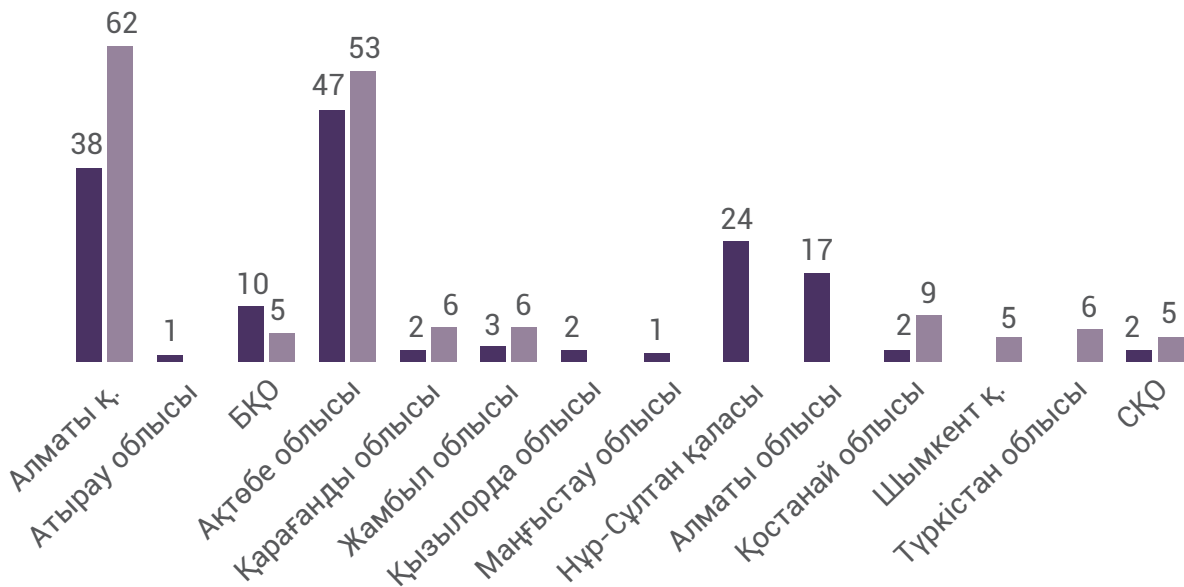
Қоғамдық тыңдаулардың нәтижелері хаттамамен ресімделеді және қоғамдық тыңдауларға қатысқан, сондай-ақ интернет-ресурс арқылы қабылданған адамдардың пікірін ескере отырып немесе хабардар етудің өзге де тәсілдерін, ескертпелер мен ұсыныстарды пайдалана отырып жасалады.

Хаттамада Тапсырыс берушінің жобасына қатысты мүдделі жұртшылықтың ескертулері мен ұсыныстары және әрбір ескертулер мен ұсыныстарды есепке алу бойынша Тапсырыс берушінің ұстанымы, сондай-ақ шешімге шағымдану мүмкіндігі туралы ақпарат көрсетіледі.

Хаттамаға қоғамдық тыңдаулардың төрағасы мен хатшысы қол қояды және қоғамдық тыңдаулар өткізілгеннен кейін жеті жұмыс күнінен кешіктірмей жергілікті атқарушы органның интернет-ресурсында орналастырылады.

Төменде 2018 - 2019 жылдардағы 1-жартыжылдықтағы нәтижелерді салыстыра отырып, қоғамдық тыңдауларды өткізуді бұзу мониторингі қорытындылары бойынша ақпарат берілген:

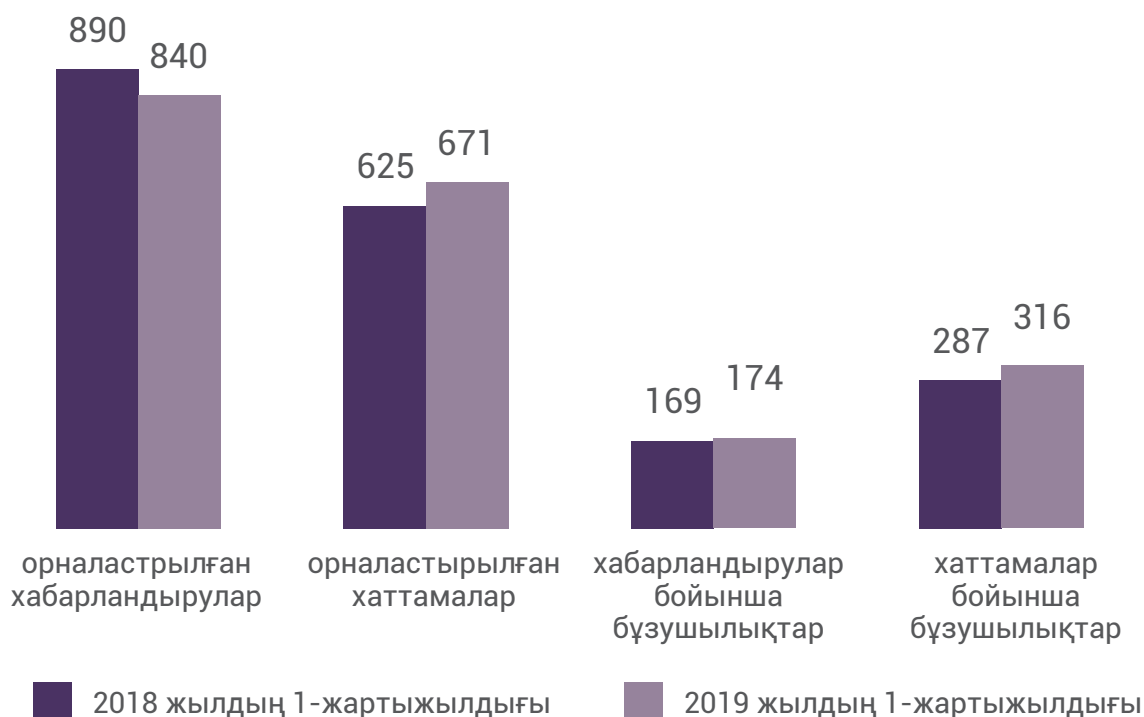
8-кесте. 2018-2019 жылдары қоғамдық тыңдаулар өткізу бойынша бұзушылықтар мониторингі

Диаграммада көрсетілгендей, кейбір өңірлерде қоғамдық тыңдауларды өткізуге байланысты бұзушылықтар саны ұлғаюда (мысалы, Алматы қаласы, Ақтөбе және Қарағанды облыстары). Негізінен бұзушылықтар БАҚ-та қоғамдық тыңдаулар өткізу туралы хабарландыруды жариялаумен, жоба бойынша құжаттамаларды орналастырумен, Қоғамдық тыңдауларды өткізу туралы уақтылы хабардар етумен байланысты.

Хабарламалар мен хаттамалар бойынша бұзушылықтар динамикасында ұлғаяды. Мысалы, 2019 жылдың 1 жартыжылдығында 671 хаттама орналастырылды, ал хабарландырулардың жалпы саны 840.

9-кесте. Қоғамдық тыңдаулар мониторингінің қорытындылары

Өткізілген мониторинг бойынша ақпарат «ҚОҚ АТО» РМК өкілдерімен сараптамалық кездесу өткізілгеннен кейін алынды.

ҚОӘБ жүргізу рәсімінің шеңберінде және қоғамның белгіленген қызмет бойынша шешімдер қабылдау процесіне қатысуы келесі жүйелік проблемалар бар:

– Кодекстің 20-бабының 4) тармақшасына сәйкес облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың жергілікті атқарушы органдары мемлекеттік экологиялық сараптама жүргізу кезінде қоғамдық тыңдаулар ұйымдастырады. Жергілікті атқарушы органның интернет-ресурсында «Қоғамдық тыңдаулар» арнайы айдары құрылады. Тапсырыс беруші жергілікті атқарушы органның интернет-ресурсында орналастыру үшін қоғамдық тыңдаулар өткізу туралы хабарландыру, жоба бойынша құжаттама жібереді;

Іс жүзінде қоғамдық тыңдаулар бөлімі облыстық деңгейде құрылады (негізінен табиғи ресурстар басқармасының сайттарында). Тыңдауларды ұйымдастырушы негізінен өзінің мамандандырылған бөлімі жоқ аудандық әкімдік болып табылған жағдайда, облыстық басқарманың сайтына артық жіберіледі. Көбінесе ҚОӘБ жобасы бойынша хаттамалар мен құжаттама жергілікті атқарушы органдардың сайттарында орналастырылмайды.

– Қоғамдық тыңдауларды өткізу ережесіне сәйкес ашық жиналыс түрінде Тапсырыс беруші бұқаралық ақпарат құралдарында ашық жиналыс түрінде мемлекеттік және орыс тілдерінде жиырма жұмыс күнінен кешіктірмей қоғамдық тыңдауларды өткізу туралы хабарландыру жариялайды:

Бірақ ақпаратты жергілікті БАҚ-да орналастыруға қойылатын талаптың жоқтығында коллизия бар, ол арқылы мүдделі жергілікті жұртшылық көзделіп отырған қызмет жобасы туралы біле алады. Қоғамдық тыңдаулардың тіліне және көпшілікке ұсынылған жобалық құжаттарға қатысты нормативтік құқықтық актілерде ешқандай ереже жоқ.

6.2.4. Ластағыштардың шығарындылары мен тасымалдарын тіркеу туралы хаттама

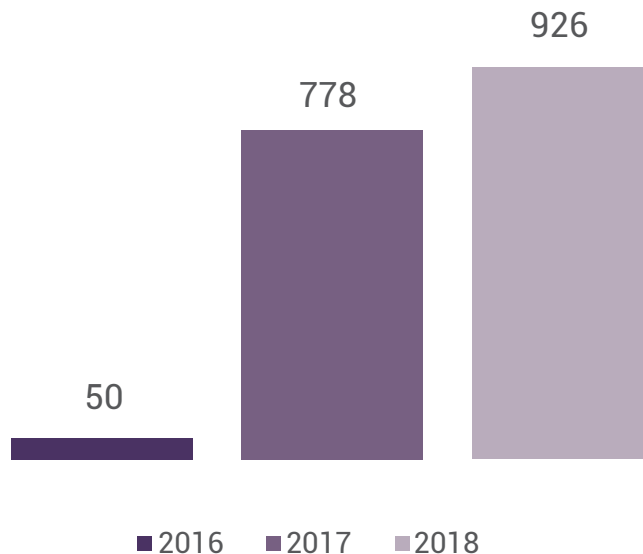
2019 жылғы желтоқсанда Қазақстан ақпаратқа қол жеткізу, шешімдер қабылдау процесіне жұртшылықтың қатысуы және қоршаған ортаға қатысты мәселелер бойынша сот әділдігіне қол жеткізу туралы конвенцияға (бұдан әрі – ЛШТТ) ластағыштарды шығару мен көшіру туралы хаттаманы ратификациялады.

Соңғы жылдары қоғам арасында ірі өнеркәсіптік кәсіпорындар тарапынан экологиялық өсудің резонансты туындататыны белгілі.

Аталмыш хаттаманың мақсаты өнеркәсіптік кәсіпорындардың қызметі туралы ақпаратқа жұртшылықтың қол жеткізуін кеңейту болып табылады.

2016 жылы Экологиялық кодекске ластаушылардың шығарындылары мен тасымалдарының мемлекеттік тіркелімі (бұдан әрі – ЛШТТ) бойынша бапты енгізу бойынша түзету енгізілді. Хаттаманы ратификациялағанға дейін ЛШТТ қалыптастыру жөніндегі ақпарат пилоттық режимде жүзеге асырылды. 2018 жылға қарай ЛШТТ-де 1 санаттағы 2500-ден астам нысанның шамамен 926-ы ақпарат берді.

10-кесте. Ластағыштардың шығарындылары мен тасымалдарының пилоттық тіркелімін қалыптастыру (ЛШТТ), кәсіпорындар саны

Ластаушылардың шығарындылары мен тасымалдарының мемлекеттік тіркелімін жүргізу ережесіне сәйкес I санаттағы объектілері бар табиғатты пайдаланушылар жыл сайын 1 сәуірге дейін қоршаған ортаны қорғау жөніндегі уәкілетті органның аумақтық органына өткен жыл үшін мынадай ақпараттарды ұсынады:

- осы Қағидалардың 2-қосымшасына сәйкес нысан бойынша атмосфералық ауаға ластаушы заттардың нақты эмиссияларының көлемі бойынша;
- осы Қағидалардың 3-қосымшасына сәйкес нысан бойынша су объектілеріне ластаушы заттардың нақты эмиссияларының көлемі бойынша;
- осы Қағидалардың 4-қосымшасына сәйкес нысан бойынша өндірістік алаңда пайда болған өндіріс және тұтыну қалдықтары туралы;
- осы Қағидалардың 5-қосымшасына сәйкес нысан бойынша өндірістік алаңда түзілген күкіртті орналастыру туралы;
- өндірістік экологиялық бақылау бағдарламасының және экологиялық мониторинг есебінің электрондық нұсқасы;
- Кодекстің 99-бабының 2-тармағына сәйкес уәкілетті орган бекітетін нысан бойынша қоршаған ортаны қорғау жөніндегі іс-шаралар жоспары және осы жоспардың орындалуы туралы есеп;
- мемлекеттік экологиялық бақылау нәтижелері;
- осы Қағидалардың 6-қосымшасына сәйкес нысан бойынша қоршаған ортаға эмиссиялар үшін, оның ішінде белгіленген нормативтерден тыс бюджетке міндетті төлемдер туралы мәліметтер.

«Қазақстанның экологиялық ұйымдарының қауымдастығы» ЗТБ жүргізілген талдау бойынша қолданыстағы ЛШТТ базасы толық емес және жүйеге келтірілмеген. Оның басты себебі экологиялық ақпаратты ұсынбағаны үшін әкімшілік жауапкершіліктің болмауы болып табылады.

Ұсынымдар

«Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасы жобасына келесі ұсыныстарды енгізу ұсынылады:

Экологиялық ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз ету бөлігінде:

1) ақпаратқа қол жеткізуді ұсыну бойынша талаптарды орындамағаны үшін «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» ҚР Кодексіне әкімшілік жауапкершілікті қарастыру;

2) қоғамдық қаржылық емес есептілікті ашуға қатысты заңнамаға өзгерістер қабылдау немесе енгізу арқылы халықтың сұрау салу бойынша емес, ашық көздерден экологиялық ақпаратқа еркін қол жеткізуін қамтамасыз ету қажет;

3) ақпаратты жинауды автоматтандыру рәсімін енгізе отырып, ЛШТТ үшін ұсынылатын ақпараттың сапасы мен толықтығы бойынша жұмысты күшейту;

4) ақпараттың ортақтығын анықтайтын ақылға қонымды критерийлерді анықтау (негізсіз немесе тым жалпы түрде тұжырымдалған).

5) мемлекеттік экологиялық ақпарат қорына ұсынылатын ақпараттың толықтығы мен сапасына қатысты мәселені шешу жөніндегі жұмысты күшейту. Оның ішінде экологиялық ақпарат беретін өзге де мемлекеттік органдардың жауапкершілігін күшейту;

6) азаматтың толыққанды экологиялық ақпарат алу рәсімін жеңілдету. Ашық көздерде ақпарат орналастырылған жоқ тізілімді қалай пайдалануға болады;

7) қоршаған ортаны қорғау саласындағы мемлекеттік көрсетілетін қызметтер регламенттерін экологиялық ақпаратты беру, оның ішінде ақпаратты электрондық түрде беру бөлігінде қайта қарау;

8) ЖАО парақшаларында орналастырылатын ақпарат санын ұлғайту (ҚОСНК, табиғат қорғау іс-шараларының жоспарлары және т. б.) және ЖАО жыл сайын экологиялық мақсаттарды орындау туралы есеп беру міндетін белгілеу;

9) статистика органдарына табиғатты пайдаланушылар ұсынатын бастапқы ақпаратты (шығарындылар, төгінділер, қалдықтар) алу тетігін қайта қарау. Өйткені аталмыш ақпарат жұртшылық назарына ұсынылмайды.

Шешім қабылдау рәсіміне қоғамдық қатысу бөлігінде:

1) ҚОӘБ жобаларын талқылау шеңберінде ақпаратқа қол жеткізу және қоғамдық қатысу рәсімін қайта қарау және жүйелеу (ҚО жүргізу ережесіне және ҚОӘБ рәсіміне қатысты экологиялық ақпаратқа қол жеткізу ережелеріне өзгерістер енгізу);

2) көзделіп отырған қызмет бойынша құжаттарды орналастыруды орталықтандыру бөлігінде қоғамдық тыңдауларды өткізу қағидаларына өзгерістер енгізу;

3) Мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс арқылы Орхус орталықтарын тұрақты қаржыландыруды қамтамасыз ету;

4) тілдік теңдік бойынша талаптарды сақтау бөлігінде НҚА-ны сәйкестікке келтіру (жобалық құжаттарды дайындау презентациясы шеңберінде);

5) барлық ҚОСНК бір жүйеге келтіру және ЖАО табиғатты қорғау іс-шараларының жоспарын әзірлеу кезінде жұртшылықтың қатысуын қамтамасыз ету.

Қоғамдық экологиялық бақылауды күшейту бөлігінде:

1) қоғамдық бақылау және қоғамдық кеңестер туралы модельдік заң үлгісінде қоғамдық экологиялық бақылау тетігін кеңейту;

2) қоршаған ортаны қорғау саласындағы коммерциялық емес ұйымдардың құқықтарын кеңейту;

3) тілдік теңдік бойынша талаптарды сақтау бөлігінде НҚА-ны сәйкестікке келтіру (жобалық құжаттарды дайындау презентациясы шеңберінде);

4) БАҚ-та айтылған экологиялық проблемаларға жедел ақпарат беру және жауап беру мерзімдерін белгілеу. (Регламент жоқ);

5) мемлекеттік экологиялық бақылаудың жариялылығын қамтамасыз ету.

6.3. Жер қатынастары

ҚР Жер кодексінің негізгі қағидаттарының бірі жердің жай-күйі және оның қол жетімділігі туралы ақпаратпен қамтамасыз ету болып табылады. Осылайша, аталған норма «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚР Заңымен арақатынас орнатады, оның қағидаттары ақпарат иелері қызметінің ашықтығы мен айқындығына, анықтығына және толықтығына, өзектілігіне және уақтылығына, Қазақстанның барлық азаматтары мен барлық мүдделі инвесторларға ақпаратқа тең қол жеткізуге бағытталған.

Қазақстанның әрбір азаматы ақпаратты білуге құқылы:

- республиканың шекаралары туралы;
- жер ресурстарының болуы туралы;
- олардың жерді игеруі туралы;
- жер учаскесін алу мүмкіндігі туралы;
- әрбір жер учаскесі және оның жер қойнауындағы, жер бетіндегі жай-күйі туралы.

Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы N 442 Жер кодексі (бұдан әрі - Кодекс) Қазақстан Республикасында жер қатынастарын реттейтін негіз қалаушы заңнамалық акт болып табылады, дегенмен оны енгізу кезеңінен бастап жүзден астам өзгерістер енгізілді.

Соңғы өзгерістер мен толықтырулар 2020 жылдың 10 қаңтарында енгізілді. Кодексте басқа заңнамаға және заңға тәуелді актілерге қатысты 5229 сілтеме нормалары бар.

ҚР заңнамасында Кодекспен өзара байланысы бар алты мыңнан астам нормативтік құқықтық актілер қарастырылған.

Зерттеу барысында келесі заңнамалық актілерге сараптамалық бағалау жүргізілді:

- 1) Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 20 маусымдағы N 442 Жер кодексі;
- 2) Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ Кәсіпкерлік кодексі;
- 3) «Жер қойнауы және жер қойнауын пайдалану туралы» 2017 жылғы 27 желтоқсандағы № 125-VI Қазақстан Республикасының Кодексі;
- 4) Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 8 шілдедегі N 477-II Орман кодексі;
- 5) «Тарихи-мәдени мұра объектілерін қорғау және пайдалану туралы» 2019 жылғы 26 желтоқсандағы № 288-VI Қазақстан Республикасының Заңы;
- 6) «Тұрғын үй қатынастары туралы» 1997 жылғы 16 сәуірдегі № 94 Қазақстан Республикасының Заңы;
- 7) «Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар туралы» 2006 жылғы 7 шілдедегі № 175-III Қазақстан Республикасының Заңы;
- 8) «Геодезия және картография туралы» 2002 жылғы 3 шілдедегі № 332 Қазақстан Республикасының Заңы;
- 9) «Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және

құрылыс қызметі туралы» 2001 жылғы 16 шілдедегі № 242-II Қазақстан Республикасының Заңы;

10) «Халықтың көші-қоны туралы» 2011 жылғы 22 шілдедегі № 477-IV Қазақстан Республикасының Заңы;

11) «Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек туралы» 2001 жылғы 17 шілдедегі № 246 Қазақстан Республикасының Заңы;

12) «Ауыл шаруашылығы кооперативтері туралы» 2015 жылғы 29 қазандағы № 372-V Қазақстан Республикасының Заңы;

13) «Агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуды мемлекеттік реттеу туралы» 2005 жылғы 8 шілдедегі N 66-III Қазақстан Республикасының Заңы;

14) «Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» 2005 жылғы 13 сәуірдегі N 39-III Қазақстан Республикасының Заңы;

15) «Мемлекеттік көрсетілетін қызметтер туралы» 2013 жылғы 15 сәуірдегі № 88-V Қазақстан Республикасының Заңы;

16) «Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы» 2015 жылғы 31 қазандағы № 379-V Қазақстан Республикасының Заңы;

17) «Сауда қызметін реттеу туралы» 2004 жылғы 12 сәуірдегі № 544-II Қазақстан Республикасының Заңы;

18) «Ұлы Отан соғысының қатысушылары мен мүгедектеріне және соларға теңестірілген адамдарға берілетін жеңілдіктер мен оларды әлеуметтік қорғау туралы» 1995 жылғы 28 сәуірдегі № 2247 Қазақстан Республикасының Заңы;

19) «Жерлерді сақтап қою қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2003 жылғы 29 қыркүйектегі № 993 қаулысы;

20) Орман қоры жерлерінің жекелеген учаскелерін басқа санаттағы жерлерге ауыстыру туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 17 наурыздағы № 119 қаулысы.¹

Жоғарыда көрсетілген барлық актілер жалпы сипатқа ие және ҚР Үкіметі, бизнес, жеке тұлғалар және инвесторлар арасындағы өзара қарым-қатынастарды реттейді.

Ал енді ашық режимде жұмыс істейтін және қол жетімді ақпараттық ресурстарды қарастырайық:

– Жердің жай-күйін көрсетпейтін және оның құқық иесі туралы деректерді көрсетпейтін, сондай-ақ жер учаскесінің қолжетімділігі туралы ақпаратты көрсетпейтін Жер кадастры және мемлекеттік жер кадастрының автоматтандырылған ақпараттық жүйесі басқармасы <http://www.aisgzk.kz/aisgzk/ru/content/maps/2>;

– аймақтардағы жердің бас жоспарларына келесі сілтемелер бар ҚР ЖАО сайттарындағы бос жер учаскелері туралы ақпарат, https://egov.kz/cms/ru/articles/free_lands:

¹Ақпараттық-құқықтық жүйесі Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерін <http://adilet.zan.kz/rus>

²Жер кадастры және мемлекеттік жер кадастрының автоматтандырылған ақпараттық жүйесі басқармасы <http://www.aisgzk.kz/aisgzk/ru/content/maps/>

11-кесте. ҚР ЖАО сайттарындағы бос жер учаскелері туралы ақпарат ³

№	Өңір	Бас жоспарға сілтеме
1	Нұр-Сұлтан қ.	http://genplan.saulet.astana.kz/
2	Алматы қ.	http://almaty.genplan.kz/
3	Шымкент қ.	http://jerkatinasi.gov.kz/auktion
4	Ақмола облысы	http://aqmola.gov.kz/page/read/Informirovanie_naseleniya_o_svobodnyh_i_realizovannyh_zemelnyh_uchastkakh_dlya_kommercheskih_celej.html?lang=ru http://aqmola.gov.kz/page/read/Informaciya_o_svobodnyh_zemelnyh_uchastkakh_dlya_individualnogo_zhilicshnogo_stroitelstva_i_drugih_celevyh_naznachenij_predostavlyaemyh_vne_torgov.html?lang=ru
5	Ақтөбе облысы	http://auyl.aktobe.gov.kz/kk/node/54661 http://www.aktobe.gov.kz/ru/node/1423
6	Алматы облысы	http://zhetysu.gov.kz/ru/content/zemelnye-otnosheniya/
7	Атырау облысы	http://atyrau.gov.kz/page/read/Forma_informacii_po_svobodnym_zemelnyh_uchastkam_na_territorii_Atyrauskoj_oblasti.html
8	Шығыс Қазақстан облысы	http://www.akimvko.gov.kz/ru/nature/zemelnye-resursyi/svobodnyie-zemelnye-uchastki-v-razreze-gorodov-i-rajonov.html
9	Жамбыл облысы	http://uzo-zhambyl.kz/index.php/ru/istochnik-informatsij-o-svobodnykh-zemelnykh-uchastkakh-po-oblasti
10	Батыс Қазақстан облысы	http://zem.kz/
11	Қарағанды облысы	https://karagandanpp.000webhostapp.com/ https://karaganda-region.gov.kz/rus/business_zemlia/
12	Қостанай облысы	http://kostanay.gov.kz/kz/biznes/svobodnye-zemelnye-uchastki-v-razreze-gorodov-i-rayonov/index.php
13	Қызылорда облысы	https://e-kyzylorda.gov.kz/?q=ru/content/zemelnye-otnosheniya
14	Маңғыстау облысы	http://www.mangystau.gov.kz/ru/page/view/4882
15	Павлодар облысы	http://pavlodar.gov.kz/category/obshhestvo/zemelnye-otnosheniya/informaciya-po-svobodnym-zemelnyh-uchastkam-ru/
16	Солтүстік Қазақстан облысы	http://sko.gov.kz/page/read/Zemlepolzovanie.html?lang=ru
17	Түркістан облысы	http://turkistan.gov.kz/vlast/upravlenya/upravlenya_zemelnyh_otnosheny-

Тұжырым: жоғарыда ұсынылған ақпарат көздерін зерттеу кезінде барлық ақпараттық ресурстардың Қазақстан Республикасының аумағында жер учаскелерінің бар екендігі туралы жеткілікті ақпараттың жоқ екендігі байқалды.

«Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚРЗ нормаларына және халықаралық стандарттар мен ақпараттық ашықтық қағидаттарына сәйкестігі

³ҚР ЖАО сайттарындағы бос жер учаскелері туралы ақпарат https://egov.kz/cms/ru/articles/free_lands

Ұлттық заңнаманы, атап айтқанда ҚР Жер кодексін, сондай-ақ «Мемлекеттік көрсетілетін қызметтер туралы» және «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚР заңдарын зерттеу Кодексте жер туралы ақпаратқа жалпыға қол жеткізуді немесе шектеуді көрсететін бірқатар нормалар қарастырылғанын көрсетті.

1) Жердің жай-күйі және оның қолжетімділігі туралы ақпаратпен қамтамасыз ету қағидаты. Осы норманы қолдау үшін Кодекстің 6-бабында жеке және заңды тұлғалардың жер қатынастары саласындағы құқықтары Қазақстан Республикасының заңдарында тікелей көзделген жағдайлардан басқа, шектелмейді делінген.

Шектеу деп жер ресурстары туралы ақпараттың қолжетімділігі де түсініледі.

Жалпы, жер қатынастары саласындағы заңнама айқын, ашық және қолжетімді екенін атап өтуге болады, онда құралдардың бірі жер және оның ерекшеліктері туралы ақпараттың болуы туралы жеткілікті ақпаратқа ие «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясы болып табылады.

Мұндай ақпаратқа базалық ставкалары, жер кадастры, аймақ құрылысының бас жоспары және т. б. туралы деректер жатады.

Кодекстің 10-бабының 3, 4-тармақтарында көрсетілген жерлер туралы бөлек атап өткен жөн:

– Қазақстан Республикасының азаматтарына жеке меншікке өзіндік қосалқы шаруашылық жүргізу, бағбандық және саяжай құрылысы үшін тегін берудің белгіленген нормаларынан артық берілетін қосымша жер учаскелерінің кадастрлық (бағалау) құны бағаланатын учаскелерге неғұрлым жақын орналасқан ауылдық елді мекендердің жер учаскелері үшін төлемақының базалық ставкаларына негізделе отырып айқындалады;

– Елді мекендердің шегінен тыс орналасқан, азаматтарға және мемлекеттік емес заңды тұлғаларға құрылыс жүргізу үшін берілген (берілетін) немесе үйлер (құрылыстар, ғимараттар) мен олардың кешендері салынған жер учаскелері бойынша, осы баптың 4-1-тармағында көрсетілген жерлерді қоспағанда, үйлердің (құрылыстардың, ғимараттардың) пайдаланылу мақсатына сәйкес қызмет көрсетуге арналған жерді қоса алғанда, кадастрлық (бағалау) құны бағаланатын жер учаскелеріне неғұрлым жақын орналасқан, облыстық маңызы бар қалаларда аталған мақсаттар үшін берілген (берілетін) жер учаскелері үшін төлемақының базалық ставкаларының он проценті мөлшеріне негізделе отырып айқындалады.

Бұл ретте, аудандық маңызы бар қалалардағы, кенттер мен ауылдық елді мекендердегі бағалау аймақтарының шекаралары және жер учаскелері үшін төлемақының базалық ставкаларына түзету коэффициенттері ауданның жергілікті атқарушы органының ұсынысы бойынша аудандық өкілді органның, ал облыстық маңызы бар қалаларда, республикалық маңызы бар қалаларда, астанада-облыстың, республикалық маңызы бар

қаланың, астананың жергілікті атқарушы органының ұсынысы бойынша облыстық (республикалық маңызы бар қала, астана) өкілді органның шешімімен бекітіледі.

Осылайша, түпкілікті құн туралы ақпаратты жергілікті атқарушы органдар айқындайды және бұл норма сыбайлас жемқорлықты тудыру сипатына ие.

Халықаралық стандарттар мен ақпараттық ашықтық қағидаттарына сәйкестігіне қатысты мыналар атап өтіледі.

Ақпарат алу құқығы және ақпарат алмасу еркіндігі азаматтардың қоғамдық істерді басқаруға қатысу құқығын, халық билігі принципін іске асырудың басты кепілдіктері болып табылады.

1946 жылы БҰҰ Бас Ассамблеясының № 59 (I) қарарын қабылдауы ақпаратқа құқық мәселелеріне қазіргі заманғы көзқарастың бастапқы нүктесі болып саналады. Бұл құжатта «ақпарат бостандығы адамның негізгі құқығы және БҰҰ өзін қорғауға арнаған бостандықтың барлық түрлерінің критерийі болып табылады» делінген. Алайда, осы және одан кейінгі қарарларда ақпараттың еркіндігімен БҰҰ жоғарғы органы мемлекеттік органдардың азаматтарға ақпарат беру міндетін мүлдем түсінбеді, бірақ бейбітшілік пен әлемдік прогресс үшін «ақпараттық мәліметтерді жаппай және кедергісіз беру және жариялау құқығы» берілді. Аталған қарар тұрғысынан ақпарат еркіндігінің негізгі қағидаты «объективті фактілерді анықтауға және ақпаратты қасақана ниетсіз таратуға ұмтылатын моральдық міндет болып табылады».

Бас Ассамблея қабылдаған БҰҰ-ға қатысушы барлық мемлекеттер үшін жалпыға міндетті азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт (АСҚХП) ақпарат алу құқығына кепілдік береді.

I. Әрбір адам өз пікірлерін кедергісіз ұстануға құқылы.

II. Әрбір адам өз пікірін еркін білдіруге құқылы; бұл құқық мемлекеттік шекараларға қарамастан, ауызша, жазбаша немесе баспа немесе көркем білдіру нысандары арқылы немесе өз таңдауы бойынша өзге де тәсілдермен кез келген ақпарат пен идеяларды іздеу, алу және тарату еркіндігін қамтиды.

Ақпарат бостандығына Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық жөніндегі ұйымның (ЕҚЫҰ) әртүрлі құжаттары да кепілдік береді, олармен келісімдерін Орталық Азия елдері білдірді, мысалы, Хельсинкидегі жалпыеуропалық Кеңестің қорытынды актісі, адам өлшемі жөніндегі ЕҚЫҰ конференциясының Копенгаген кеңесінің қорытынды құжаты, 1990 жылы келісілген Париж хартиясы, 1994 жылы Будапешт қаласында ЕҚЫҰ шеңберінде жоғары деңгейдегі кездесудің қорытынды құжаты, Ыстамбұлда ЕҚЫҰ шеңберінде жоғары деңгейдегі кездесу декларациясы. ЕҚЫҰ Еуропалық қауіпсіздігінің Ыстамбұл Хартиясында былай делінген:

Біз (қатысушы мемлекеттер) ақпараттың еркін ағынының, сондай-ақ жұртшылықтың ақпаратқа қол жеткізуінің мәнін қайта растаймыз. Біз кез келген демократиялық, еркін және ашық қоғамның маңызды құрамдас бөлігі ретінде қарайтын ақпараттың кедергісіз трансшекаралық және мемлекетшілік ағыны үшін негізгі жағдайларды қамтамасыз ету үшін барлық қажетті шараларды қабылдауға міндеттенеміз.

Осылайша, ҚР Жер Кодексі жер және оның ресурстарына қатысты ақпараттың ашықтығы нормалары мен принциптерін қамтитын жер қатынастары саласындағы қолданыстағы заңнаманың екі жақтылығын атап өткен жөн, бұл ретте ашық көздерде қол жетімді ақпарат тапшы және маңызсыз болып табылады, бұл жұртшылықтың мемлекеттік құрылыстың қалыптасуына белсенді қатысуына мүмкіндік бермейді.

2. Негізгі қағидаттардың бірі ретінде ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз етудің болуы (болмауы) қағидаты

«Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес ақпарат және қол жеткізу деп мынадай ұғымдар түсініледі.

– ақпарат – ақпарат иеленуші алған немесе жасаған, кез келген жеткізгішке түсірілген және оны сәйкестендіруге мүмкіндік беретін деректемелері бар адамдар, заттар, фактілер, оқиғалар, құбылыстар және процестер туралы мәліметтер;

– ақпаратқа қол жеткізу – мемлекет кепілдік берген, Қазақстан Республикасының Конституциясында және заңдарында бекітілген, ақпаратты заңмен тыйым салынбаған кез келген тәсілмен әркімнің еркін алу және тарату құқығы;

– ашық деректер – машинада оқылатын түрде ұсынылған және өзгермеген түрде одан әрі пайдалануға, қайталап жариялауға арналған жалпыға бірдей қолжетімді электрондық ақпараттық ресурстар;

– ашық деректердің интернет-порталы – ашық деректер бойынша сипаттаушы және сілтемелік ақпараттың орталықтандырылып сақталуын қамтамасыз ететін «электрондық үкімет» веб-порталының құрамдасы;

– мемлекеттік органдардың интернет-ресурстарының бірыңғай платформасы – мемлекеттік органдардың интернет-ресурстарын орналастыруға арналған технологиялық платформа.

Ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз ету қағидаттарына негізделеді:

- 1) заңдылық;
- 2) ақпарат иелері қызметінің ашықтығы мен айқындылығы;
- 3) сенімділігі мен толықтығы;
- 4) өзектілігі мен уақтылығы;
- 5) ақпаратқа тең қол жеткізу;
- 6) мемлекеттік құпияларды және заңмен қорғалатын өзге де құпияларды жария етпеу;
- 7) жеке өмірге, жеке және отбасылық құпияға қол сұғылмаушылық;
- 8) жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін сақтау.

Осылайша, заңнамада қол жетімділік тұжырымдамасы қарастырылған, ал қол жетімді ақпарат тізімі көптеген басқа нормативтік құқықтық актілерде, сондай-ақ оны жариялау тәсілдерінде көрсетілген.

Жер қатынастары саласында, Жер кодексінде мемлекеттік жер кадастрын жүргізуге арналған, жер учаскелерінің сапалық және сандық сипаттамаларын, оның ішінде олардың шекаралары туралы, сондай-ақ жер учаскелерінің меншік иелері мен жер пайдаланушылар туралы мәліметтерді қамтитын мемлекеттік жер кадастрының автоматтандырылған ақпараттық жүйесінің болуы көзделген.

Мемлекеттік жер кадастрының нақты автоматтандырылған ақпараттық жүйесінде http://www.aisgzk.kz/aisgzk/ru/content/maps/жер_пайдаланушы_туралы_жалпы_қолжетімді_ақпарат_жоқ,_сондай-ақ_жер_учаскесінің_сапалық_сипаттамалары_жоқ.

Бұл жүйе:

- 1) азаматтарға жер телімдерін пайдалану, оны салу жоспарлары және т. б. туралы ақпарат алуға;
- 2) еркін аумақтарда құрылысты жүзеге асыру мүмкіндігі мен ниеті бар бизнес үшін қол жеткізуді шектейді;
- 3) жайылымдарға, ауыл шаруашылығы алқаптарына, жер қойнауын пайдалануға, суды пайдалануға және т. б. арналған жер учаскелері туралы ақпарат алуға мүмкіндік бермейді.

Тұжырым: Жер ресурстарын және аумақты басқару жүйесінің бытыраңқылығы, сондай-ақ жер учаскелері, жоспарлар және т. б. туралы толық ақпараттың болмауы, заңнама және оны ақпараттық қамтамасыз ету негізгі қағидаттардың бірі ретінде ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз ету принципін сақтамайтынын куәландырады.

3. Нақтылық, толықтылық, өзектілік және уақтылық призмасы арқылы қол жетімділік қағидаты

www.aisgzk.kz/aisgzk/ru порталды қарап шығып жатқан орташа пайдаланушының қызығушылығын қанағаттандыру үшін жеткілікті контент жоқ, ал егер пайдаланушыға қандай да бір жер учаскесі туралы толығырақ ақпарат алу қажет болса, ол шын мәнінде порталда ақпараттың болмауы проблемасына кездеседі және нәтижесінде уәкілетті органға жүгінуге мәжбүр болады.

Порталдың талдаушы жоқ, тиімсіз интерфейс орын алады, жеткілікті ақпарат жоқ, өтініш беру мүмкіндігі жоқ және т. б. форматына бөлек назар аудару қажет.

4. Мүмкіндігі шектеулі адамдардың ақпаратқа қол жеткізуін қамтамасыз ету бойынша нормалардың болуы (болмауы)

Мүмкіндігі шектеулі адамдардың ақпаратқа қол жеткізуін қамтамасыз етуді реттейтін нормалардың жоқтығы бөлек атап өтіледі.

Осындай мүмкіндіктер деп:

- жалпы қол жеткізу құқығымен ақпараттық жүйелерде орналастырылған ақпарат;
- арнайы байланыс желілері бойынша ұсынылатын ақпарат (телекоммуникациялық ақпараттық порталдағы сұрау салу және т. б.);
- жалпы қолжетімді қабырға тақталарында, оның ішінде мүмкіндіктері шектеулі адамдарға арналған ақпарат;
- «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясынан сұрау салу бойынша алынатын ақпарат түсініледі.

Жер мәселелері ерекше сипатқа ие екенін және жалпы қолжетімді қабырға тақталарында, оның ішінде мүмкіндіктері шектеулі адамдар

үшін орналаспайтынын, сондай-ақ арнайы байланыс желілері бойынша (телекоммуникациялық, ақпараттық порталдағы сұрау салу және т.б.) жер бойынша қандай да бір ақпарат алу мүмкіндігі жоқ екенін атап өткен жөн.

Тұжырым:

– жер бойынша ақпараттың жалғыз жеткілікті көзі тек «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясына сұрау салу арқылы алуға болады, бірақ өтініш берген кезде де берілетін ақпарат өте аз сипатқа ие және осы ақпаратты тиісті түрде пайдалануға мүмкіндік бермейді;

– Азаматтарға арналған үкімет call-center-дегі бірқатар консультациялық қызметтерді қоспағанда, барлық мемлекеттік қызметтер тек өтініш берушінің жеке қатысуымен және құжаттарды жинаумен ғана алынады, оның ішінде бюрократизмді қысқарту және мемлекеттік қызметтер көрсету жүйесін жетілдіру үшін синхрондауға болатын басқа мемлекеттік ақпараттық жүйелерден алынады;

– «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» және «Қазақстан Республикасындағы мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» ҚРЗ-да мүмкіндігі шектеулі адамдардың ақпаратқа қол жетімділігі бойынша қосымша шаралар көрсетілмейді, олардың нысандары және т. б. көрсетілмейді.

Мүгедектерді әлеуметтік қорғау және оларды оңалту және кіріктіру жөніндегі жұмыс 2005 жылы қабылданған «Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» Қазақстан Республикасының Заңы шеңберінде жүзеге асырылады. Мемлекеттік қызметтердің негізгі бөлігі мүмкіндігі шектеулі адамдардың өмір сүру деңгейін арттыруға бағытталған.

Бұл Заңда мүмкіндігі шектеулі адамдарға қатысты келесі анықтамалар беріледі.

– мүгедек – тұрмыс-тіршілігінің шектелуіне және оны әлеуметтік қорғау қажеттігіне әкеп соқтыратын, ауруларға, мертігулерге (жаралануға, жарақаттарға, контузияларға), олардың зардаптарына, кемістіктерге байланысты организм функциялары тұрақты бұзылып, денсаулығы нашарлаған адам;

– мүгедектерді әлеуметтік қорғау - мүгедектерге әлеуметтік көмек көрсету, оңалту, сондай-ақ олардың қоғамға етене араласуы жөніндегі шаралар кешені;

– мүгедектердің әлеуметтік-тұрмыстық және ортаға бейімделуі - мүгедектердің өзін-өзі қарап-күту, өз бетімен өмір сүру мүмкіндігіне қол жеткізу немесе олардың отбасылық және қоғамдық өмірдің үйреншікті жағдайларына қайта оралу процесі.

– Қазақстан Республикасының мүгедектерді әлеуметтік қорғау саласындағы мемлекеттік саясаты:

– заңдылық, ізгілік, адам құқықтарының сақталуы;

– әлеуметтік қорғауға кепілдік берілу, медициналық, әлеуметтік және кәсіптік оңалтуға қолжетімділікті қамтамасыз ету;

– мүгедектердің денсаулық сақтауға, білім алуға және қызмет түрін, соның ішінде еңбек қызметі түрін еркін таңдауға басқа азаматтармен қатар қол жеткізуі мен тең құқылы болуы;

-
- мемлекеттік органдардың мүгедектердің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын қоғамдық бірлестіктермен және өзге де ұйымдармен өзара іс-қимыл жасауы;
  - мүгедектік белгісі бойынша кемсітуге тыйым салу принциптері негізінде жүргізіледі.

5. Ақпаратқа қол жеткізуді негізсіз шектейтін нормалардың болуы

Уәкілетті органдар мен өкілдіктердің, оның ішінде уәкілетті орталық органның және Қазақстан Үкіметінің құзыретіне мониторинг жүргізе отырып:

- уәкілетті органның ақпарат беруге жатқызылған жалғыз құзыреті - аудандық маңызы бар қала, кент, ауыл, ауылдық округтер әкімдерінің тиісті аумақтарда таратылатын бұқаралық ақпарат құралдарында Жайылымдарды басқару және оларды пайдалану жөніндегі жоспарды іске асыру қорытындылары туралы жыл сайынғы есептерді жариялауға қатысты құзыреті.

Сонымен қатар, ақпараттың мұндай саны өте шамалы болып табылады:

- Жайылымдарды басқару және оларды пайдалану жөніндегі жоспарлар тұрақты түрде түзетіледі;
- бизнесмендер, жергілікті тұрғындар, инвесторлар және т. б. жоспарлау мүмкіндігі мақсатында тиісті аумақтық бірліктерде орналасқан барлық жер алаңының болуы туралы ақпарат интернет желісіне жалпы қолжетімділікте орналастырылмайды.

«Бір терезе» қағидаты бойынша жұмыс істейтін «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік корпорациясы жалпы қолжетімді болуы тиісті Қазақстанның барлық жер ресурстары туралы ақпаратты орналастыруы қажет.

- қалалар мен аймақтардың, сондай-ақ аудандардың, кенттердің және т. б. уәкілетті органдарының құзыретіне осындай жерлерге қатысты қажетті шешімді уақтылы қабылдау үшін жай-күйден анықтау мақсатында жер учаскелерінің мониторингі бойынша өкілеттіктер кіреді;

- аудандар мен кенттерде, аудандық атқарушы органдар жер туралы ақпаратты жинауды жүзеге асырады және уәкілетті органға жердің жай-күйі және іске асыру мен игеру жоспарлары туралы ақпарат береді, бұл барлық үдерістің тоқтауына әкеп соғады;

- құрылысқа, оны жобалауға және т. б. рұқсат алу үшін белгілі бір аумақтық бірліктер шеңберінде жеке компаниялар құрылыс мақсаттары туралы ақпаратқа сұрау салулар жауап берусіз қалады.

Ұсынылады:

- 1) уәкілетті органның міндеттеріне жердің жай-күйі туралы ақпаратты және оларды игеру үшін мемлекет бөлетін қаражатты барынша жинау жөніндегі құзыретті жатқызу;
- 2) басымдық - жергілікті тұрғындар;
- 3) осы ақпаратты бірыңғай интернет-порталда жалпы қолжетімділікке орналастыру;

4) ақпарат алу мүмкіндігі болмаған жағдайда мүдделі тұлғалар жергілікті және аудандық атқарушы органдардың қонақ компьютерлерінен ақпарат ала алады.

ҚР Жер кодексіне және бейінді кодекстерге өзгерістер енгізу бөлігінде:

– субъектілерге бөле отырып, ақпаратқа қол жетімділіктің барлық бағыттары, сондай-ақ оның көмегімен қол жетімділік берілетін құралдар көрсетілуге тиіс ақпаратқа қол жетімділік туралы бөлім әзірлеу.

4. Жалпыға қолжетімді ақпаратқа қатысты салалық ақпарат түрлерін кеңейту

Қазақстан келесі қағидаттарды ескере отырып дамуы тиіс:

– жердің болуы, сапасы мен сипаттамалары туралы ақпаратты еркін және толық тарату;

– барлық азаматтардың тең құқылығы, барлық процестердің ашықтығы, транспаренттілігі;

– ақпараттандыру және киберқауіпсіздік жүйелерін дамыту;

– жауапкершіліктің жоғары деңгейін белгілеу.

Бұл қағидаттар мемлекет пен уәкілетті органдар азаматтардың бүкіл Қазақстан жері, оның жер қойнауының, топырағының, жұмыспен қамтылу мен игерудің жай-күйі туралы ақпаратқа еркін қол жеткізуін қамтамасыз ететін бағытта түйінді болуға тиіс.

Мұндай тәсіл болған жағдайда азаматтар, заңды тұлғалар тек хабардар болып қана қоймай, сондай-ақ өз дамуын жоспарлауға кірісе алады.

Мемлекет жер қатынастары және кен орындары жөніндегі барлық комиссияларды қоса алғанда, осы жұмысқа жұртшылық өкілдерін белсенді тарту қажет.

Тұжырым:

– міндеттерді шешу үшін әр түрлі деңгейдегі мемлекеттік шешімдер қабылдау процесіне азаматтар мен азаматтық қоғам институттарының қатысуының цифрлық тетіктерін одан әрі жетілдіру жөнінде шаралар қабылдау;

– жер қатынастары мәселелеріне қатысты ақпарат тізбесін анықтау және оны бөлу кезінде міндетті түрде талқылап және жұртшылықты тарта отырып, оны жабық және жалпыға қолжетімді деп бөлу;

– бұл ақпаратты осындай ақпаратты алуға болатын тетіктер мен құралдарды көрсете отырып жариялау қажет;

– ақпараттың жабық пулын қалыптастыру кезінде жалпы талқылау үшін оның жабықтығының негіздемесін орналастыру қажет;

– жұртшылықты тарту:

1) мемлекеттік органдардың жұмысына айқындық енгізуге;

2) жауапкершілік деңгейлерін бөлуге;

3) жұмыс процестеріне объективтілік пен ашықтықты енгізуге;

4) азаматтардың сенім деңгейін арттыруға мүмкіндік береді;

– әрбір жер учаскесі туралы толық ақпаратты көрсете отырып,

графикалық интерфейсі бар «Қазақстан жерлерінің атласы» бірыңғай жер платформасын әзірлеу;

Қазақстан жерлерінің атласы азаматтар мен заңды тұлғаларға жерді меншікке және жалға алуға қашықтан өтінім беруге, барлық бас жоспарларды қалыптастыруға және көрсетуге, сервитуттар желілерін қарауға, берілген өтінімдерді қарау жағдайын бақылауға, сондай-ақ өтініштер мен шағымдармен жүгінуге мүмкіндік береді.

– заң бойынша құқығы бар азаматтарға жер берудің ашық жүйесін енгізу (мемлекеттен өтеусіз негізде 10 сотық жер алу, оларды меншікке ресімдеуге және игеруге құқылы);

Өтінішті әкімдіктер қабылдайды, алайда бірде-бір азамат оның өтінішін қарау кезеңін қадағалай алмайды. Азаматтардың қол жетімді жерлердің саны, олардың орналасқан жері, жай-күйі, инфрақұрылымның, құрылыс жоспарының болуы туралы ақпараты жоқ.

Заңды тұлғалардың ғимараттар мен құрылыстарды салуға арналған жер учаскелері туралы жалпы қолжетімді ақпараттары жоқ, бұл құрылыс компанияларының ғана емес, сондай-ақ құрылыс материалдарын өндірушілердің көлемін жоспарлауға мүмкіндік бермейді.

Барлық жұмыс жорамалдар мен болжамдарда жүргізіледі.

БАСТАМАЛАР

Бәрін қамтитын жер саясатының «Қазақстан жерлерінің атласын» - картасын жасау, онда келесі ақпаратты орналастыру:

1) жерді пайдалану мониторингін жүзеге асыруға және Жерге орналастыруды басқаруды жетілдіруге мүмкіндік беретін кеңістіктік деректер инфрақұрылымы және деректер жинау жүйесі;

2) «бір терезе қызметін» және электрондық қызметтерді қоса алғанда, жер кадастрын жасау және тіркеу жүйелерін құру;

3) жер пайдалануды басқарудың институционалдық негіздерін реформалау;

4) мемлекеттік жерді басқару;

5) жердің барлық жай-күйін толық сипаттай отырып, барлық жер учаскелерін кеңістіктік жоспарлау, оның ішінде геодезиялық зерттеулер негізінде жасалған пайдалы табиғи қазбалардың бар-жоғы, барлық деңгейлерде, орталықтан жергілікті деңгейге дейін жан-жақты жоспарлау жүйесін енгізу және жер пайдалануды жоспарлаудың қазіргі заманғы құралдарын енгізу;

6) жер банктерін қоса алғанда, Жерге орналастыруды басқару құралдары, жер учаскелерін қайта бөлу және ірілендіру;

7) жер учаскелерінің құнын айқындау және жер учаскелерін бағалауды жүргізуге уәкілетті барлық тұлғалар мен ұйымдардың бірыңғай (халықаралық) бағалау стандарттарын қолдануы;

8) жер ресурстарына қол жеткізуді оңайлату және халықтың осал топтарына жерді иелену кепілдіктерін беру;

9) адал басқару қағидаттары мен практикасын интернационалдандыру және институттандыру;

10) неолибералды емес тәсілдерді, әсіресе олардың тұрақты дамумен үйлесімсіздігі бөлігінде қайта қарау.

«Қазақстан жерлерінің атласы» – келесі бағыттарды:

- жеке тұлғалардың жер учаскелерін алуы;
- жеке және заңды тұлғалардың меншігіндегі жер учаскелерін игеру;
- ауыл шаруашылығын, мал шаруашылығын дамытуға жер телімдерін жалға беру және т. б.;

- ғимараттар, құрылыстар, өнеркәсіп кәсіпорындары, полигондар, жерлеу орындары және т. б. құрылысы;

- жер қойнауын пайдалануды қамтитын болады.

- «Қазақстан жерлерінің атласы» - «үйден шықпай бір терезе» қағидасы бойынша жұмыс істейтін болады, атап айтқанда:

- жер учаскелеріне арналған барлық шарттар, актілер, оның ішінде жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарттар электрондық форматта жасалатын болады;

- жердің, учаскелердің, кадастрлық нөмірлердің, топырақтың, жер қойнауының, инфрақұрылымның (инфрақұрылымды дамыту жоспары), техникалық шарттардың жай-күйі туралы толық ақпарат, жер қойнауы, геодезиялық жұмыстарды жүргізу туралы ақпарат және т. б.;

- жер учаскесін алуға өтінімдер, құрылыс туралы өтініштер, хабарламалар, жобалау және олардың жоспарларын беру мүмкіндігі;

- құрылыс барысының толық тарихы бар барлық жұмыс істеп тұрған құрылыс объектілерін орналастыру;

- мүдделі тұлғаларды хабардар ету функциясы бар, сондай-ақ оларды міндетті түрде «Атамекен» Қазақстан Республикасының Ұлттық Кәсіпкерлер палатасымен және ҚР Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі жанындағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі арнайы мониторинг тобымен және т. б. келісе отырып, бас жоспарларға өзгерістер енгізу кезіндегі мониторинг.

Негізгі аспектілердің бірі ретінде:

- сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл;
- жер пайдалануды және жерге орналастыруды басқаруды саяси ықпалдан және бақылаудан босату;

- онлайн ақпараттық жүйелер арқылы қатаң түрде практикалық іске асыра отырып, барлық мүдделі тараптарды тарту негізінде жер пайдалануды басқару саласындағы тәсілдерді, стратегияларды және айқын тұжырымдамаларды әзірлеу;

- нарықтық экономика талаптарына жауап беретін жер пайдалануды реттеудің жаңа құралдарын енгізу;

– жерді пайдалануды басқарудың барлық аспектілерінде қоғамның әлеуетін нығайту және хабардарлық деңгейін арттыру.

Күтілетін нәтиже:

1. азаматтарды шешім қабылдауда ғана емес, сонымен қатар Қазақстан аумағының дамуы үшін жауапкершілікке барынша тарту мен ашықтыққа көшу.

- қызметтер елдің инвестициялық тартымдылығын арттырады;
- Қазақстанды «Doing business», Сыбайлас жемқорлықты түйсіну индексі және т. б. рейтингінде арттырады;
- Халыққа қызмет көрсету орталықтарын жеңілдетуге мүмкіндік береді;
- мүмкіндігі шектеулі адамдарға Қазақстан жеріне мониторинг жүргізуге мүмкіндік беру;
- Ұсынылатын алгоритмдер;
- Жер қойнауын пайдалануға арналған келісімшарттар жасасу:
- «Қазақстан жерлерінің атласы» – жер қойнауын пайдалануға жатқызылған барлық жерлерді учаскелерге бөле отырып бөлетін болады;
- бұрын геодезиялық және зерттеу жұмыстары жүргізілген жер учаскелері Атласта көрініс табады, тиісінше барлық бос учаскелер игерілуге жатады;
- инфрақұрылым, техникалық шарттар, бұрын жүргізілген жұмыстар туралы толық мәліметтер;
- жер қойнауын пайдалануға келісімшарт жасауға онлайн өтінім беру мүмкіндігі, әрі қарайғы жұмыстарды жобалау және жоспарлау мүмкіндігі, инвесторларды тарту.

Бұл ақпарат жер қойнауын пайдаланушыға жер учаскесін игеруге дербес таңдауға, ашықтық пен адалдық деңгейін арттыруға, инвестициялар тартуға, бизнес пен оны қаржыландыру үшін жаңа жағдайлар жасауға мүмкіндік береді, сондай-ақ осы учаскелердің игерілуіне мониторинг және бақылау жүргізуге тәуелсіз мүмкіндік береді.

2. ЖТҚ үшін жер учаскесін алу

- «Қазақстан жерлерінің атласы» – жеке тұрғын үй құрылысына жатқызылған барлық жерлерді учаскелерге бөле отырып бөлетін болады;
- әрбір өтініш беруші «Қазақстан жерлерінің атласы» порталында «жеке кабинет» құрып, тұрғылықты жеріне сәйкес ЖТҚ үшін он сотық жер алуға өтінім бере алады;
- «Қазақстан жерлерінің атласы» өтінішті автоматты түрде тіркейді, нөмір береді және өтініш берушілерді жылжыту кестесін көрсете отырып, оның шамамен қаралуын көрсетеді;
- «Қазақстан жерлерінің атласы» ағымдағы өңірде/ауданда жер учаскелерін барынша резервтеу жағдайында жақын өңірлерді/аудандарды ұсынады және осы өңірлерде кезек көрсетеді;

- өтініш беруші үйден шықпай, электрондық цифрлық қолтаңба арқылы өтініш бере алады;
- «Қазақстан жерлерінің атласы» берілген өтініштерге сәйкес кезектің жылжу жоспарын автоматты режимде беретін болады;
- Ұсынылып отырған тәсіл қолданыстағы жүйені жеңілдетіп қана қоймай, сонымен қатар барлық азаматтарға берілген өтініштерді нақты уақыт режимінде қадағалауға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде жауапкершілігі шектеулі тұлғаларға ақпаратқа қол жеткізуге жағдай жасайды.

6.4. Білім беру

Жүргізілген жұмыс барысында білім беру саласын реттейтін Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне талдау жасалды:

- 1) Қазақстан Республикасының Конституциясы;
- 2) «Мүгедектердің құқықтары туралы конвенцияны ратификациялау туралы» 2015 жылғы 20 ақпандағы № 288-V Қазақстан Республикасының Заңы;
- 3) «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңы;
- 4) «Назарбаев Университеті», «Назарбаев Зияткерлік мектептері» және «Назарбаев қоры» мәртебесі туралы» 2011 жылғы 19 қаңтардағы № 394-IV Қазақстан Республикасының Заңы;
- 5) «Халықаралық бағдарламалар орталығы» акционерлік қоғамын құрудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2005 жылғы 4 сәуірдегі № 301 қаулысы;
- 6) Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 - 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы;
- 7) Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2004 жылғы 28 қазандағы № 1111 қаулысымен бекітілген «ҚР БҒМ туралы ереже»;
- 8) Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2017 жылғы 14 ақпандағы №66 бұйрығы.

ҚР БҒМ сайты Мемлекеттік органдардың интернет-ресурстарының бірыңғай тұғырнамасының (МО ИРБТ) құрылымына кірігеннен кейін ҚР БҒМ барлық заңнамалық актілері мен құжаттары ҚР БҒМ жеке парақшасында қолжетімді, барлығы 203 құжат, оның ішінде:

- ҚР заңдары -1 (Мемлекеттік сатып алу туралы заң);
- Үкіметінің қаулылары – 2;
- ережелер – 8;
- бұйрықтар – 18;
- жоспарлар - 9;
- түрлі тізілімдер – 20;
- өзге де құжаттар – 147 (түсіндірме жазбалар, нәтижелер және т. б.).

Бұл ретте, аталып өткендей, ҚР БҒМ барлық ресми құжаттары осы уақытқа дейін МО ИРБТ-на көшірілмеген, бұл халықтың білім беру саласындағы барлық қажетті құжаттама базасына қол жеткізуі қамтамасыз етілмеген жағдайды тудырады.

Сонымен қатар, осы бағыттағы жұмыстар жалғасуда, порталдағы құжаттар саны барлық құжаттарды МО ИРБТ-на интеграциялау процесі толық аяқталғанға дейін тұрақты негізде ұлғаятынын атап өту қажет.

Осыған байланысты, ресми ақпараттың негізгі көздерінің бірі арқылы ҚР БҒМ және білім беру саласындағы заңнамалық актілер туралы ақпаратқа халықтың толық қол жетімділігі туралы айтуға барлық жұмыстарды жүргізу аяқталғанға дейін келмейді.

Жалпы, «Білім туралы» ҚР Заңының 12-бабына сәйкес білім беру жүйесі:

- мектепке дейінгі тәрбие мен оқытуды;
- бастауыш білім беруді;
- негізгі орта білім беруді;
- орта білім беруді (жалпы орта білім беруді, техникалық және кәсіптік білім беруді);
- орта білімнен кейінгі білім беруді;
- жоғары білім беруді;
- жоғары оқу орнынан кейінгі білім беруді қамтиды.

Алайда, бұдан басқа, Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік органдары, Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігі, Қазақстан Республикасының прокуратура органдары және Қазақстан Республикасының Қорғаныс министрлігі оларға ведомстволық бағынысты әскери, арнайы оқу орындарына қатысты мамандандырылған кадрлар даярлаудың инфрақұрылымын құру жөніндегі осыған ұқсас өкілеттіктерді жүзеге асырады.

Бұл сала жұмыстың осы бөлігі үшін өте ерекше және аз масштабталғандықтан мамандандырылмаған білім пайдаланылатын болады.

6.4.1. «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚРЗ нормаларына және халықаралық стандарттар мен ақпараттық ашықтық қағидаттарына сәйкестігі

Қазақстан Республикасының Конституциясы елдің тіршілік әрекетінің барлық мәселелерін белгілейтін және негіздейтін елдің негізгі заңы болып табылады. Мәселен, елдегі негізгі заңда, жеке бапта азаматтардың білім беру саласындағы кепілдіктері мен құқықтарының тізбесі айқындалады:

- 1) азаматтарға мемлекеттік оқу орындарында тегін орта білім беруге кепілдік беріледі. Орта білім міндетті болып табылады;
- 2) азаматтың мемлекеттік жоғары оқу орнында конкурстық негізде тегін жоғары білім алуға құқығы бар;
- 3) жеке меншік оқу орындарында ақылы білім алу заңда белгіленген негіздер мен тәртіп бойынша жүзеге асырылады;
- 4) мемлекет жалпыға міндетті білім беру стандарттарын белгілейді. Кез келген оқу орындарының қызметі осы стандарттарға сәйкес болуы керек.

Ел Конституциясы мемлекеттің негізгі және жоғары заңы болып табылатынын, сондай-ақ стейкхолдерлердің кең ауқымдағы құқықтарының, бостандықтарының, кепілдіктері мен міндеттерінің кең ауқымын белгілейтінін ескере отырып, ол «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚР Заңына толық сәйкес келетіндігі үшін қабылдау орынды деп ойлаймыз.

Білім беру саласына жауап беретін елдің негізгі мемлекеттік органы Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі болып

табылады, негізгі заң «Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңы болып табылады.

Осы нормативтік-құқықтық актіден басқа «Назарбаев Университеті», «Назарбаев Зияткерлік мектептері» және «Назарбаев қоры» мәртебесі туралы» 2011 жылғы 19 қаңтардағы № 394-IV Қазақстан Республикасының Заңы бар, ол осы ұйымдарға арнайы құқықтық мәртебе мен қызметтің ерекше құқықтық режимін белгілейді.

Егер білім беру саласындағы халықаралық тәжірибеге жүгінсек, онда келесі негізгі үрдістерді атап өтуге болады:

– көбінесе, шетелдік тәжірибе білім беру саласындағы мемлекеттік органдардың ресми сайттарын білім беру саласындағы негізгі үрдістер туралы ақпаратты таратудың негізгі арнасы ретінде белсенді пайдалану туралы айтады.

Мәселен, Британдық Білім министрлігінің сайтында <https://www.gov.uk/government/organisations/department-for-education>, жалпы білім беретін мектептердің және жоғары оқу орындарының рейтингтері туралы ақпаратты қоса алғанда, оқушыларға да, ата-аналарға да болашақ пен ел азаматтарының мамандығын қарапайым жоспарлау үшін барлық қажетті ақпарат орналастырылған;

– пандемия кезеңінде шет мемлекеттердің көптеген Үкіметтері білім беру саласындағы келесі қадамдарға қатысты ақпаратты тарату үшін БАҚ қолда бар барлық алаңдарын пайдаланды.

Канаданың Премьер-министрі Д. Трюдо апта сайын БАҚ-пен баспасөз конференциясын өткізеді, онда ағымдағы студенттерге қаржылық қолдау көрсетуге қатысты барынша тар мамандандырылған мәселелерді қоса алғанда, барлық қызықтыратын сұрақтарға жауап береді⁴.

Білім беру саласындағы өзекті мәселелер бойынша бірыңғай ақпараттық ұстанымды қалыптастырудың тағы бір мысалы Өзбекстанның үлгісі бола алады. Өзбекстанда оқушыларды оқытуды одан әрі өткізуге қатысты «30 наурыздан бастап орта білім беретін мектептердің барлық сыныптарына арналған онлайн - мектеп жұмысын бастайды, - деп хабарлады Өзбекстанның халыққа білім беру министрі Шерзод Шерматов» бір баспасөз хабарламасы болды⁵. Үкіметтің бірінші тұлғаларының бірінің қоғамға тікелей және егжей-тегжейлі жүгінуі артық мәселелерді және жалған ақпаратты алып тастайды.

⁴<https://www.ctvnews.ca/canada/here-s-what-students-need-to-know-to-apply-for-the-emergency-benefit-1.4937080>

<https://www.gazeta.uz/ru/2020/03/27/lessons/>

– көптеген елдерде білім беру саласындағы ақпараттың ашықтығы мен қол жетімділігі мәселесі «Білім туралы» отандық заңға қарағанда салалық заңда заңнамалық түрде бекітілген.

Мысалы, Ресей Федерациясының «Білім туралы» Заңының 18-бабымен білім беру саласындағы ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз ететін барлық баспа және электрондық білім беру және ақпараттық ресурстар айқындалады. Бұдан басқа, 29-бапта білім беру ұйымының ақпараттық ашықтығының негізгі ережелері айқындалады, сондықтан 29-баптың 2-тармағының 1) тармақшасында барлық білім беру ұйымдары қол жетімділігі мен ашықтығы қамтамасыз етуі тиіс ақпараттың кең тізбесі айқындалған.

97-баптың 2-тармағында «Білім беру жүйесі туралы ақпарат білім беру жүйесіне қатысты ресми статистикалық есепке алу деректерін, білім беру жүйесі мониторингінің деректерін және өз функцияларын жүзеге асыру кезінде Ресей Федерациясының Федералдық мемлекеттік органдары мен білім беру саласындағы мемлекеттік басқаруды жүзеге асыратын атқарушы билік органдары, білім беру саласындағы басқаруды жүзеге асыратын жергілікті өзін-өзі басқару органдары, білім беру қызметін жүзеге асыратын ұйымдар, сондай-ақ, қызметін жүзеге асыратын білім беру» белгіленген. Осы тұрғыда, «Білім туралы» отандық заң «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚР Заңына сілтеме сипатқа ие.

Егер Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің Парламентаралық Ассамблеясының 2010 жылғы 25 қазандағы қаулысымен қабылданған «Білім туралы» модельдік Заңын қарастырсақ, онда негізінен білімнің өзі туралы айтылады, алайда «Білім берудің рөлі мен функциялары» 5-бабының 3-тармағында:

Әлеуметтік - экономикалық, ғылыми-технологиялық, әлеуметтік - мәдени және рухани-адамгершілік проблемаларды шешудегі білім берудің өсіп келе жатқан рөлі, оның функцияларын кеңейту және әртараптандыру білім беруге мынадай талаптар қояды, олар саясат пен оның даму стратегиясын әзірлеу кезінде ескерілуі тиіс: жалпы адамзаттық құндылықтарға сәйкестігі, ұлттық ерекшеліктер мен дәстүрлерді сақтау, қазіргі заманның сәйкестігі және қол жетімділігі, сапасы, ашықтығы» атап өтілген.

«Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚРЗ қоғам өмірінің барлық салаларына сәйкес келетін бірқатар қағидаттар анықталған.

Кестеде Білім беру саласындағы мемлекеттік саясат қағидаттарының («Білім туралы» ҚР Заңына сәйкес) ақпаратқа қол жеткізу туралы ұқсас қағидаттарға сәйкестігі көрсетілген («Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚРЗ сәйкес):

Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі қағидаттары	Ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз ету қағидаттары
барлығының сапалы білім алуға құқықтарының теңдігі;	-
білім беру жүйесін дамытудың басымдығы;	-
әрбір адамның зияткерлік дамуы, психикалық-физиологиялық және жеке ерекшеліктері ескеріле отырып, халықтың барлық деңгейдегі білімге қол жеткізуі;	ақпаратқа тең қол жеткізу;
білім берудің зайырлы, гуманистік және дамытушылық сипаты, азаматтық құндылықтардың, адам өмірі мен денсаулығының, жеке адамның еркін дамуының басымдығы;	өзектілігі мен уақтылығы;
адамның құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу;	заңдылық;
жеке адамды білімдарлыққа ынталандыру және дарындылығын дамыту;	-
білім беру деңгейлерінің сабақтастығын қамтамасыз ететін білім беру процесінің үздіксіздігі;	-
оқыту мен тәрбиенің, дамудың бірлігі;	-
білім беруді басқарудың демократиялық сипаты, білім беру жүйесі қызметінің ашықтығы;	ақпарат иелері қызметінің ашықтығы мен айқындылығы;
білім беру ұйымдарының меншік нысандары, оқыту мен тәрбиенің нысандары, білім беру бағыттары бойынша алуан түрлі болуы.	-
-	сенімділігі мен толықтығы;
-	мемлекеттік құпияларды және заңмен қорғалатын өзге де құпияларды жария етпеу;
-	жеке өмірге, жеке және отбасылық құпияға қол сұғылмаушылық;
-	жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін сақтау.

Білім беру саласындағы мемлекеттік саясаттың 4 қағидаты ақпаратқа қол жеткізу қағидаттарымен сәйкес келетінін, ал 9 қағидат сәйкес келмейтінін айта кету керек. Алайда, жалпы алғанда, білім беру саласында қолданылатын осы қағидаттар ақпаратқа қол жеткізудің «құқық рухына» және «заң әрпіне» сәйкес келетінін атап өту қажет.

Осылайша, заңнамалық деңгейде, заң әрпіне сәйкестік деңгейінде білім беру саласы ақпаратқа қол жеткізу қағидаттарына сәйкес келеді.

Сонымен қатар, «Білім туралы» ҚРЗ-ң 2-бабының 2-тармағында, егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта осы Заңдағыдан өзгеше ережелер белгіленсе, онда халықаралық шарттың ережелері қолданылады деп белгіленген. Ұқсас постулат «Ақпаратқа қол жетімділік туралы» ҚРЗ-да белгіленген.

Жалпы алғанда, Үкімет орталық деңгейде білім беру қызметіне қойылатын барлық қажетті біліктілік талаптарын және оларға сәйкестікті растайтын құжаттар тізбесін (дипломдар), оқулықтардың сапасын, білім беру стандарттарын, аттестаттау мен аккредиттеуді қоса алғанда, бүкіл елде ұсынылатын білім беруді стандарттауды қамтамасыз етеді. Осылайша, ҚР БҒМ еліміздің оқу орындарында берілетін білімнің біркелкілігіне жауап береді.

Мемлекет: білім беру деңгейлері бойынша оқулықтарға, оқу-әдістемелік кешендер мен құралдарға сараптама жүргізуді ұйымдастыру, сондай-ақ білім беру жүйесі мен білім беру процесін әдістемелік және ғылыми-әдістемелік қамтамасыз ету (мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары, оқу жоспарлары, оқу бағдарламалары) бөлігінде монополияны сақтайды.

Бұл ретте облыстың және аудандардың жергілікті атқарушы органдары өздерінің білім беру мекемелерінің қойылатын стандарттарға сәйкестігіне жауап береді, сондай-ақ өз құзыреті шеңберінде өңірлік кәсіпкерлер палаталары мен мүдделі ұйымдардың ұсыныстарын ескере отырып, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білімі бар кадрларды даярлауға мемлекеттік білім беру тапсырысын қалыптастырады және орналастырады.

Сонымен қатар, заңмен өңірлік кәсіпкерлер палатасы жергілікті атқарушы органдармен бірлесіп осы тізбені нақты қалай қалыптастыратыны айқындалмайды.

Жергілікті атқарушы органдар өз құзыреті шеңберінде жекелеген санаттағы білім алушылар мен тәрбиеленушілерді тегін және жеңілдікпен тамақтандыруды ұйымдастырады, білім беру ұйымдарында оқуды бітірген адамдарды жұмысқа орналастыруға жәрдемдеседі, ауылдық жердегі білім беру ұйымдарына жұмысқа келген жас мамандардың тұрғын үй-тұрмыстық жағдайларын қамтамасыз етуге жәрдемдеседі. Негізінде тиісті бастамаларды жергілікті мәслихаттардың қарауына енгізу арқылы жүзеге асырылады.

Білім алу құқығына заңмен кепілдік беріледі, сондай-ақ мемлекет Қазақстан Республикасы азаматтарының тегін мектеп алдындағы, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім алуын және егер азамат осы деңгейлердің әрқайсысында бірінші рет білім алатын болса конкурстық негізде мемлекеттік білім беру тапсырысына сәйкес әскери, арнаулы оқу орындарында алынатын білім беруді қоспағанда тегін техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім алуын қамтамасыз етеді.

Қазақстанда тұрақты тұратын, сондай-ақ отбасын біріктіру мақсатында Қазақстан Республикасына келген шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдарға да осындай құқықтар беріледі. Бұл ретте, шетелдіктердің мемлекеттік білім беру тапсырысына сәйкес конкурстық негізде, стипендиялық бағдарламалар бойынша оқитын адамдарды қоспағанда,

---

тегін техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім алуға құқығы Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарымен айқындалады.

8-баптың 2-1-тармағы маңызды тармақ болып табылады, онда мемлекеттің ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалана отырып, электрондық оқытудың ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымын құру жағдайларын қамтамасыз ететіні көрсетіледі.

8-баптың қалған ережелері студенттер мен оқушылар үшін білім алуға мемлекеттің материалдық мүмкіндіктерін (оқу жағдайы, жатақхана, білім беру кредиттеріне кепілдік беру және т.б.) жасауға жатады, сондай-ақ әлеуметтік көмек көрсетілетін Қазақстан Республикасы азаматтарының санаттары белгіленеді, олардың қатарына даму мүмкіндігі шектеулі балалар, мүгедектер мен бала кезінен мүгедектер, мүгедек балалар кіреді.

Заңның 9-бабында білім алушылардың қазақ тілін мемлекеттік тіл ретінде білуі, сондай-ақ тиісті білім беру деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартына сәйкес орыс тілін және шет тілдерінің бірін оқытуы қамтамасыз етіледі.

Сонымен қатар, тиісті білім беру ұйымдарының, сыныптардың, топтардың мүмкіндіктері, сондай-ақ олардың жұмыс істеу жағдайлары болған жағдайда, ана тілінде білім алу құқығы қамтамасыз етіледі. Бұл ретте, басымдық мемлекеттік тілде оқытылатын білім беру ұйымдарын, сыныптарды, топтарды құру болып табылады.

2018 жылы мектеп түлектерінің төрттен үш бөлігі бірыңғай тестілеуде қазақ тілін таңдады, 2018 жылы 46 түлек ҰБТ-ны ағылшын тілінде тапсырды, оның ішінде 28-і шекті деңгейден өтті.

2010/2011 жылға салыстыру бойынша Қазақстанда барлығы 7646 күндізгі жалпы білім беретін мектеп болды, оның ішінде 3828 қазақ тілінде оқытатын мектеп, 1573 орыс тілінде оқытатын мектеп, 58 өзбек тілінде оқытатын мектеп, 14 ұйғыр тілінде оқытатын мектеп, 2 тәжік тілінде оқытатын мектеп, 7 ағылшын тілінде оқытатын мектеп, сондай-ақ 2164 «аралас» мектеп болды.

Бүгінгі таңда жалпы білім беретін мектептерде 4 пән 153 мектепте үш тілде оқытылады (Қазақстанда барлығы 7400-ден астам күндізгі жалпы білім беретін мектеп бар). Ұйғыр тілінде оқытылатын 12 мектеп қалды. Барлығы 12 бірлік ұйғыр тілінде мектепке дейінгі оқыту тобы, онда 512 бала оқиды, ал жыл сайын бірінші сыныпқа 1500 оқушы түседі.

Алматы қаласында СОРОС-Қазақстан қорының, ұйғыр тілінде оқытатын мектептің қатысуымен өткен «Ұйғыр тілінде оқытатын мектептер: жағдайы мен болашағы» атты дөңгелек үстелдің мәліметтері бойынша әдістемелік құралдар мен өзге де материалдық

қамтамасыз ету жетіспеуінен зардап шегеді. Осылайша, заңмен белгіленген ана тілінде білім алуға қол жеткізуді қамтамасыз ету қағидаты нашар іске асырылады.

Тұжырым, Қазақстандағы мектептік білім беру бірте-бірте моноэтностикалық болып келеді, ал бюджеттің шектеулігіне байланысты титулдық емес ұлт өкілдерінің білім алуына қол жеткізу неғұрлым қиынға соғады.

Осылайша, іс жүзінде «Ақпаратқа тең қол жеткізу» қағидаты, Қазақстанда титулдық емес ұлт өкілдерінің біліміне қол жеткізу бөлігінде орындалмайды.

Бұл ретте, ана тілінде білім алу құқығын қамтамасыз ететін мектептердің бар болуы туралы ағымдағы ақпарат жоқ.

6.4.1. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 - 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.

ҚР Білім және ғылым саласын дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының (бұдан әрі - БҒДМБ) мақсаты:

– Қазақстандық білім мен ғылымның жаһандық бәсекеге қабілеттілігін арттыру және жалпыадамзаттық құндылықтар негізінде тұлғаны тәрбиелеу және оқыту;

– елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына ғылымның үлесін арттыру.

Ағымдағы жұмысқа қатысты қызығушылық елдегі білім беру жүйесін дамытуға тікелей бағытталған бірінші мақсат болып табылады.

Білім беру саласындағы мемлекеттік органдардың алдына БҒДМБ шеңберінде қойылған негізгі міндеттер:

1) педагог кәсібінің жоғары мәртебесін қамтамасыз ету, педагогикалық білім беруді жаңғырту;

2) қалалық және ауылдық мектептердің, өңірлердің, оқу орындарының, білім алушылардың арасындағы білім сапасындағы алшақтықты қысқарту;

3) оқытудың қауіпсіз және жайлы ортасын қамтамасыз ету;

4) үздік практикалар негізінде білім алушылардың, педагогтердің және білім беру ұйымдарының сапасын бағалаудың жаңартылған жүйесін енгізу;

5) экономика қажеттіліктеріне және өңірлік ерекшеліктерге сәйкес оқытудың, кәсіптік даярлықтың сабақтастығы мен үздіксіздігін қамтамасыз ету;

6) білім алушының зияткерлік, рухани-адамгершілік және физикалық дамуын қамтамасыз ету;

7) білім беру ұйымдарын цифрлық инфрақұрылыммен және қазіргі заманғы материалдық-техникалық базамен жарақтандыру;

8) білім беруді басқару және қаржыландыру жүйесінің вертикалін енгізу.

Бұл ретте, бірде-бір міндет білім беру саласындағы ақпаратқа қол жеткізу мәселесін тікелей қозғамайды, алайда осы мәселені жанама түрде қозғайтын міндеттер бар екенін атап өту керек, атап айтқанда:

1) қалалық және ауылдық мектептердің, өңірлердің, оқу орындарының, білім алушылардың арасындағы білім сапасындағы алшақтықты қысқарту - материалдық-техникалық қамтамасыз ету мәселелерін, сондай-ақ мектептер арасында қажетті құзыреттерді беру мәселелерін қоса алғанда мектептер арасындағы деңгейді теңестіруге бағытталған;

2) білім беруді басқару және қаржыландыру жүйесінің вертикалін енгізу - білім беру саласындағы бюджеттердің ашықтығы мен айқындығы мәселесі.

Ашылған бюджеттер мәселесіне қатысты, БҒДМБ мәтінінде білім беру ұйымдары «Ашық бюджеттер» жобасын қолдайтын болады, олардың сайттарында тиісті ақпарат қолжетімді болады - сонымен қатар, бұл шара БҒДМБ іс-шаралар жоспарында өз көрінісін таппады.

Сонымен қатар, аталған құжатта қалалар мен ауыл мектептерінде білім беруді теңестіру, оқу орындарын жаңғырту, педагогтардың мәртебесін арттыру және тағы басқа өзекті мәселелер көтерілді.

Жалпы алғанда, 2020 - 2025 жылдары бағдарламаны іске асыруға 11 578 млрд. теңге (республикалық бюджет (бұдан әрі - РБ) - 9 565 млрд. теңге, жергілікті бюджет (бұдан әрі - ЖБ) - 716 млрд. теңге, Дүниежүзілік банк (бұдан әрі - ДБ) - 13 млрд. теңге, жеке инвестициялар - 1 284 млрд теңге) мөлшерінде қаражат бағытталатын болады.

6.4.2. Мүмкіндігі шектеулі адамдардың ақпаратқа қол жеткізуін қамтамасыз ету бойынша нормалардың болуы (болмауы)

«Білім беру туралы» ҚРЗ, егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта осы Заңдағыдан өзгеше ережелер белгіленсе, онда халықаралық шарттың ережелері қолданылатынын белгілейді. Бұл ретте, мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін білім беру саласындағы ақпаратқа қол жеткізу мәселесі білім алуға қол жеткізу мәселесіне тең екенін атап өту қажет.

Бұл ретте өңірлердің және облыстық маңызы бар қалалардың білім бөлімдерінің ресми сайттарында аталған құқық қамтамасыз етілген. Сонымен қатар, негізгі проблема «Ақпаратқа тең қол жеткізу» қағидатын іске асыруда болып тұр.

«Білім беру туралы» ҚР Заңының 8-бабының 6-тармағына сәйкес, мемлекет инклюзивті білім беру мақсаттарын іске асыруға, даму мүмкіндігі шектеулі азаматтарға олардың білім алуы үшін арнайы жағдайларды қамтамасыз етуге, дамудың бұзылуын түзетуге және білім берудің барлық деңгейлерінде әлеуметтік бейімделуге кепілдік береді.

Бұл мәселе БҒДМБ-да қарастырылып өтті.

Яғни, БҒДМБ іс-шаралар жоспарының 27-тармағында аз қамтылған және көп балалы отбасылардан шыққан 1-2 жастағы балаларды, мүгедек балаларды тәрбиелеп отырған отбасыларды оқыту және тәрбиелеу үшін мектепке дейінгі ұйымдар жанынан қысқа мерзімді болу топтарын құру жөнінде ұсынымдар әзірлеу көзделеді.

Түпкілікті нәтиже әдістемелік нұсқаулық болып табылады, сонымен қатар бұл тармаққа қаражат талап етілмейтіні аталып өтіледі.

64-тармақпен 106 млн. теңге сомасына инклюзивті білім беруді қолдау ресурстық кабинеттерінің желісін кеңейту болжанып отыр. Республикалық бюджеттен осы мақсаттарға жергілікті атқарушы органдардың және жергілікті бюджеттердің қаражаты да жұмылдырылатын болады. Бұл ретте, соңғы нәтиже БҒМ-не есептік ақпаратты беру болып табылады, бірақ қандай қалаларда, өңірлерде осы жұмыс жүргізілетіні көрсетілмеген.

66-тармақта мемлекеттік білім беру ұйымдары қызметкерлерінің үлгі штаттарына және педагог қызметкерлер мен оларға теңестірілген адамдар лауазымдарының тізбесіне инклюзивті ортада ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды алып жүруді қамтамасыз ету бөлігінде өзгерістер мен толықтырулар енгізу ұсынылады (педагог-ассистентті үлгілік штатқа енгізу). Іс-шаралар жоспарының осы тармағы орындалды, сұхбат алаңы барысында ҚР БҒМ өкілі атап өткендей, педагог-ассистент лауазымы құрылды және мәселе практикалық іске асыру сатысында тұр.

67-тармақпен ЕҚБ балалар үшін 1,5 млрд. теңгеге оқу-әдістемелік кешендер әзірлеу жоспарланды.

Бұл ретте 68-тармақта ауыл мектептерінде педагогтарға, ата – аналарға, ЕҚБ балаларға ұтқыр консультациялық-әдістемелік көмек көрсету бойынша ұсынымдар әзірлеу болжанып отыр-осы тармаққа қаражат бөлінген жоқ, нақты ұсынымдарды әзірлеу болжанып отыр, бірақ жекелеген бірліктерді құру және оларды қажетті материалдық-техникалық базамен жабдықтау емес.

Сондай-ақ, БҒДМБ ЕҚБ балаларды түзету-педагогикалық қолдауға мемлекеттік тапсырысты орналастыру кезінде жан басына қаржыландыру нормаларын (әлеуметтік қоржынды) әзірлеу, сондай-ақ үздік халықаралық тәжірибелерді ескере отырып, ЕҚБ балалармен жұмыс бойынша педагог кадрларды даярлау бағдарламаларын өзектендіру көзделеді.

Жалпы алғанда, мүмкіндігі шектеулі адамдарға білім алуға қол жеткізуді қамтамасыз ету мәселелерінде БҒДМБ негізінен әртүрлі әдістемелік ұсынымдарды әзірлеуге бағытталғанын атап өту қажет.

Осыған байланысты, 2015 жылғы 20 ақпандағы №288-V ҚР Заңымен Қазақстан «Мүгедектердің құқықтары туралы Конвенцияны», ратификациялады, тиісінше, осы конвенцияның ережелерін алдында басымдыққа ие ұлттық білімі бар екенін атап өту қажет.

Осы конвенцияда мүмкіндігі шектеулі адамдардың білім алуға толық қол жеткізуіне арналған 24 бап бар, ал мемлекет барлық деңгейде инклюзивті білім беруді және өмір бойы оқытуды толық қамтамасыз етуі тиіс, атап айтқанда:

1) мүгедектер мүгедектік себебінен жалпы білім беру жүйесінен, ал мүгедек балалар - тегін және міндетті бастауыш білім беру немесе орта білім беру жүйесінен шығарылған жоқ;

2) мүгедектер өздері тұратын жерлерде инклюзивті, сапалы және тегін бастауыш білім алуға және орта білім алуға басқалармен қатар қол жеткізді;

3) жеке қажеттіліктерді ескеретін ақылға қонымды құрылғы қамтамасыз етілді;

4) мүгедектер жалпы білім беру жүйесінің ішінде тиімді оқытуды жеңілдету үшін қажетті қолдау алды;

5) білімді игеру мен әлеуметтік дамуға барынша ықпал ететін жағдайда, соған сәйкес толық қамту мақсатында жеке қолдауды ұйымдастыру бойынша тиімді шаралар қабылданды.

Бұдан басқа, мемлекет мүгедектерді дағды мен әлеуметтендіру бойынша жағдайлармен және мүмкіндіктермен қамтамасыз етеді: Брайль әліпбиін, баламалы қаріптерді, қарым-қатынастың күшейтетін және балама әдістерін, тәсілдері мен форматтарын, сондай-ақ бағдарлау және ұтқырлық дағдыларын игеру және құрдастары тарапынан қолдау көрсетуге және тәлімгерлікке ықпал етеді; ымдау тілін меңгеру және құлағы естімейтіндердің тілдік өзіндік ерекшелігін көтермелеу; адамдарды, атап айтқанда, зағип, саңырау немесе зағип-саңырау болып табылатын балаларды оқытуды қамтамасыз ету жеке адам үшін неғұрлым қолайлы тілдердің және қарым-қатынас әдістері мен тәсілдерінің көмегімен және білімді игеру мен әлеуметтік дамуға барынша ықпал ететін жағдайда жүзеге асырылды.

Осыған байланысты, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2017 жылғы 14 ақпандағы № 66 бұйрығы күшіне енеді, онда арнайы білім беру ұйымдарының түрлері қызметінің типтік ережелері бекітілген, атап айтқанда:

1) осы бұйрыққа 1-қосымшаға сәйкес арнайы бөбекжай-бақшалар қызметінің үлгілік қағидалары;

2) осы бұйрыққа 2-қосымшаға сәйкес арнайы балабақшалар қызметінің үлгілік қағидалары;

3) осы бұйрыққа 3-қосымшаға сәйкес арнайы мектептер қызметінің үлгілік қағидалары;

4) осы бұйрыққа 4-қосымшаға сәйкес арнаулы мектеп-интернаттар қызметінің үлгілік қағидалары;

5) осы бұйрыққа 5-қосымшаға сәйкес «балабақша-мектеп-интернат» арнайы кешендері қызметінің үлгілік қағидалары;

6) осы бұйрыққа 6-қосымшаға сәйкес «мектеп-интернат-колледжі» арнайы кешендері қызметінің үлгілік қағидалары;

7) осы бұйрыққа 7-қосымшаға сәйкес психологиялық-медициналық-педагогикалық консультация қызметінің үлгілік қағидалары;

8) осы бұйрыққа 8-қосымшаға сәйкес оңалту орталығы қызметінің үлгілік қағидалары;

9) осы бұйрыққа 9-қосымшаға сәйкес психологиялық-педагогикалық түзеу кабинеттері қызметінің үлгілік қағидалары.

Бұл ретте бұрын «Даму мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған арнайы білім беру ұйымдарының түрлері қызметінің үлгілік қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2013 жылғы 4 шілдедегі №258 бұйрығы, ал оған дейін «Стационарлық емдеу-алдын алу, оңалту және басқа да денсаулық сақтау ұйымдарында емдеу курсынан өтіп жатқан мүгедек балалар үшін оқу сабақтарын ұйымдастыру, оқу-тәрбие ұйымдарының мүгедек балаларды үйде оқытуда ата-аналарға көмек көрсету тәртібі туралы ережені бекіту туралы» қолданыста болған.

Денсаулық жағдайы бойынша білім беру ұйымдарына (бастауыш, негізгі орта, жалпы орта) бара алмайтын азаматтар үшін тұрақты негізде үйде немесе стационарлық көмек көрсететін ұйымдарда жеке тегін оқыту қамтамасыз етіледі.

Осылайша, заңнамалық деңгейде мүмкіндігі шектеулі адамдарды біліммен қамтамасыз ету үшін жағдайлар жасалған.

Сонымен қатар, сайттаб жарияланған «Human Rights Watch» агенттігінің баяндамасының мәліметтері бойынша, осы мәселенің практикалық жағынан өзіне алған міндеттемелерді іске асыру проблемалары туындайды.

Баяндама Қазақстанның қалалары мен ауылдарында мүгедектігі бар балалар мен жас адамдармен, олардың ата-аналарымен және белсенділерімен мүгедектігі бар адамдардың құқықтары үшін 150-ден астам сұхбатқа негізделген. Зерттеу қорытындысы бойынша, «Human Rights Watch» агенттігінің мамандары мынадай тұжырымдарға келді:

1) Білім және ғылым министрлігі мен жергілікті білім басқармаларына ведомстволық бағынысты психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялар «медициналық бейіммен» және рұқсат беру жүйесі есебінен мүмкіндігі шектеулі адамдардың білім алуына және әлеуметтенуіне қол жеткізуін толыққанды қамтамасыз ету үшін кедергілер жасайды;

2) кейбір арнайы мектептер кедергісіз ортаның, қолжетімді оқу материалдарының немесе даярланған мұғалімдердің жоқтығынан сапалы білім алуды қамтамасыз ете алмайды.

Ресми деректер бойынша 800-ден астам мектепке дейінгі балалар ұйымдары мен 34 мыңға жуық мектепте ерекше білім беру қажеттіліктері бар 40 мың бала оқиды және тәрбие алуда, 200-ден астам колледжде мүгедектігі бар екі жарым мың студент мамандық алады, сондай-ақ балалар мен мектепке дейінгі ұйымдардың 30 пайызында, орта мектептердің 70 пайызында және

техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарының 40 пайызында инклюзивті білім алуға жағдай жасалған.

Орталық деңгей

Мемлекеттік ашық деректер порталында <https://data.egov.kz> / бюджет, оқытушылар құрамы, оқушылар саны, мектептердің саны мен техникалық жабдықталуы және т. б. бойынша деректерді қамтитын білім беру саласы бойынша жеке қосымша бар. Деректер базасы өте ауқымды, өңірлер бөлінісінде ақпаратты қамтиды.

Ашық бюджеттердің мемлекеттік порталында <https://budget.egov.kz> / білім беру саласындағы Білім министрлігінің және жергілікті атқарушы органдардың бюджеттік өтінімдері мен бағдарламалары туралы ақпарат орналастырылған. Алайда, ақпарат 2019 жылы аяқталады.

Ақпаратқа қол жеткізу үнемі деректермен алмасуды, мемлекеттік органның жүргізіп отырған жұмысы туралы халықты үнемі хабардар етуді көздейтінін ескере отырып, ақпаратты беру және ашық пікірталас өткізу арналары халық үшін барынша қолжетімді болуы және жеткілікті кең ауқымда болуы тиіс. Осыған байланысты, мемлекеттік органдардың интернет-сайттары ең қолайлы нұсқа болып қалады.

Бұған дейін айтылғандай, ҚР Білім және ғылым министрлігінің негізгі сайты қазіргі уақытта БҒДМБ-на біріктірілген. БҒДМБ-да ҚР БМ парақшасында барлық қажетті ақпарат, соның ішінде білім саласындағы құжаттар, Министрмен кері байланыс, баспасөз орталығы, министрлік қызметінің барлық бағыттары бойынша ақпарат орналастырылған.

Сонымен қатар, әрбір бөлімде орналастырылған ақпарат бірдей емес, сондықтан мектепке дейінгі білім беру бөлімінен жүйе, мектепке дейінгі білім беру мекемелерінің саны, балаларды қамту туралы қысқаша ақпарат табуға болатын болса, орта және жоғары білім беру бөлімдерінде мұндай мәліметтер жоқ. «ТЖКБ», «Ғылым», «Цифрландыру», «Қашықтықтан оқыту» бөлімдерімен де ұқсас жағдай, онда салалар бойынша хабарландырулар мен ресми құжаттар ғана орналастырылған.

Портал арқылы министрдің атына өтініш жазуға, сондай-ақ іштей қабылдауға жазылуға болады. Осылайша, халықпен кері байланыс жоспарында ҚР БҒМ жеткілікті жұмыс жүргізді.

2020 жылдың 14 шілдесіндегі жағдай бойынша білім саласындағы жергілікті атқарушы органдар Интернетте келесідей мүмкіндіктерге ие:

1) Ақмола облысы - Ақмола облысы білім басқармасының жеке сайты бар – <http://aqmoedu.gov.kz/>, мұнда барлық қажетті ақпарат орналасқан жерде баспасөз хабарламалары, бос орындар, қызметтер, білім беру ұйымдары туралы ақпарат, азаматтарды қабылдау тәртібі мен кестесі және т. б. орналастырылады. Нашар көретіндерге арналған нұсқа, онлайн-қабылдау бөлмесі бар, онда басқарма өкілдерімен байланысуға мүмкіндік беретін ақпарат пен сервистер орналастырылған;

2) Ақтөбе облысы – Ақтөбе облысы білім басқармасының жеке сайты бар – <http://bilim.aktobe.gov.kz/ru/>, мұнда барлық қажетті ақпарат орналасқан жерде баспасөз хабарламалары, бос орындар, қызметтер, білім беру ұйымдары туралы ақпарат, азаматтарды қабылдау тәртібі мен кестесі және т. б. орналастырылады. Нашар көретіндерге арналған нұсқа, онлайн-қабылдау бөлмесі бар, онда басқарма өкілдерімен байланысуға мүмкіндік беретін ақпарат пен сервистер орналастырылған;

3) Алматы облысы – Алматы облысының білім басқармасында МО ИРБП парақшасы бар, мұнда барлық қажетті ақпарат орналасқан жерде баспасөз хабарламалары, бос орындар, қызметтер, білім беру ұйымдары туралы ақпарат, азаматтарды қабылдау тәртібі мен кестесі және т. б. орналастырылады. Басқарма басшысының блогы жұмыс істейді, жиі қойылатын сұрақтар бойынша жеке бөлім бар. Сенім телефоны басты бетте көрсетілген;

4) Атырау облысы – Атырау облысы білім беру басқармасының жеке сайты жоқ, алайда облыс әкімдігінің сайтында http://atyrau.gov.kz/page/read/Upravlenie_obrazovaniya.htm парақшасы бар, мұнда басшының блогын қоса алғанда, барлық қажетті ақпарат орналастырылған;

5) Шығыс Қазақстан облысы – ШҚО білім басқармасының МО ИРБП парақшасы бар, онда өзін-өзі тану, мектепке дейінгі, орта, арнаулы орта және жоғары білім беру, сондай-ақ өңірде үштілділікті енгізу бойынша анықтамалық материалдар орналастырылған. Жеке сайтта жұмыс істеген басқарма басшысының блогы жоқ, басқарманың байланыс деректері де көрсетілмеген;

6) Жамбыл облысы – Жамбыл облысы білім басқармасының жеке сайты бар - <http://jambyl-bilim.kz/ru/>, мұнда барлық қажетті ақпарат, соның ішінде ашық бюджет, бос жұмыс орындары, қызметтер, білім беру ұйымдары туралы ақпарат, азаматтарды қабылдау тәртібі мен кестесі және т. б. орналастырылған;

7) Батыс Қазақстан облысы – БҚО Білім басқармасының МО ИРБП парақшасы бар, аймақтағы білім беру жүйесі бойынша жалпы анықтамалық материалдар орналасқан. Жеке сайтта жұмыс істеген басқарма басшысының блогы жоқ, басқарманың байланыс деректері де көрсетілмеген;

8) Қарағанды облысы – Қарағанды облысының білім басқармасының МО ИРБП парақшасы бар - <https://www.gov.kz/memleket/entities/karaganda-bilim?lang=ru>, өңірдегі білім беру жүйесі бойынша жалпы анықтамалық материалдар орналасқан. Жалпы бұл бет өте шектеулі, сенім телефоны жоқ, басқарма басшысының блогы жоқ, басқарманың байланыс деректері көрсетілмеген;

9) Қостанай облысы – Қостанай облысының білім басқармасының МО ИРБП парақшасы бар, 2019 ж. аймақтағы білім беру жүйесі бойынша анықтамалық материалдар қайда орналасқан. Жалпы бұл бет өте шектеулі, сенім телефоны жоқ, басқарма басшысының блогы жоқ, басқарманың байланыс деректері «Әкімдік басқармасының» жеке парақшасында көрсетілген;

---

10) Қызылорда облысы – Қызылорда облысының білім басқармасының МО ИРБП парақшасы бар, мұнда жаңалықтар, бос орындар, баспасөз хабарламалары орналастырылған, басқарма қызметінің бағыттары көрсетілген, басқарманың құжаттары орналастырылған, байланыс деректері көрсетілген, алайда басшының блогы жоқ. Сондай-ақ, әкімдік парақшасында аймақтағы білім беру жүйесі бойынша анықтамалық ақпарат орналастырылған «Білім» жеке қосымша парағы бар;

11) Маңғыстау облысы – Маңғыстау облысы әкімдігінің МО ИРБП парағында аймақтағы білім туралы қандай да бір ақпарат жоқ. Алайда Маңғыстау облысының білім басқармасы жеке сайты бар – <https://mangystau.edu.kz/ru/>, мұнда аудандардың білім бөлімдері туралы барлық қажетті ақпарат орналастырылған, білім беру саласы бойынша қысқаша статистикалық сығымдау бар, бос орындар, қызметтер, білім беру ұйымдары туралы ақпарат, азаматтарды қабылдау тәртібі мен кестесі және т. б. Басқарма басшысының блогы жұмыс істейді, сенім телефондары көрсетілген;

12) Павлодар облысы – Павлодар облысының білім басқармасының МО ИРБП парақшасы бар, <https://edupvl.gov.kz/>, жаңалықтар, бос орындар, баспасөз хабарламалары орналастырылған, Басқарма қызметінің бағыттары көрсетілген, басқарманың құжаттары орналастырылған, байланыс деректері көрсетілген, басқарма басшысына egov порталына сілтеме арқылы өтініш жазу мүмкіндігі бар. Сондай-ақ, әкімдік парақшасында облыстың білім беру жүйесі бойынша анықтамалық ақпарат орналастырылған «Білім» атты жеке қосымша парағы бар;

13) Солтүстік Қазақстан облысы – СҚО білім басқармасының МО ИРБП парақшасы бар, жаңалықтар, бос орындар, баспасөз хабарламалары орналастырылған, басқарма қызметінің бағыттары көрсетілген, басқарманың құжаттары орналастырылған, байланыс деректері көрсетілген, бірақ басшының блогы жоқ. Сондай-ақ, әкімдік парақшасында іс-шаралар бойынша ақпарат орналастырылған халықпен есептік кездесуде облыс әкіміне келіп түскен мәселелер мен ұсыныстарды іске асыру бойынша «Білім» атты жеке қосымша парағы бар;

14) Түркістан облысы – Түркістан облысының білім басқармасының әкімдігінің МО ИРБП-да «Білім» қосымша парағында қандай да бір ақпараттар жоқ, басқарманың жеке парақшасы жоқ;

15) Нұр-Сұлтан – Елорданың білім басқармасы жеке сайты бар - <https://bilim.astana.kz/ru/glavnaja>, мұнда қаланың білім беру саласы туралы барлық қажетті ақпарат, басшының блогы және қажетті байланыстар орналасқан;

16) Алматы – Алматы қалалық білім басқармасының жеке сайты бар – <http://edualmaty.kz/>, мұнда қаланың білім беру саласы туралы барлық қажетті ақпарат, басшының блогы және қажетті байланыстар орналасқан;

17) Шымкент – Шымкент қалалық білім басқармасының облысының білім басқармасының МО ИРБП парақшасы бар, мұнда жаңалықтар, бос орындар, баспасөз хабарламалары орналастырылған, басқарма қызметінің бағыттары көрсетілген, басқарманың құжаттары орналастырылған, байланыс деректері көрсетілген, алайда басшының блогы жоқ. Сондай-ақ,

әкімдік парақшасында білім беру жүйесіне қатысты анықтамалық ақпарат орналастырылған жеке «Білім» қосымша парағы бар.

Жалпы алғанда, әрбір білім басқармасы интернет желісінде көрсетілгенін, байланыс пен мәліметтер көрсетілгенін, әрбір білім басқармасының басшысында олардың жеке деректері көрсетілген, блогтар жұмыс істейтінін атап өту қажет. Сондай-ақ, әрбір сайтта нашар көретіндерге арналған нұсқа бар.

Сонымен бірге, республикалық маңызы бар қалалардың білім беру бөлімдерінің сайты аймақтардың сайттарына қарағанда функционалды және ақпараттық болып табылатындығын атап өткен жөн.

Ұлттық жоғары оқу орындарының есептілігі

«Орталық атқарушы органдар басшыларының, әкімдердің, ұлттық жоғары оқу орындары ректорларының халыққа есеп беру кездесулерін өткізу туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 5 ақпандағы № 190 Жарлығына сәйкес, ұлттық жоғары оқу орындарының ректорлары жыл сайын үшінші тоқсан ішінде халықпен, оның ішінде ата-аналармен, оқушылармен, жұмыс берушілермен, ғылыми-педагогикалық қоғамдастықтың және бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдерімен білім беру, ғылыми-зерттеу және тәрбие қызметі мәселелері бойынша есептік кездесулер өткізуге міндетті.

Яғни, 2019 жылы ұлттық жоғары оқу орындары халық алдында есеп беру кездесулерін өткізді:

- 1) Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті;
- 2) Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті;
- 3) Асфендияров атындағы Қазақ ұлттық медицина университеті;
- 4) Құрманғазы атындағы Қазақ ұлттық консерваториясы;
- 5) Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті;
- 6) Т. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы;
- 7) Қазақ ұлттық аграрлық университеті;
- 8) Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық зерттеу-техникалық университеті;
- 9) Қазақ ұлттық өнер университеті;
- 10) Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті-Елбасы атындағы Ұлттық қорғаныс университеті.

Жалпы, өткізілген кездесулер аясында студенттерді тұрғын үймен қамтамасыз ету, жеңілдіктер беру және одан әрі жұмысқа орналастыру мәселелері талқыланды.

Кездесуге студенттер, ата-аналар қоғамы, түлектер, ғылыми-педагогикалық қоғам, халықаралық ұйымдар, бұқаралық ақпарат құралдары және үкіметтік емес ұйымдардың өкілдері, сондай-ақ мемлекеттік органдардың өкілдері қатысты.

Сонымен қатар, Мемлекет Басшысының «Орталық атқарушы органдар басшыларының, әкімдердің, ұлттық жоғары оқу орындары ректорларының халықпен есеп беру кездесулерін өткізу туралы» 2016 жылғы 5 ақпандағы

№ 190 Жарлығы шыққан сәттен бастап Ұлттық Жоғары оқу орындары ректорларының есеп беру кездесулерін өткізу бойынша бір бөлігі өзгеріссіз қалды. Сонымен қатар, биліктің атқарушы тармағы өкілдерінің есеп беру кездесулерінің жазбаларын ашық түрде табуға болады, есеп беру кездесулерін өткізу нақты уақыт режимінде онлайн-форматта жүргізіледі, бұдан басқа тұрақты негізде БАҚ өкілдерімен кездесулер өткізіледі. Ұлттық жоғары оқу орындары ректорларының өткізген есептік кездесулері бойынша өткізілген кездесулер қорытындылары бойынша баспасөз хабарламалары ғана бар, бұл елдегі жоғары білім жүйесінің ағымдағы жай-күйінің шынайы көрінісін бермейді.

6.4.3. Ақпаратқа қол жеткізуді негізсіз шектейтін нормалардың болуы

Жалпы, бұрын айтылып өткендей, білім беру саласындағы заңнама «заң әріптері» тұрғысынан ақпараттың қолжетімділігі саласындағы заңнамаға толық сәйкес келеді. Сонымен қатар, жоғарыда айтылғандай, «ҚР Білім және ғылым министрлігі туралы» ережеде азаматтардың өтініштерін қарау мерзімі көрсетілмеген, бұл норма Үкіметтің жұмыс регламентіне сілтеме болып табылады.

Сонымен қатар, заңнамада білім алуға тікелей шектеусіз қол жеткізу мүмкіндігі бар, алайда салалық ақпараттың ашықтығы мәселелеріне кері әсер ететін белгілі бір олқылықтар бар.

Мәселен, «ақпарат иелері қызметінің ашықтығы мен айқындығы» қағидатының білім беру саласындағы жекелеген ұйымдардың, атап айтқанда «Болашақ» ХБО» АҚ-ның шаруашылық қызметін жүргізу бөлігінде сәйкессіздік фактілері бар, оның басты мақсаты «ел экономикасының басым секторлары үшін кадрлар мен мамандар даярлау болып келеді. Бағдарлама академиялық оқуды (магистратура, докторантура), сондай-ақ әлемнің жетекші компаниялары мен университеттерінде ғылыми-өндірістік тағылымдамадан өтуді қамтиды».

Осылайша, ұйымның («Болашақ» ХБО» АҚ) шаруашылық қызметін жүргізу бөлігінде «Ақпарат иелері қызметінің ашықтығы мен айқындылығы» қағидатының сәйкессіздік фактілері бар.

«Болашақ» ХБО» АҚ «Халықаралық бағдарламалар орталығы» акционерлік қоғамын құрудың кейбір мәселелері туралы» ҚР Үкіметінің 2005 жылғы 4 сәуірдегі №301 қаулысы негізінде құрылды. Аталған қоғамның сайты жұмыс істейді, онда үміткерлер мен түлектер үшін барлық қажетті ақпарат ұсынылған.

Сайтта Қоғамның қызметі мен қызметінің негізгі бағыттары анықталған, Қоғамның Жарғысы орналастырылған.

Осы Жарғыда қоғамның ақпаратты ашуы туралы жеке бап бар, оған сәйкес қоғам өз акционерлерінің назарына заңға және осы Жарғыға сәйкес Қоғам акционерлерінің мүдделерін қозғайтын өз қызметі туралы ақпаратты жеткізеді. Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне сәйкес міндетті түрде жариялануға жататын өз хабарламаларын және басқа да

ақпаратты жариялау үшін «Казахстанская правда», «Егемен Қазақстан» газеттерін пайдаланады.

Жарғыда клиенттермен (түлектер/үміткерлер және т.б.) кері байланысты жүзеге асыру тәртібі белгіленбеген. Ресми сайтта Орталықтың қаржылық есептілігі жоқ.

Бұл ретте ресми ресурста бірінші басшының блогы бар, онда жауаптар/сұрақтар тізілімі жүргізіледі, сондай-ақ «жиі қойылатын сұрақтар», сондай-ақ «ұсынымдар» бөлімі бар, онда негізгі рәсімдер жеткілікті түрде айқын және нысанда түсіндіріледі.

Қоғамның жарғысына сәйкес, сондай-ақ Қоғамның Директорлар кеңесінің шешімі бойынша құрылатын ішкі аудит қызметі жұмыс істейді, ол қоғамның ішкі аудит қызметі туралы ережеге сәйкес оның қаржы-шаруашылық қызметіне, Президент пен қоғамның құрылымдық бөлімшелерінің операциялары мен іс-әрекеттеріне бақылауды жүзеге асырады. Қоғамның ішкі аудит қызметі туралы ережені Қоғамның директорлар кеңесі бекітеді.

Сонымен қатар, 2020 жылғы 20 сәуірде Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігінің брифингте Алдын алу департаменті Сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін талдау басқармасының аса маңызды істер жөніндегі офицері Айнагүл Кәріпова қоғам жұмысында бұзушылықтар анықталғанын атап өтті, яғни «2016 жылдан бастап орталықтың қаржылық есептілігі ескертумен бекітіледі, барлық сыртқы аудиттер деректердің дұрыс және барабар көрсетілгеніне сенімді дәлелдердің жоқтығын атап өтті». Жалпы, мәліметтер екі дербес ақпараттық жүйелерде: «1С Бухгалтерия» және «Е – Болашақ» беріледі. Әр жылдары тұлғалар бойынша ауытқулар 68-ден 214 адамға дейін болды, бұл оқу ақысын төлеуге бөлінген бюджет қаражатының 10 пайыздан астамын құрайды».

Осыған байланысты, 2016 жылдың соңында қоғам басшылығы «Халықаралық бағдарламалар орталығы» АҚ-да толық аудит тетігін іске қосып, ҚР Қаржы министрлігінің Ішкі мемлекеттік аудит комитетінен тексеруші шақырылғанын атап өту қажет. Аудит 472 миллион теңге көлеміндегі жетіспеушілікті анықтаумен аяқталды. Бұл ретте ұрлықтың осындай жоғары көлемі 2009 жылдан бастап 2016 қаржы жылына дейінгі кезеңде анықталды.

Мұндай фактілердің болуы ұйымның шаруашылық қызметін жүргізу бөлігінде «ақпарат иелері қызметінің ашықтығы мен айқындығы» қағидатының нақты сақталмағанын көрсетеді.

Сонымен қатар, егер мектеп білімі, сондай-ақ ана тілінде білім алу құқығын қамтамасыз ету туралы айтатын болсақ, аталған құқықты іске асыруға қол жеткізу мүмкіндігі қысқартылады.

6.4.4. Жалпыға қолжетімді ақпаратқа қатысты салалық ақпарат түрлерін кеңейту

Тұтастай алғанда, ақпаратқа қол жеткізуге заңнамалық түрде кедергі келтіретін қандай да бір нормалар жоқ. Білім беру жүйесінің нормативтік-құқықтық актілеріндегі заң әрпі сақталған, алайда білім алуға қол жеткізуді қамтамасыз ету проблемасы бар. Негізгі себеп «жергілікті жерлерде» және «адами фактор» операциялық қызметі болып табылады.

Бұдан басқа, «Болашақ» ХБО» АҚ мысалында бухгалтерлік ақпаратқа және есептілікке қол жеткізу проблемалары бар екені анық. Осыған байланысты, «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚР Заңына Мемлекеттік және квазимемлекеттік ұйымдардың бюджеттеріне қатысты ақпараттармен халықтың қалың көпшілігін таныстыру үшін міндетті ашықтық және жариялау жөніндегі ережені, толық және ашық қаржылық ақпаратты баспа және цифрлық форматта ашық көздерде орналастыра отырып, міндетті түрде енгізу қажет.

Бұдан басқа, осы тұрғыда ашық тәсілге сұраныс бар, құрғақ есептерді орналастыру, excel-кесте форматында азаматтар үшін толық көрініс бермейді, сондай-ақ жаңылыстыруға әкеп соқтыруы мүмкін. Осыған байланысты, барлық жүргізілген траптарды және олардың түпкілікті нәтижелерін негіздей отырып, түсінікті мәтіндік форматта есептерді дайындау орынды болып табылады.

Заңнамалық және нормашығармашылық қызметке жатпайтын ұсынымдар

Осындай мысалдардың бірі түлектердің мемлекеттік тапсырыс бойынша алған білім гранттарын өтеу мәселесі болып табылады. Бұл мәселе «Білім туралы» ҚРЗ-да көрініс тапқан, алайда таратудың кезең-кезеңді тетігі жоқ және осы мәселені нақтылау үшін қажетті ақпараттық жұмыстар жүргізілмейді, бұл тармақты орындау үшін әртүрлі қиындықтар туғызады, жұмыс берушілер де, осы мәселе бойынша бірыңғай тәсілдер жоқ. оқу орындары.

Мемлекеттік органдар мен ұйымдар арасында оқытылған азаматтарды бөлу қалай жүргізілетіні заң жүзінде бекітілген емес, егер тиісті ұйымдарда тиісті бос жұмыс орындары болмаса, бұдан әрі тәртіп орнатылмайды.

Бұл жұмысты өтеу жөніндегі міндетін орындамағаны үшін жас маман шыққан шығыстарды өтеуге міндетті бюджет қаражаты есебінен өзінің оқуына байланысты, көзделген жағдайларды қоспағанда, осы бапта бюджетке. Бұл ретте, қаражатты бюджетке қайтару тетігі де көрсетілмегенін атап өтеміз.

Тұжырым:

Осы мәселе бойынша жеткілікті ақпараттың болмауы жас мамандардың «қағаз бойынша» жұмыс істеуге тырысатын жағдайға алып келеді, бірақ бұл өңірлерде жұмысшы кәсіптердің тапшылығына әкеліп соқтырады.

ҚР Білім және ғылым министрлігі Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігімен бірлесіп, сондай-ақ Ұлттық Кәсіпкерлер Палатасы ұсынады:

– түлектердің мемлекеттік тапсырыс бойынша алған білім беру гранттарын игерудің бірыңғай тетігін әзірлеу;

– өңірлерде ағымдағы және әлеуетті сұранысқа ие мамандықтарға қажеттілікті жоспарлаудың бірыңғай тетігін әзірлеу.

Атап айтқанда:

1) ресми ақпарат алуда және оқытушы-оқушылар-мемлекеттік қызметшілер арасында бейресми қарым-қатынаста әлеуметтік желілерді теңестіру/неғұрлым белсенді пайдалану;

2) перспективалы кәсіптер тізбесін қалыптастыру және оны білім беру жүйесіне жаппай көрсету. Ата-аналар мен оқушыларға үкіметтік деңгейде болашақ перспективалар туралы ақпарат беру, бұл шара болашақ студенттердің болашақ мамандығын таңдауына ықпал етуі тиіс;

3) техникалық және гуманитарлық жоғары оқу орындарына бөлінген жоғары оқу орындарының рейтингін, сондай-ақ берілген пәндер бойынша оқытушылардың рейтингін үкіметтік деңгейде қалыптастыру-бұл студенттерге қолданыстағы Болон кредиттік жүйесі шеңберінде мамандық, пәндер таңдауына, сондай-ақ жоғары оқу орындары арасындағы бәсекелестікті күшейту есебінен ұсынылатын білім беру сапасын арттыруға көмектесуі тиіс;

4) жоғары оқу орындарының қызметкерлері, жоғары оқу орындарының әкімшілігі және ҚР БҒМ арасындағы ақпараттың тік және көлденең ағынын жақсарту – «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жоғары оқу орындарының академиялық және басқару дербестігін кеңейту мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» ҚР Заңының шеңберінде ҚР ЖОО еңбек қатынастары мәселелерін қоса алғанда, бірқатар мәселелерді шешуде дербестік алды, алайда бұл ақпарат қызметкерлерге жеткізілмеген, осыған байланысты диалогтық алаң шеңберінде ҚР БҒМ-ге бірқатар мәселелер туындады.

Жалпы алғанда, жүргізілген жұмыстың қорытындысы бойынша халықтың, сондай-ақ білім беру процесінің барлық стейкхолдерлерінің азаматтардан келіп түсетін барлық сұрақтарға мемлекеттік органдардың жедел және икемді ден қоюына едәуір сұраныс бар екенін атап өту қажет.

6.5. Әлеуметтік қорғау

Ақпаратқа қол жеткізу саласындағы талаптарға, стандарттарға және қағидаттарға сәйкестігі тұрғысынан халықты әлеуметтік қорғаудың қазіргі жай-күйі («Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне халықты әлеуметтік қорғау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 28 қазандағы № 369-V ҚРЗ. (20.06.2017 ж. жағдай бойынша өзгерістермен) және басқалар.

Елімізде халықты әлеуметтік қорғау жүйесі азаматтардың негізгі құқықтарымен бостандықтарын жариялайтын Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделеді. Атап айтқанда, Конституцияның 28-бабында азаматқа жалақы мен зейнетақының ең төменгі мөлшеріне, жасы бойынша, науқастанған, мүгедек болған, асыраушысынан айырылған жағдайда және өзге де заңды негіздер бойынша әлеуметтік қамсыздандырылуға кепілдік беріледі деп белгіленген.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 29-бабына сәйкес азаматтардың денсаулығын сақтауға және медициналық көмектің кепілді көлемін тегін алуға құқығы бар.

Аталған конституциялық нормалардың негізінде елде әлеуметтік қамсыздандыру және әлеуметтік қызметтер жүйесі құрылды, ол өзіне:

- әлеуметтік (зейнетақымен) қамтамасыз ету;
- міндетті әлеуметтік сақтандыру;
- халықтың әл-ауқатына жәрдемдесу;
- халықтың осал санаттарын медициналық-әлеуметтік және әлеуметтік қолдаудың тиімді жүйесін қалыптастыруды енгізеді.

Әлеуметтік қорғау мәселелері бірқатар заңнамалық актілермен реттеледі, оның ішінде:

- 1) «Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы» 2013 жылғы 21 маусымдағы Қазақстан Республикасының Заңы;
- 2) «Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» 2005 жылғы 13 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Заңы;
- 3) «Мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек туралы» 2001 жылғы 17 шілдедегі Қазақстан Республикасының Заңы;
- 4) «Балалы отбасыларға берілетін мемлекеттік жәрдемақылар туралы» 2005 жылғы 28 маусымдағы Қазақстан Республикасының Заңы;
- 5) «Ардагерлер туралы» Заңы 2020 жылғы 6 мамырдағы Қазақстан Республикасының Заңы;
- 6) «Қазақстан Республикасында мүгедектігі бойынша, асыраушысынан айрылу жағдайы бойынша және жасына байланысты берілетін мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар туралы» 1997 жылғы 16 маусымдағы Қазақстан Республикасының Заңы;
- 7) «Қазақстан Республикасындағы арнаулы мемлекеттік жәрдемақы туралы» 1999 жылғы 5 сәуірдегі Қазақстан Республикасының Заңы;
- 8) «Арнаулы әлеуметтік қызметтер туралы» 2008 жылғы 29 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Заңы.

Жоғарыда аталған заңдардан басқа, кодекстерді қоса алғанда, көптеген басқа да арнайы заңдар азаматтардың жекелеген санаттары мен кәсіптері үшін халықты әлеуметтік қорғау мәселелерін реттеуді көздейді.

Зерттеу шеңберінде Қазақстанда әлеуметтік қорғау жүйесінің негізін құрайтын көрсетілген заңнамалық актілердің негізгілері қарастырылды.

Қазақстан Республикасының Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі әлеуметтік-еңбек саласында басшылықты жүзеге асыратын Қазақстан Республикасының мемлекеттік органы болып табылады, бұл осы министрліктің республикадағы әлеуметтік қорғаудың жай-күйі үшін жауапкершілігін білдіреді.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2004 жылғы 29 қазандағы №1132 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасының Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі туралы ережеге сәйкес министрліктің міндеттері мемлекеттік саясатты қалыптастыру және іске асыру, облыста салааралық үйлестіруді жүзеге асыру және мемлекеттік басқару:

- 1) еңбек, оның ішінде еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау;
- 2) жұмыспен қамту;
- 3) әлеуметтік қамсыздандыру, оның ішінде зейнетақымен қамсыздандыру және міндетті әлеуметтік сақтандыру;
- 4) мүгедектерді әлеуметтік қорғау;
- 5) балалы отбасыларды әлеуметтік қолдау;
- 6) азаматтардың жекелеген санаттарына әлеуметтік көмек;
- 7) арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету болып табылады.

«Әлеуметтік-еңбек саласындағы мемлекеттік көрсетілетін қызметтер стандарттарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 28 сәуірдегі № 279 бұйрығымен мынадай мемлекеттік көрсетілетін қызметтер стандарттары бекітілді:

- 1) жасына байланысты зейнетақы төлемдерін тағайындау;
- 2) жерлеуге арналған біржолғы төлем тағайындау;
- 3) мүгедектікті және/немесе еңбек ету қабілетінен айырылу дәрежесін белгілеу және/немесе қажетті әлеуметтік қорғау шараларын айқындау;
- 4) бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қоры салымшысы қаражатының түсуі және қозғалысы туралы ақпарат беру;
- 5) мемлекеттік базалық зейнетақы төлемдерін тағайындау;
- 6) мүгедектігі бойынша және асыраушысынан айырылу жағдайы бойынша мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар тағайындау;
- 7) мемлекеттік арнайы жәрдемақылар тағайындау;
- 8) мынадай әлеуметтік тәуекелдер жағдайларына әлеуметтік төлемдер тағайындау: еңбекке қабілеттілігін жоғалту, асыраушысынан айырылу, жұмысынан айырылу, жүкті болу мен босануға байланысты табысынан айырылу, жаңа туған баланы асырап алуға байланысты табысынан айырылу, бала бір жасқа толғанға дейін оның күтіміне байланысты табысынан айырылу;
- 9) бала туғанда берілетін және бала күтімі бойынша жәрдемақыларды тағайындау;

-
- 10) арнаулы мемлекеттік жәрдемақы тағайындау;
  - 11) мүгедек баланы тәрбиелеп отырған анаға немесе әкеге, бала асырап алушыға, қорғаншыға (қамқоршыға) жәрдемақы тағайындау;
  - 12) Семей ядролық сынақ полигонында ядролық сынақтардың салдарынан зардап шеккен азаматтарды тіркеу, біржолғы мемлекеттік ақшалай өтемақы төлеу, куәлік беру;
  - 13) мүгедектерге протездік-ортопедиялық көмек ұсыну үшін оларға құжаттарды ресімдеу;
  - 14) мүгедектерді сурдо-тифлотехникалық және міндетті гигиеналық құралдармен қамтамасыз ету;
  - 15) мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек тағайындау;
  - 16) жүріп-тұруы қиын бірінші топтағы мүгедектерге жеке көмекшінің және есту кемістігі бар мүгедектерге ымдау тілі маманының қызметтерін ұсыну үшін мүгедектерге құжаттарды ресімдеу;
  - 17) мүгедектерге кресло-арбалар беру;
  - 18) мүгедектерді санаторий-курорттық емдеумен қамтамасыз ету;
  - 19) медициналық-әлеуметтік мекемелерде (ұйымдарда) арнаулы әлеуметтік қызмет көрсетуге құжаттар ресімдеу;
  - 20) үйде күтім көрсету жағдайында арнаулы әлеуметтік қызмет көрсетуге құжаттар ресімдеу;
  - 21) жергілікті өкілді органдардың шешімдері бойынша мұқтаж азаматтардың жекелеген санаттарына әлеуметтік көмек тағайындау;
  - 22) мүгедек балаларды үйде оқытуға жұмсалған шығындарды өтеу;
  - 23) ауылдық елді мекендерде тұратын және жұмыс істейтін әлеуметтік сала мамандарына отын сатып алу бойынша әлеуметтік көмек тағайындау;
  - 24) өтініш берушінің (отбасының) атаулы әлеуметтік көмек алушыларға тиесілігін растайтын анықтама беру;
  - 25) адамдарға жұмыспен қамтуға жәрдемдесудің белсенді шараларына қатысуға жолдамалар беру;
  - 26) оралман мәртебесін беру немесе ұзарту;
  - 27) жұмыс берушілерге шетелдік жұмыс күшін тартуға рұқсат беру және (немесе) ұзарту;
  - 28) ақталған адамға куәлік беру;
  - 29) банкроттық салдарынан таратылған заңды тұлғалар қызметкерлердің өмірі мен денсаулығына келтірген зиянды өтеу жөніндегі төлемдерді капиталдандыру кезеңі аяқталғаннан кейін Қазақстан Республикасының азаматтарына ай сайынғы төлемдер түрінде әлеуметтік көмекті тағайындау;
  - 30) өз бетінше жұмысқа орналасуы үшін шетелдікке немесе азаматтығы жоқ адамға біліктілігінің сәйкестігі туралы анықтама беру немесе ұзарту;
  - 31) жұмыс іздеп жүрген адамдарды тіркеу;
  - 32) жұмыссыздар ретінде жұмыс іздеп жүрген адамдарды тіркеу;
  - 33) инфляцияның деңгейін ескере отырып, нақты енгізілген міндетті зейнетақы жарналарының, міндетті кәсіптік зейнетақы жарналарының сомасы мен зейнетақы жинақтарының сомасы арасындағы айырма төлемі;

34) «Алтын алқа», «Күміс алқа» алқаларымен наградталған немесе бұрын «Батыр ана» атағын алған, I және II дәрежелі «Ана даңқы» ордендерімен наградталған көп балалы аналарға мемлекеттік жәрдемақыны тағайындау;

35) бала кезінен бірінші топтағы мүгедектің күтіміне байланысты жәрдемақы тағайындау;

36) бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорындағы міндетті зейнетақы жарналары, міндетті кәсіби зейнетақы жарналары есебінен қалыптасқан зейнетақы жинақтарынан зейнетақы төлемдерін жүзеге асыру;

37) жұмыссыз ретінде тіркелгендігі туралы анықтама беру;

38) міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесіне қатысушыға әлеуметтік аударымдардың жағдайы және қозғалысы туралы ақпарат беру. Сондай-ақ, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 24 сәуірдегі № 396 қаулысымен Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі әлеуметтік даму тұжырымдамасы және 2016 жылға дейінгі кезеңге арналған әлеуметтік жаңғырту жоспары бекітілді.

Зерттеу шеңберінде жоғарыда көрсетілген нормативтік құқықтық актілер келесі мәселелерге сәйкестігі тұрғысынан зерделенді:

– «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» 2015 жылғы 16 қарашадағы Қазақстан Республикасы заңының нормаларына (25.11.2019ж. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) және халықаралық стандарттар мен ақпараттық ашықтық қағидаттарына сәйкестігі;

– оларда негізгі қағидаттардың бірі ретінде ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз ету қағидатының болуы (болмауы);

– мүмкіндігі шектеулі адамдардың ақпаратқа қол жеткізуін қамтамасыз ету бойынша нормалардың болуы (болмауы);

– ақпаратқа қол жеткізуді негізсіз шектейтін нормалардың болуы;

– жалпыға қолжетімді ақпаратқа қатысты салалық ақпарат түрлерін кеңейту.

Жалпы әлеуметтік қорғау туралы заңнама «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының талаптарына және халықаралық стандарттар мен ақпараттық ашықтық қағидаттарына сәйкес келеді. Талдау жүргізілген бірқатар заңдар бойынша ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз ету қағидаттарының айқын бұзылуы анықталмаған.

Ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз ету қағидаттарына негізделеді:

1) заңдылық;

2) ақпарат иелері қызметінің ашықтығы мен айқындылығы;

3) сенімділігі мен толықтығы;

4) өзектілігі мен уақтылығы;

5) ақпаратқа тең қол жеткізу;

6) мемлекеттік құпияларды және заңмен қорғалатын өзге де құпияларды жария етпеу;

7) жеке өмірге, жеке және отбасылық құпияға қол сұғылмаушылық;

8) жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін сақтау.

Іс жүзінде барлық қаралған заңдарда қарама-қайшылықтарға кірмейтін және ақпаратқа қол жеткізу қағидаттарын өзгеше түрде бұзбайтын өз қағидаттар жүйесі берілген. Жоғарыда көрсетілген қағидаттарды бұзу анықталған жоқ.

Мақсатты топтарға жүргізілген сауалнама ақпаратқа қол жеткізу қағидаттарының бұзылуын анықтаған жоқ. Осылайша, респонденттердің ешқайсысы кем дегенде бір қағидатты бұзу мысалын келтіре алмады.

Сондай-ақ, респонденттер ақпаратқа қол жеткізу құқығын негізсіз шектеумен кездескен жоқ.

Ақпаратқа қол жеткізу құқығы конституциялық құрылысты қорғау, қоғамдық тәртіпті, адамның құқықтары мен бостандықтарын, халықтың денсаулығы мен имандылығын сақтау мақсатында қажетті шамада ғана және заңдармен шектелуі мүмкін.

Бұл ретте қаралатын нормативтік құқықтық актілерде мынадай ақпаратқа қол жеткізуді шектеу фактілері анықталған жоқ:

1) төтенше жағдайлар және апаттар, қауіп және азаматтардың денсаулығына, олардың салдары туралы, сондай-ақ табиғи зілзалалар, олардың ресми болжамдары мен зардаптары;

2) денсаулық сақтау, санитария, демография, көші-қон, білім беру, мәдениет, әлеуметтік қорғау, экономика, ауыл шаруашылығы жағдайы туралы, сондай-ақ қылмыс жағдайы туралы;

3) терроризм актілерін жасау фактілері туралы;

4) экологияның, өрт қауіпсіздігінің жай-күйі, сондай-ақ санитарлық-эпидемиологиялық және радиациялық жағдай, тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі туралы;

5) мемлекет жеке және заңды тұлғаларға беретін артықшылықтар, өтемақылар мен жеңілдіктер туралы;

6) адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын бұзу фактілері туралы;

7) Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің алтын-валюта резервінің мөлшері туралы;

8) мемлекеттік құпияларды және заңмен қорғалатын өзге де құпияларды, сондай-ақ олардың жобаларын қамтитын нормативтік құқықтық актілерді қоспағанда, Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің мәтіндері;

9) мемлекеттік құпияларды қамтитын мәліметтерді қоспағанда, республикалық және жергілікті бюджеттерден қаражатты қалыптастыру және жұмсау туралы;

10) мемлекеттік құпияларды қамтитын мәліметтерді қоспағанда, республикалық және жергілікті бюджеттерден қаражаттың жұмсалуды бақылау туралы;

11) ақпарат иелерінің, олардың лауазымды адамдарының заңдылықты бұзу фактілері туралы;

12) Қазақстан Республикасының мемлекеттік құпияларына жататын ақпаратты қоспағанда, саяси, әлеуметтік және басқа да себептер бойынша, оның ішінде мұрағаттардағы жаппай қуғын-сүргін туралы.

Сондай-ақ көрсетілген нормативтік құқықтық актілерді талдау нәтижесінде ақпаратты пайдаланушылардың мынадай құқықтарын бұзу фактілері анықталған жоқ:

- 1) заңмен тыйым салынбаған кез келген тәсілмен ақпарат алу және тарату;
- 2) ақпарат беру туралы сұрау салу;
- 3) алынатын ақпараттың дұрыстығы мен толықтығын тексеру;
- 4) сұранымды кері қайтару;
- 5) ақпарат алу қажеттілігін негіздемеу;
- 6) ақпаратқа қол жеткізу құқығын, лауазымды адамдардың іс-әрекетіне (әрекетсіздігіне) заңсыз шектеуге шағым жасау;
- 7) заңда белгіленген тәртіппен оған ақпаратқа қол жеткізу құқығын бұзудан келтірілген материалдық залалды және моральдық зиянды өтеуді талап ету.

Ақпарат иесінің өз міндеттерін орындамау фактілері анықталған жоқ:

- 1) ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз ету;
- 2) өз өкілеттігі шеңберінде ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз ету үшін қажетті ұйымдастырушылық-техникалық және басқа да жағдайларды қамтамасыз ету;
- 3) шынайы және толық ақпарат беру;
- 4) ұсынылған ақпаратта сәйкестендіру үшін жеткілікті көлемде лауазымды тұлға туралы мәліметтердің болуын қамтамасыз ету;
- 5) заңмен белгіленген ақпарат беру мерзімдерінің сақталуын қамтамасыз ету;
- 6) сұраныстарды есепке алуды, қорытуды және талдауды жүргізу;
- 7) ақпарат беру кезінде мүгедектер үшін қажетті жағдайлар жасау;
- 8) ақпаратты қамтитын интернет-ресурстардың үздіксіз жұмыс істеуін қамтамасыз ету;
- 9) ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз ету саласында лауазымды тұлғалар мен қызметкерлердің біліктілігін арттыруды қамтамасыз ету;
- 10) ақпарат берудің сапасы мен уақтылығына ішкі бақылау жүргізу;
- 11) Қазақстан Республикасының Мемлекеттік құпиялар туралы заңнамасын және заңмен қорғалатын өзге де құпияларды сақтау;
- 12) қол жетімділігі шектеулі ақпаратқа жатпайтын ашық деректердің интернет-порталында ақпаратты ашық деректер түрінде тұрақты негізде орналастыру;
- 13) осы заңда және Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген өзге де міндеттерді жүзеге асыру.

«Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚР Заңында көрсетілген міндеттерге қосымша орталық атқарушы органдардың басшылары (Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрлігін қоспағанда), ұлттық жоғары оқу орындарының әкімдері мен басшылары атқарылған жұмыс туралы халық алдында есеп беруге міндетті.

Респонденттер «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» заңда көзделген барлық тәсілдермен қатысады:

- 1) сұрау салу бойынша ақпарат беру;
- 2) ақпарат иелері орналасқан үй-жайларда және осы мақсаттар үшін бөлінген өзге де орындарда ақпаратты орналастыру;
- 3) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес мемлекеттік органдар алқаларының отырыстарына және Қазақстан Республикасы Парламенті Палаталарының, оның ішінде жыл қорытындылары бойынша

өткізілетін облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, елорданың бірлескен, жергілікті өкілді органдарының және мемлекеттік органдар алқаларының ашық отырыстарының онлайн-трансляциясына қол жеткізуді қамтамасыз ету;

4) орталық атқарушы органдар басшыларының (Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрлігін қоспағанда), әкімдердің және ұлттық жоғары оқу орындары басшыларының есептерін тыңдау және талқылау;

5) ақпаратты бұқаралық ақпарат құралдарында орналастыру;

6) ақпаратты иеленушінің интернет-ресурсында ақпаратты орналастыру;

7) «электрондық үкімет» веб-порталының тиісті құрамдауыштарында ақпаратты орналастыру.

Әлеуметтік қорғау туралы заңнама азаматтардың жекелеген санаттарына бағытталған:

– соғыста мүгедектік алған немесе Ұлы Отан соғысына қатысқан адамдар;

– жоғарыда аталған азаматтарға теңелген адамдар;

– 1 және 2-топтағы мүгедектігі бар адамдар;

– мүгедек балалары бар отбасылар;

– тізбесін Үкімет бекіткен жазылмайтын аурулары бар адамдар;

– жасы бойынша зейнеткерлер;

– жетім қалған немесе ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар;

– экологиялық апаттардан, техногендік немесе төтенше жағдайлардан зардап шеккен адамдар;

– төрт және одан да көп бала тәрбиелеп отырған отбасылар;

– құтқару операциялары, құқықтық тәртіпті қорғау, ғарышқа ұшу, қоғамдық қызмет кезінде әскери қызметте қаза тапқан отбасы;

– толық емес отбасылар;

– басқа азаматтар.

6.5.2. Зейнетақымен қамсыздандыру

Жоғарыда айтылғандай зейнетақымен қамтамасыз ету конституциясымен кепілдендірілген. Зейнетақы жүйесін реформалау 1998 жылы жеке жинақтау қағидаттарына негізделген жинақтаушы зейнетақы жүйесіне көшу үшін «шок» реформаларын жүргізумен басталды. Мұндай тәсіл капиталистік мемлекеттер үшін тән болып келеді.

Нәтижесінде Қазақстанда зейнетақымен қамсыздандырудың үш деңгейлі жүйесі құрылды.

Бірінші деңгей (базалық) – зейнеткерлік жасқа жеткен барлық азаматтарға тағайындалатын мемлекеттік базалық зейнетақы төлемі (ерлер - 63 жас, әйелдер 2019 жылы – 59 жас (10 жыл ішінде жыл сайын 6 айға дейін 63 жасқа дейін кезең-кезеңмен көтеріле отырып).

2018 жылғы шілдеден бастап базалық зейнетақы төлемінің мөлшері әрбір алушыға зейнетақы жүйесіне қатысу өтіліне байланысты жеке анықталады. Базалық зейнетақы мөлшері жыл сайын инфляция деңгейіне көтеріледі, өйткені оның мөлшері ең төменгі күнкөріс деңгейіне байланысты.

Екінші деңгей (міндетті) екі төлеммен ұсынылған:

– мемлекеттік бюджеттен бірлескен зейнетақы;

– қызметкерлердің жинақталған зейнетақы қаражаты есебінен бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорынан (БЖЗҚ) зейнетақы төлемдері.

1998 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша кемінде 6 ай жұмыс өтілі бар адамдар бірлескен зейнетақы алуға құқылы.

Олардың мөлшері 1998 жылғы 1 қаңтарда жасалған жұмыс өтілінің санына және зейнеткерлікке дейінгі табыс деңгейіне байланысты болады (неғұрлым көп еңбекақы болса, бірлескен зейнетақы мөлшері соғұрлым жоғары болады). Өлшемдер инфляция деңгейінен 2% - ға оза отырып, тұрақты түрде артады.

Жинақтаушы зейнетақы негізінен ең төменгі жалақының 50 еселенген мөлшері шегінде қызметкердің табыстарынан ұсталатын он пайыздық міндетті зейнетақы жарналары есебінен және зиянды еңбек жағдайларында жұмыс істейтін қызметкерлер үшін жұмыс берушілер төлейтін міндетті кәсіптік зейнетақы жарналарының 5% есебінен қалыптастырылады.

Үшінші деңгей (ерікті) – азаматтардың ерікті зейнетақы жарналары.

6.5.3. Әлеуметтік қамсыздандыру

Қазақстан Республикасында әлеуметтік қамсыздандыру үш деңгейлі жүйе болып табылады және мынадай төлемдерден тұрады:

Бірінші деңгейі (базалық) – мемлекеттік бюджеттен мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар, мүгедектігі бойынша және асыраушысынан айрылу жағдайы бойынша. 1998 жылдан бастап мүгедектігі және асыраушысынан айрылу жағдайы бойынша зейнетақы мүгедектігі және асыраушысынан айрылу жағдайы бойынша мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақылар қатарына ауыстырылды.

Мүгедектік бойынша мемлекеттік әлеуметтік төлемдердің мөлшері ең төменгі күнкөріс деңгейінің мөлшеріне, мүгедектіктің тобы мен себебіне, асыраушысынан айрылу жағдайында – асырауындағы адамдар санына, асыраушысының себебі мен қайтыс болуына және ең төменгі күнкөріс деңгейіне байланысты болады.

Мемлекеттік әлеуметтік жәрдемақы мөлшері жыл сайынғы өмір сүру құнының өзгеруіне байланысты артып келеді;

Екінші деңгей (міндетті) – Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорынан төленетін әлеуметтік төлемдер (бұдан әрі – МӘСҚ).

2005 жылдан бастап енгізілген әлеуметтік сақтандыру жүйесі әлеуметтік қатерлер туындаған кезде әлеуметтік қорғаудың қосымша нысаны болып табылады. Бұл жұмыс берушілер Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорына әлеуметтік жарналар төлейтін ресми сектордағы жұмысшыларды қамтиды.

Әлеуметтік төлемдер басында үш әлеуметтік қауіп бойынша жүзеге асырылды: еңбек ету қабілетінен айырылған жағдайда, асыраушысынан айырылған жағдайда және жұмысынан айырылған жағдайда (2005 ж.) 2008 жылдан бастап міндетті әлеуметтік сақтандыру жүйесі әлеуметтік тәуекелдердің екі түрімен толықтырылды: жүктілікке және босануға байланысты табыс жоғалған кезде, сондай-ақ бала бір жасқа толғаннан кейін оны күтуге байланысты;

Үшінші деңгей (қосымша) – сақтандыру ұйымымен шарт жасасқан жағдайда сақтандыру ұйымынан сақтандыру төлемдерін көздейді.

6.5.4. Әлеуметтік көмек

Атаулы әлеуметтік көмек (АӘК) көрсетуді көздейді кешенді аз қамтылған азаматтарға әлеуметтік көмек:

- 1) ақшалай төлем;
- 2) жұмыспен қамтуға жәрдемдесу бойынша шаралар, яғни оқуға, жастар тәжірибесіне, қоғамдық жұмыстарға, әлеуметтік жұмыс орындарына жіберу, шағын несие беру, тұрақты жұмыс орындары;
- 3) мүгедектерді әлеуметтік оңалтуды, заң кеңестерін өткізуді, тұрғын үй-коммуналдық қызметтерді төлеу бойынша шығындарды өтеуге тұрғын үй көмегін алуға жәрдемдесуді, тұрғын үй беру үшін кезекке қоюды қамтитын әлеуметтік бейімдеу шаралары, сондай-ақ әйелдер консультацияларында есепке алу және басқа да шаралар (секциялар, үйірмелер, факультативтік сабақтар және мектеп жасындағы балалар үшін тегін тамақтану);
- 4) аз қамтылған отбасы балалары үшін кепілді әлеуметтік пакет (азық-түлік жиынтығымен және тұрмыстық химия жиынтығымен қамтамасыз ету; оқу орны, мектеп формасы және мектеп керек-жарақтары, қалалық қоғамдық көлікте жеңілдікпен жол жүру).

АӘК 2 түрге жіктеледі: шартсыз және шартты ақшалай көмек.

Шартсыз ақшалай көмек еңбекке жарамсыз азаматтары бар отбасыларға немесе отбасының еңбекке жарамды жалғыз мүшесі объективті себептермен жұмысқа орналасуға мүмкіндігі жоқ отбасыларға (бөгде адамның күтіміне және көмегіне мұқтаж үш жасқа дейінгі балаға, мүгедек балаға, бірінші немесе екінші топтағы мүгедекке, қарттарға күтім жасау) ұсынылады.

Шартсыз ақшалай көмек алу үшін жұмыспен қамтуға жәрдемдесу шараларына міндетті қатысу талап етілмейді.

Шартсыз ақшалай көмек өтініш берген айдан бастап ағымдағы тоқсанға тағайындалады және ай сайын төленеді.

Шартты ақшалай көмек өз құрамында кемінде бір еңбекке жарамды мүшесі бар отбасыларға арналған және әлеуметтік келісімшартты жасасқан және адал орындаған жағдайда көрсетіледі. Әлеуметтік келісімшарттың қолданылу мерзімі 3 ай.

Шартты ақшалай көмек өтініш жасалған айдан бастап тағайындалады және әлеуметтік келісімшарт қолданылатын кезеңге ай сайын немесе бір рет төленеді.

АӘК тағайындау үшін аз қамтылған отбасылар (азаматтар) тұрғылықты жері бойынша халықты жұмыспен қамту орталығына, ауылдық жерде – ауыл, кент, ауылдық округ әкіміне сәйкестендіру үшін өтініш пен жеке куәлікті ұсыну қажет.

Көмек көрсетуге құжаттарды қабылдау кезінде әңгімелесу өткізіледі, оның барысында мемлекеттік қызмет көрсетудің негіздері:

- шартсыз немесе шартты ақшалай көмек алу үшін;
- жұмыспен қамтуға жәрдемдесу шараларына мұқтаждығы;
- әлеуметтік бейімдеу шараларының қажеттілігі айқындалады.

Жан басына шаққандағы орташа табысы отбасының әрбір мүшесіне шаққандағы кедейлік шегінен аспайтын азаматтарға АӘК тағайындалады.

Бүгінгі таңда кедейлік шегі ең төменгі күнкөріс деңгейінің 70% -ы немесе 2020 жылдың 1 тоқсанына орташа - 21 302 теңге деңгейінде анықталды.

Мәселен, АӘК мөлшері жан басына шаққандағы орташа кіріс пен өңірлерде отбасының әрбір мүшесіне белгіленген кедейлік шегінің арасындағы айырма түрінде есептеледі.

Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрінің 2017 жылғы 6 наурыздағы № 21 бұйрығымен Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің 2017-2021 жылдарға арналған стратегиялық жоспары бекітілді. Оған сәйкес министрліктің миссиясы: әлеуметтік қамсыздандыру деңгейін арттыруға, халықты әлеуметтік қолдау жүйесін дамытуға және оңтайландыруға негізделген халықтың әл-ауқатының өсуі болып табылады.

Халықты әлеуметтік қорғауды қамтамасыз ету үшін масылдықты болдырмайтын атаулылық пен тиімділіктің әлеуметтік дамудың қазақстандық моделін дамыту қағидаттарының біріне негізделген азаматтардың мұқтаж санаттарын әлеуметтік қорғаудың тиімді жүйесін құру жалғасатын болады.

Мемлекет адамға өмірден бастап, оның туған кезінен бастап барлық кезеңдерінде әлеуметтік қорғауға кепілдік береді. Осылайша, Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі әлеуметтік даму тұжырымдамасының мынадай қағидаты іске асырылуда – азаматтарға олардың өмірінің әрбір кезеңінде әлеуметтік қызметтер көрсетудің ең төменгі қажетті деңгейіне – адамның өзін-өзі іске асыруы үшін тең бастапқы мүмкіндіктерді қалайтын ең төменгі әлеуметтік стандарттарға кепілдік беріледі. Ана мен баланы қолдау жүйесі арқылы бала тууды арттыру және балалы отбасылардың жағдайын жақсарту үшін қолайлы жағдайлар жасалады.

Еңбекке қабілетті жастағы адамдар үшін ықтимал әлеуметтік тәуекелдер туындаған жағдайда және егде жастағы адамдар үшін лайықты өмір сүру жағдайларын жасау үшін әлеуметтік қамсыздандырудың көп деңгейлі жүйесі жұмыс істейді және жетілдірілуде.

Бұдан басқа, азаматтардың материалдық жағдайы белгіленген шектен төмен (ӨМ шамасы, кедейлік шегі) нашарлаған, өмірлік қиын жағдай туындаған жағдайда әлеуметтік қолдау шаралары және арнаулы әлеуметтік қызметтер көрсету қолданылады.

Халықты әлеуметтік қорғау саласын дамытуға байланысты қызметте белгілі бір проблемалар бар:

1) кедейлікті жеңудің белсенді нысандарының жеткіліксіз дамуы және әлеуметтік көмек көрсету критерийлерінің халықаралық стандарттарға сәйкес келмеуі;

Қабылданған шараларға қарамастан елде, әсіресе ауылда кедейшілік әлі де сақталып отыр.

2016 жылдың қорытындысы бойынша атаулы әлеуметтік көмек алушылар құрылымында шамамен 27,2% еңбекке қабілетті жастағы адамдар құрайды. Бұл субъективті себептерге (еңбек етуге ниет білдірмейтін алушылардың бір бөлігінің масылдық көңіл-күйі), сондай-ақ объективті (әсіресе ауылдық жерлерде бос жұмыс орындарының тапшылығы, аз қамтамасыз етілген білім деңгейінің қойылатын біліктілік талаптарына сәйкес келмеуі), сондай-

ақ осы санатқа жіберілетін белсенді шаралардың тиімділігінің жеткіліксіздігіне байланысты.

2) азаматтардың жекелеген санаттары үшін әлеуметтік кепілдіктерді реттеу, қолданыстағы заңнамадағы қайшылықтар мен олқылықтарды жоюдың қажеттілігі.

Қазіргі уақытта Қазақстанда әлеуметтік қатынастарды реттейтін ауқымды нормативтік құқықтық база қалыптасып, жұмыс істеп жатыр. Әлеуметтік қорғау мәселелері көптеген заңдарды реттейді.

3) арнайы әлеуметтік қызмет көрсететін объектілер желісін дамытудың жеткіліксіздігі.

АӘК көрсететін жұмыс істеп тұрған ұйымдар негізінен ірі қалалар мен облыс орталықтарында шоғырланған. АӘК ұсынатын үкіметтік емес ұйымдардың көбеюіне қарамастан, олар негізінен қалаларда жұмыс істейді. Бұл ретте, медициналық-әлеуметтік ұйымдарда ата-аналарды алып жүру пункттері жоқ, бұл өмірде қиын жағдайға тап болған баланы немесе отбасы мүшесін отбасында сақтау үшін өте маңызды.

Осылайша, ауылдық жердің тұрғындары АӘК алу үшін үйінен кетіп, туыстас қарым-қатынастарын үзіп, көршілермен және әріптестермен достық қарым-қатынастан айырылып, жұмыс істеп тұрған қалалық ұйымдарға жүгінуге мәжбүр.

4) Мүмкіндігі шектеулі адамдардың қоғам өміріне толыққанды қатысу мүмкіндігінің жеткіліксіздігі.

Бүгінгі таңда мүгедектер үшін кедергісіз жағдай жасау бойынша жұмыстар жеткіліксіз жүргізілуде. Объектілерді паспорттаудың негізгі бөлігі 2013 жылы – 18 754 жүргізілді. 2014-2016 жылдары 9 074 объекті паспортталды, оның 22,6% – дан астамы бейімделуге мұқтаж деп танылды. Алайда осы кезеңде жергілікті атқарушы органдар мүгедектердің қажеттіліктеріне тек 10,7 мың әлеуметтік инфрақұрылым объектілерін ғана бейімдеді.

Мүгедектерді жұмысқа орналастыру мәселесі де жандандыруды талап етеді.

Азаматтардың жекелеген санаттарын әлеуметтік масылдықтың алдын алуға бағытталған әлеуметтік қолдау жүйесін жетілдіруді жалғастыру қажет.

Жүргізілген зерттеу қорытындысы бойынша мынадай тұжырымдар жасалды:

1) жалпы жүргізілген талдау қорытындысы бойынша елеулі қайшылықтар анықталмаған. Бұл ретте әлеуметтік қорғау туралы заңнама бір заң шеңберінде реттелмейтіндігін, әр түрлі құқықтық қатынастарды реттейтін көптеген заңнамалық актілер арасында бөлінгенін ескеру қажет.

Қазақстан Республикасының көптеген заңдарында азаматтардың жекелеген санаттарын әлеуметтік қорғау мәселелерін реттеуге бағытталған нормалар бар.

2) сонымен қатар, сауалнама аясында респонденттерден халықты әлеуметтік қорғау мәселелерінде орын алған мәселелер бойынша келесі ұсыныстар мен ұсыныстар алынды:

мемлекеттік органдардың сайттарында және «электрондық үкімет» порталдарында орналастырылатын ақпарат көзі көрмейтін мүгедектер үшін бейімделмеген (барлық батырмалар жазылмаған және т. б.);

– мемлекеттік органдар сайттарының және электрондық үкімет порталының интерфейсі үнемі өзгеріп отырады, бұл мемлекеттік қызмет алушыларды тұрақты оқытуды талап етеді;

– көбінесе ақпаратты таратумен волонтерлік және қайырымдылық ұйымдары айналысады, ал ақпараттың өзі бейресми дереккөзден алынады;

– мүгедектер тарапынан сенімсіздік пен жабылмаудың жоғары деңгейі, оларды әлеуметтендірудің төмен деңгейі;

– арбамен жүретін мүгедектер үшін қауіпсіз пандустардың болмауы, мүгедектер үшін өзге инфрақұрылымның жеткіліксіздігі;

– мүгедектерді жұмысқа орналастыру бойынша мемлекеттің жеткіліксіз жұмысы.

3) заңнамада қайшылықтардың болмауына қарамастан, әлеуметтік қорғау мәселелері жөніндегі заңнаманы іске асыру кезінде ақпаратқа қол жеткізу туралы заңнаманың іс жүзінде қолданылуы одан әрі жетілдіруді талап етеді. Атап айтқанда, мемлекеттік органдардың ресми интернет ресурстарында және «электрондық үкімет» порталдарында тиісті ақпаратты іздеу бойынша белгілі бір қиындықтар зерттеу жүргізу процесінде пайда болды.

Мәселен, мемлекет көрсететін әлеуметтік қорғау және көмек шараларының толық тізбесі туралы жинақталған ақпарат іс жүзінде жоқ.

Іс жүзінде әлеуметтік көмектің әрбір түрі бойынша ақпаратты іздеу үшін әлеуетті алушылар олардың нақты қандай санатқа жататынын және осы ақпаратты интернетте дербес іздестіруді білуі тиіс.

Ұсынымдар

I. Халықты әлеуметтік қорғау мәселелері жөніндегі заңнаманы жетілдіру үшін «Қоғамдық кеңестер туралы» ҚРЗ жетілдіру шеңберінде қоғамдық бақылау қағидаттарын заңнамалық деңгейде енгізу ұсынылады.

II. Респонденттер айтқан мәселелерді шешу және ұсыныстарды есепке алу үшін мыналар ұсынылады:

– мемлекеттік органдардың сайттарында және «Электрондық үкімет» порталдарында орналастырылатын ақпаратқа қойылатын талаптарды көру бойынша мүгедектерге бейімдеу бөлігінде ҚР ЦДИАӨМ-мен пысықтау. Атап айтқанда, тиісті мүгедектерді тиісті ресурстарды тестілеушілер ретінде тартуға болады;

– мемлекеттік органдар сайттарының және «электрондық үкімет» порталының интерфейстерін электрондық үкімет қызметтерін пайдаланушыларға үйреншікті сақтауды қамтамасыз ету. Атап айтқанда, тиісті ресурстың интерфейсін жаңарту кезінде пайдаланушыларға жаңа интерфейссті таңдау үшін немесе пайдаланушы таныс интерфейссті пайдалануға мүмкіндік береді;

– барлық қажетті ақпараттық материалдарды әзірлеу және тегін ұсына отырып, мемлекеттік органдардың волонтерлік және қайырымдылық ұйымдарын оқыту жөніндегі түсіндіру және насихаттау жұмыстарын күшейту. Ол үшін мемлекеттік әлеуметтік тапсырыс құралдарын пайдалануға болады;

– халықтың әлеуметтік осал топтарымен олардың тарапынан сенімді арттыру бойынша, оның ішінде мүгедектерді және олардың қауымдастықтарын әлеуметтендіру бойынша жұмысты күшейту;

– арбадағы мүгедектер үшін инфрақұрылымды дамытуды жалғастыру;

– әрбір мемлекеттік орган үшін мүгедектерді жұмысқа орналастыру бойынша нысаналы индикаторлар белгілеу.

III. Азаматтардың әлеуметтік қорғау мәселелері жөніндегі ақпаратқа қол жеткізуін жеңілдету үшін азаматтар үшін бірыңғай іздеу қызметін құру және оны уәкілетті мемлекеттік органдардың сайтына және электрондық үкіметтің тиісті ресурстарына орналастыру ұсынылады.

Іздеу қызметтері әлеуметтік көмек қажет іздеуді жүзеге асыруға мүмкіндік беретін дербес бағдарламалық қосымша ретінде іске асырылуы тиіс. Бастау үшін ақпараттық жүйе осы санаттардың нақты критерийлерімен және тиісті мәртебені растайтын құжаттар тізбесімен әлеуметтік көмек алушы азаматтардың барлық санаттағы санаттарын таңдауға ұсынуға тиіс.

Санат анықталғаннан кейін жүйе нақты санат үшін әлеуметтік көмек пен мемлекеттік қызметтердің толық тізбесін беруі тиіс.

IV. Халық тарапынан сенімді арттыруды қамтамасыз ету үшін әлеуметтік қорғау саласында бар проблемаларды шешу бойынша жұмысты жалғастыру.

V. Әлеуметтік қорғау саласында әлеуметтік қорғау саласындағы мынадай мәліметтерді (деректерді) жалпыға қолжетімді ақпаратқа жатқызу ұсынылады:

1) азаматтардың қауіпсіздігі мен денсаулығына қауіп төндіретін төтенше жағдайлар мен апаттар және олардың салдары жағдайларында мемлекет көрсететін әлеуметтік көмек және оны алу алгоритмдері туралы (мысалы, карантин кезеңінде азаматтардың 42 500 теңге көлемінде материалдық көмек алуы бойынша);

2) әлеуметтік қорғау жағдайы туралы (статистикалық деректерге сәйкес нақты жағдай туралы және жұмыссыздық, зейнетақымен қамсыздандыру, әлеуметтік көмек, әлеуметтік қолдау сияқты бағыттар бойынша көрсеткіштердің серпіні туралы);

3) 3-ұсынысқа сәйкес азаматтарға мемлекет көрсететін әлеуметтік көмек туралы (жоғарыдағы қараңыз);

4) «кедергісіз» ортаны қамтамасыз ету бөлігінде заңнама талаптарын бұзушылықтардың анықталған фактілері және олар бойынша қабылданған шаралар туралы;

5) мемлекеттік құпияларды қамтитын мәліметтерді қоспағанда, әлеуметтік қорғауға және оларды жұмсауға бөлінетін мемлекеттік, оның ішінде республикалық және жергілікті бюджет қаражаты туралы;

6) мемлекеттік құпияларды қамтитын мәліметтерді қоспағанда, әлеуметтік қорғау бағыты бойынша республикалық және жергілікті бюджеттерден қаражаттың жұмсалуды бақылау нәтижелері туралы;

7) әлеуметтік қорғау мәселелері бойынша азаматтармен және ұйымдармен өзара іс-қимыл жасау кезінде ақпарат иелерінің, олардың лауазымды адамдарының заңдылықты бұзу фактілері (ақпарат бермеу немесе ақпаратты негізсіз шектеу) туралы;

8) саяси, әлеуметтік және басқа себептер бойынша жаппай қуғын-сүргінге ұшыраған адамдарды әлеуметтік қорғау шаралары туралы.

Бұдан басқа, өткізілген консультациялар мен диалогтық алаңды ескере отырып, келесі ұсыныстар мен бастамалар әзірленді:

Бастамалар

1) сервистік мемлекеттің қағидаттарын енгізу (оның ішінде мемлекеттік қызметшілерді оқыту, мемлекеттік қызметшілердің ар-намыс кодексін қайта қарау, ант беру рәсімдері);

2) қоғамдық қатысу инфрақұрылымын дамыту;

3) азаматтардың мемлекеттік институттарға сенімін арттыру (сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес, құқықтық насихат, өзекті тақырыптарға ашық пікірталас);

4) Қазақстанда мемлекет өміріне қоғамдық қатысудың жоғары стандарттарын енгізу:

– ақпараттың қолжетімділігін қамтамасыз ету арқылы;

– қоғамдық бақылау (мониторинг, сараптама, тексеру, тыңдау, дебаттар және т. б.);

Заңнамалық деңгейде:

1) барлық заңнама бойынша ақпаратқа қол жеткізу қағидаттарын енгізу;

2) азаматтарды қоғамдық кеңестер туралы заңнамада көзделген қоғамдық бақылау құралдарына жіберуді және құралдардың өздерін жетілдіруді қамтамасыз ету;

3) «Қоғамдық бастама туралы» Заң қабылдау және референдум туралы және Конституциялық Кеңес туралы заңдарды қайта қарау, атап айтқанда, Конституциялық кеңестің алдында мәселелерге бастамашылық жасау құқығын қоғамға да беру.

6.6. Денсаулық сақтау

Қазақстан Республикасында денсаулық сақтау саласындағы қатынастарды реттейтін негіз қалаушы заңнамалық акт «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 18 қыркүйектегі № 193-IV Кодексі (01.01.2020 ж. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) (бұдан әрі мәтін бойынша – Кодекс) және Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік құқықтық актілері болып табылады. Егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта осы Кодекстегіден өзгеше ережелер белгіленсе, онда халықаралық шарттың ережелері қолданылады.

Кодекспен реттелетін қатынастар - бұл Қазақстан Республикасы азаматтарының денсаулық сақтауға конституциялық құқығын іске асыру мақсатында денсаулық сақтау саласындағы қоғамдық қатынастар. Денсаулық сақтау саласындағы заңнаманың мақсаты Қазақстан Республикасы азаматтарының денсаулығын сақтау саласында туындайтын қатынастарды құқықтық реттеу болып табылады.

«Ақпаратқа қол жеткізу туралы» ҚРЗ нормаларына және халықаралық стандарттар мен ақпараттық ашықтық қағидаттарына сәйкестігі.

Денсаулық сақтау саласындағы қатынастарды құқықтық реттеу ақпараттық ашықтық пен ақпаратқа қол жеткізуге назар аударатын қағидаттарға негізделеді:

- 1) Қазақстан Республикасы азаматтарының қауіпсіз, тиімді және сапалы медициналық көмек алу құқықтарының теңдігін қамтамасыз ету;
- 2) жеке және қоғамдық денсаулықты сақтау мен нығайту үшін мемлекеттің, жұмыс берушілер мен тұлғалардың ортақ жауапкершілігін арттыру;
- 3) ана мен баланы қорғау;
- 4) тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлемін қамтамасыз ету;
- 5) халықтың денсаулығын, дәрілік заттардың қауіпсіздігін, сапасы мен тиімділігін ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету факторларына жатқызу;
- 6) қауіпсіз, сапалы және тиімді дәрілік заттардың, медициналық бұйымдардың қолжетімділігін және оларды ұтымды пайдалануды қамтамасыз ету;
- 7) халықтың қажеттіліктерін, қажеттіліктерін қанағаттандыруға және өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған денсаулық сақтаудың әлеуметтік бағдарлануы;
- 8) салауатты өмір салтын және дұрыс тамақтануды қалыптастыруға жәрдемдесу;
- 9) денсаулық сақтау жүйесі қызметіндегі профилактикалық бағыттың басымдығы;
- 10) медициналық көмектің қолжетімділігі;
- 11) медициналық көмектің сапасын ұдайы арттыру;
- 12) қоғамдық бірлестіктердің Қазақстан Республикасы азаматтарының денсаулық сақтау құқықтарын қамтамасыз етуге қатысуы;

13) халықтың санитариялық-эпидемиологиялық саламаттылығын қамтамасыз ету;

14) медициналық көмек көрсету кезінде денсаулық сақтау ұйымдарының қызметінің сабақтастығы;

15) медициналық және фармацевтикалық білім берудің үздіксіздігі мен сабақтастығын қазіргі заманғы оқыту технологияларын пайдалана отырып қамтамасыз ету;

16) отандық медицина мен фармацевтика ғылымын мемлекеттік қолдау, профилактика, диагностика, емдеу және медициналық оңалту, жаңа дәрілік заттар мен технологиялардың инновациялық әзірлемелері саласындағы ғылым мен техниканың озық жетістіктерін және технологияларды, сондай-ақ денсаулық сақтау саласындағы әлемдік тәжірибені енгізу;

17) ерікті өтемсіз донорлықты көтермелеу;

18) отандық әзірленімдерді және бәсекеге қабілетті медициналық және фармацевтикалық өнеркәсіпті дамытуды мемлекеттік қолдау;

19) денсаулық сақтау мәселелерінде қоғамның мүмкіндіктерін кеңейту.

Тұжырым:

Жоғарыда айтылған барлық міндеттер мен қағидаттар азаматтардың денсаулық сақтауға конституциялық құқықтарын тиімді қорғау үшін халықаралық шарттар мен Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес шектелгендерден басқа, ақпараттық ашықтық және ақпаратқа қол жеткізу контекстінде дұрыс бейнеленетінін біржақты белгілейді.

Еуропа Кеңесінің Халықаралық ұйымының ұсынылған халықаралық практикасына сәйкес қатысудың төрт деңгейі бар: ақпарат, консультациялар, диалог және серіктестік.

Еуропа Кеңесі - құқық стандарттары, адам құқықтары, демократиялық даму, заңдылық және мәдени өзара іс-қимыл саласындағы оның мүшелері, мемлекеттері мен Еуропа елдері арасындағы ынтымақтастыққа жәрдемдесетін халықаралық ұйым. 1949 жылы құрылған Еуропа Кеңесі Еуропадағы ең көне халықаралық ұйым болып табылады. Оның құрамына 47 мемлекет кіреді.

«Еуропа Кеңесінің Қазақстанмен көршілік саясаты шеңберінде ынтымақтастығының басымдықтары, 2019-2022» негіздемелік құжаты елдегі демократиялық өзгерістер процесінде Қазақстанға көрсетілетін одан әрі қолдауды нығайтуға және адам құқықтары, құқық үстемдігі мен демократиямен байланысты міндеттерді шешуге бағытталған.

Еуропа кеңесі мен Қазақстан арасындағы қарым-қатынас 2011 жылы Еуропа Кеңесі қабылдаған көршілік саясатын жүзеге асыру аясында нығая түсті. Алайда Қазақстан Еуропа кеңесімен қарым - қатынасты қолдады және осы күнге дейін: Қазақстан Құқық арқылы демократия үшін Еуропалық комиссияның (Венециялық

комиссияның) 2012 жылғы наурыздан бастап (және 1998 жылдан бастап бақылаушы) мүшесі болып табылады.

Еуропа кеңесі мен Қазақстан билігі арасындағы жан-жақты консультациялардың қорытындысы бойынша әзірленген 2019-2022 жылдарға арналған көршілік саясаты шеңберіндегі ынтымақтастықтың басымдықтарына қатысты жаңа негіздемелік келісім алдыңғы негіздемелік құжаттың нәтижелеріне сүйенеді.

Жаңа стратегиялық құжат Еуропа мен Қазақстан арасында ортақ құқықтық кеңістік құру бойынша қабылданып жатқан күш-жігерді одан әрі жүзеге асыруға, билікті Қазақстанның заңнамасын еуропалық және халықаралық стандарттарға көбірек сәйкестендіруге, сот жүйесін, прокуратура мен жалпы құқық қорғау органдарын реформалауды жүргізуде прогреске қол жеткізуге, конституциялық және әкімшілік реформалар процесін нығайтуға, сыбайлас жемқорлыққа және ақшаны жылыстатуға қарсы күреске, сондай-ақ тиісті басқаруға жәрдемдесуге шақыра отырып бағытталған.

ҚР Денсаулық сақтау саласында бүгінгі таңда жұртшылықты шешім қабылдау үдерісіне тартудың ақпараттық және консультациялық екі деңгейі ғана қолданылады.

ЕҚЫҰ-ның мемлекеттік деңгейде шешімдер қабылдау процесіне қоғамдық бірлестіктердің қатысуын кеңейту жөніндегі ұсынымдарымен келісу қажет, мемлекеттер халықаралық нормаларға сәйкес мемлекеттік деңгейде шешімдер қабылдау процесінде тиімді қоғамдық қатысудың қоғамдық консультациялардың міндетті біріздендірілген стандарттарын әзірлеуі тиіс.

1991 жылы Ұлыбританияда 10 жылдық бағдарлама – азаматтар хартиясының тұжырымдамасы әзірленді, оның мақсаты мемлекеттік қызметтердің стандарттары мен пайдалылығын арттыру, оларды ұйымдастыру мен бөлуді жақсарту болып табылады.

1997 жылы лейбористер үкіметі бұл бағдарламаны атқарушы биліктің жұмысын жетілдіру жөніндегі неғұрлым ауқымды бастамаға құрамдас бөлік ретінде енгізе отырып, қайта қарады. 1999 жылдың наурыз айында мемлекеттік басқаруды реформалаудың ұзақ мерзімді бағдарламасын ұсынатын «Үкіметті жаңғырту» Ақ кітабы жарияланды.

Азаматтардың хартиясы бағдарламасы халыққа қызмет көрсететін мемлекеттік мекемелер мен ұйымдардың қызметі, сондай-ақ осы саладағы Үкіметтің міндеттемелері негізінде жатуға тиіс қағидаттарды белгіледі. Мұндай принциптердің қатарына қызметтердің нақты стандарттары, ақпараттың ашықтығы мен толықтығы, халыққа кеңес беру және қызметтерді таңдау мүмкіндігі, олардың пайдалылығы, тиімділігі және т. б. жатады.

Азаматтардың Хартиясы негізінде министрліктер мен ведомстволар

мемлекеттік қызметтердің негізгі салаларын қамтитын және Министрлер кабинетінің мақұлдауын алған 40 Хартия әзірледі. Олардың әрқайсысы білім беру, әлеуметтік қамсыздандыру, жұмысқа орналастыру, демалыс, салық салу және т. б. сияқты салаларда тұтынушы алатын қызмет көрсету стандарттарын белгілейді. Оларға қосымша жергілікті билік органдары әртүрлі аудандардың нақты жағдайларын ескере отырып, денсаулық сақтау, қоғамдық қауіпсіздік, өрт күзеті және т.б. саласындағы өздерінің қызмет хартияларын құрды.

Сонымен қатар, бүгінгі таңда Қазақстан Республикасында мүдделі тараптардың қатысуының базалық қағидаттарын регламенттейтін денсаулық сақтау саласында осындай құжат жоқ (мақсат қою, уақтылығы, кері байланыс, ашықтық және ашықтық, кемсітушіліктің болмауы, ақпаратқа қол жеткізу, қоғамдық бірлестіктердің шешімдерін қабылдау процесіне қатысушылардың тәуелсіздігі, қатысу мәдениетін дамыту), сондай-ақ міндетті түрде қоғамдық талқылаудың қандай шешімдері өтетінін айқындайды. Бұдан басқа, шет елдерде жұртшылық проблемаларды жоспарлау және анықтау сатысында да тартылуда.

Халықаралық практикаларға сәйкес толыққанды диалог қалыптастыру, денсаулық сақтау саласындағы ақпаратқа қол жеткізу және мүдделі азаматтар мен олардың бірлестіктерінің шешімдер қабылдауға қатысуы үшін маңызды:

1) азаматтар мен ұйымдардың сұраулары бойынша ашылатын және ұсынылатын ақпараттың толықтығын, дұрыстығын, өзектілігін қамтамасыз ету;

2) билік органдарының қызметінде пайда болатын жалпыға бірдей қолжетімді ақпаратты белсенді ашу жүйесін дамыту, ашылатын ақпараттың қажеттілігі мен пайдалылығын және іздестірудің жеделдігін ескеру;

3) ақпарат берудің қол жетімділігін, қарапайымдылығы мен визуализациясын, қабылдау түсініктілігін және ақпарат берудің жеделдігін қамтамасыз ете отырып, ақпарат беру технологиясын жетілдіру;

4) атқарушы билік органдарының ақпараттық жүйелеріндегі ашық деректерге Интернет желісіне еркін қол жеткізуді қамтамасыз ете отырып, азаматтар мен мемлекеттік емес ұйымдардың пайдалануы үшін мемлекеттік деректер массивтерінің қолжетімділігін арттыру;

5) азаматтармен және ұйымдармен жария онлайн-консультациялар, сондай-ақ онлайн-ақпараттандыру, қызмет көрсету және есептілік жүргізу үшін процестер мен инфрақұрылымды, оның ішінде интернет-сервистерді (электрондық сервистер мен қызметтер) енгізу;

6) азаматтар мен ұйымдардың өтініштеріне мәні бойынша жедел ден қоюдың пәрменді тетіктерін қалыптастыру және дамыту.

Оларда негізгі қағидаттардың бірі ретінде ақпаратқа қол жеткізуді қамтамасыз ету қағидатының болуы (болмауы)

Кодексте мынадай қағидаттар көрсетілген:

---

1) Қазақстан Республикасы азаматтарының өз денсаулығын қорғауға және сақтауға Қазақстан Республикасының Конституциясымен кепілдік берілетін ажырамас құқығын белгілеу;

2) ұлт денсаулығын нығайту үшін құқықтық жағдайлар жасау, халықтың өмір сүру ұзақтығын арттыру және медициналық технологияларды дамыту;

3) азаматтардың денсаулығын сақтау саласындағы денсаулық сақтау субъектілерінің қызметін құқықтық реттеу;

4) қазіргі заманғы денсаулық сақтауды аурулардың алдын алуға бағдарлау;

5) денсаулық сақтау саласындағы адамдардың құқықтары мен міндеттерін бекіту және оларды сақтау кепілдіктерін белгілеу;

6) қоғамдық денсаулықты басқару, салауатты өмір салтын насихаттау және халықтың, оның ішінде жастардың ұрпақты болу денсаулығын нығайту;

7) дербестендірілген медицинаны, денсаулық сақтауды және жасанды интеллектіні цифрландыруды дамыту;

8) денсаулық сақтау саласындағы мемлекеттік билік органдары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдарының құзыреттерін бекіту;

9) медицина және фармацевтика қызметкерлерінің құқықтары мен міндеттерін айқындау.

Тұжырым: Ақпарат қолжетімділігін қамтамасыз ету Кодексте қағидаттардың бірі ретінде бекітілмеген.

Мүмкіндігі шектеулі адамдардың ақпаратқа қол жеткізуін қамтамасыз ету бойынша нормалардың болуы (болмауы)

Мүмкіндігі шектеулі адамдардың денсаулық сақтау саласындағы ақпаратқа қол жеткізуіне қатысты үкіметтік емес ұйымдармен кеңес беру жалпы қажетті ақпаратпен қамтамасыз етілгендігін, облыс бюджетін талқылауға қатысатынын және т. б. атап өтуге болады.

Жеке дәрі-дәрмекпен қамтамасыз ету мәселелері бойынша ақпараттың ашықтығы мен қол жетімділігінің жеткіліксіздігі байқалады.

Бұл ретте, шешім қабылдау процесіне және жобаларды іске асыруға, бөлуге, игеруге, мониторингке, жобалауға мүмкіндіктері шектеулі адамдарды белсенді тарту қажет, алайда Кодексте мүгедектердің ақпаратқа қол жеткізуін қамтамасыз ету бойынша нормалар жоқ.

Дербес деректердің ақпараттық қол жетімділігі және қорғалуы (дәрігерлік құпияға қатысты мәліметтер)

Кодексте жеке медициналық деректерді қорғау, жеке өмірді қорғаудың маңыздылығын іс жүзінде және түсіну бойынша нақты тәжірибелер жоқ.

«Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» ҚР Кодексінің «Денсаулық сақтау саласындағы ақпараттандыру» 7-тарауымен танысқаннан кейін цифрландыруға ұмтылу деректерді қорғауды реттеу саласындағы ережелерді әзірлеу қажеттілігін тудырды деген сезім субъективті пайда болды. Бұл ретте, қазіргі шындық, деректер біршама құнды ресурс болып табылады.

Тиісінше, оларды қорғау тетіктері жетілдірілуі тиіс, 28-баптың 2-тармағында:

– дербес медициналық деректерді қамтитын электрондық медициналық жазбаларды қалыптастыру үшін дербес деректерді жинау, өңдеу және сақтау жеке тұлғаның (пациенттің) немесе заңды өкілдің жазбаша бас тартуы не электрондық форматта бас тартуы болмаған кезде оның келісімімен жүзеге асырылады.

Big Data басқа елдердегі меддандтар саласындағы халықаралық тәжірибесі Қазақстан Ресей, Армения, Әзірбайжан, Грузия және көптеген басқа елдерге қарағанда «Дербес деректерді автоматтандырылған өңдеу кезінде жеке тұлғаларды қорғау туралы Еуропа Кеңесінің Конвенциясына» (ETS 108) ратификацияламағанын және қосылмағанын көрсетеді.

ETS 108 негізінде Еуропалық Одақтың деректерді қорғау туралы жаңа нормалары – GDPR (General Data Protection Regulation/ деректерді қорғау бойынша бас регламент) әзірленді, ол 2018 жылдың мамырында күшіне енді. Шын мәнінде, бұл заң «ақпараттық қауіпсіздік саласындағы реттеуші талаптарды және оларды сақтау жауапкершілігін күшейту, әсіресе дербес деректерді қорғау саласында әлемдік тренд болды», – KPMG шығарған арнайы құжатта Ресей мен ТМД үшін («үлкен төрттіктің» ірі әлемдік аудиторлық компаниялардың бірі) айтылған. Құжатта жаңа регламент (оның ішінде медициналық және биометриялық деректерге таралатын) заң талаптарын бұзғаны үшін бұрын-соңды болмаған айыппұл санкцияларымен ерекшеленеді.

Бұл ережеде жеке деректерді өңдеуге біржақты және ерікті түрде келісім алу талаптары болуы өте маңызды.

Тұжырым: Орталықтандырылған жинау және өңдеу кезінде азаматтардың медициналық деректерін қорғау және оның жауапкершілігі жөніндегі регламенттің болмауы деректердің жайылып кету қаупін көтереді және азаматтардың құқықтары тұрғысынан заңсыз болады.

Бұған Damumed-тегі жеке деректерінің жарияланып кетуімен байланысты болған соңғы жанжал дәлел бола алады. Медициналық деректердің кемуі авторланбаған қолжетімділікке байланысты болуы мүмкін. Клиникалар желісінде құпия ақпарат «үшінші тұлғаларға берілгені» шын мәнінде растады.

Алайда, жеке және медициналық деректердің жарияланғаны үшін ешкім жауапкершілікке тартылмайды. Себебі, Кодекс қазақстандық денсаулық сақтау жүйесінің деректері дербес деректерді жалпы реттеуге түспейтіндей етіп жасалған.

Кодексте «дербес медициналық деректер» және «дербес медициналық деректердің агрегаторы» сияқты ұғымдар енгізілген. Бұл түсіндіру Дербес

деректер туралы заңда мұндай анықтамалардың болмауына байланысты жауапкершіліктен жалтаруға мүмкіндік береді. Заң тек «дербес деректерді» және «дербес деректер операторы» анықтайды, ал реттеуші өз құзыретінің шегінен шыға алмайды.

Ақпаратқа қол жеткізуді негізсіз шектейтін нормалардың болуы.

Ақпаратқа қол жеткізу туралы Заңның 6-бабы қол жеткізу шектелуге жатпайтын ақпаратқа қатысты екенін нақты және бір жақты белгілейді.

Келесі ақпаратқа қол жеткізу шектелмейді:

1) төтенше жағдайлар және апаттар, қауіп және азаматтардың денсаулығына, олардың салдары туралы, сондай-ақ табиғи зілзалалар, олардың ресми болжамдары мен салдары;

2) денсаулық сақтау, санитария, демография, көші-қон, білім беру, мәдениет, әлеуметтік қорғау, экономика, ауыл шаруашылығы жағдайы туралы, сондай-ақ қылмыс жағдайы туралы;

3) экологияның, өрт қауіпсіздігінің жай-күйі, сондай-ақ санитарлық-эпидемиологиялық және радиациялық жағдай, тамақ өнімдерінің қауіпсіздігі туралы;

4) мемлекет жеке және заңды тұлғаларға беретін артықшылықтар, өтемақылар мен жеңілдіктер туралы;

5) адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын бұзу фактілері туралы;

6) мемлекеттік құпияларды қамтитын мәліметтерді қоспағанда, республикалық және жергілікті бюджеттерден қаражатты қалыптастыру және жұмсау туралы;

7) мемлекеттік құпияларды қамтитын мәліметтерді қоспағанда, республикалық және жергілікті бюджеттерден қаражаттың жұмсалуды бақылау туралы;

8) ақпарат иелерінің, олардың лауазымды адамдарының заңдылықты бұзу фактілері туралы.

Ақпаратқа қолжетімділігі шектеулі мәліметтерге қол жеткізу туралы заң бойынша «Қызметтік ақпаратты» жатқызу мәселелері үлкен проблема тудырады. Бұл «Қызметтік ақпарат» мемлекеттік құпияларға жатпайды. Бұл ретте, ақпаратқа қол жеткізу туралы Заңға енгізілген қол жеткізу шектелген ақпаратқа – «Қызмет бабында пайдалану үшін» деген белгісі бар қызметтік ақпаратты жатқызу туралы норма конституциялық емес болып табылады.

Таратылуы шектелген қызметтік ақпаратқа «Қызмет бабында пайдалану үшін» деген белгі беріледі. Мәліметтерді таратылуы шектелген қызметтік ақпаратқа жатқызу және онымен жұмыс істеу қағидаларын Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейді.

Таратылуы шектелген қызметтік ақпаратқа мемлекеттік бақылау және қадағалау шеңберінде жүргізілетін тексерулер барысында алынған және құрылатын, олар бойынша шешім қабылданбаған; ведомствоішілік және ведомствоаралық хат алмасу нәтижесінде немесе түпкілікті шешім қабылданбаған мемлекеттік органдардағы кеңестер негізінде алынған және құрылатын; мұндай ақпаратты ашу шарттары туралы өзара келісім қабылданбаған шет мемлекеттерден немесе халықаралық ұйымдардан алынған мәліметтер жатады.

Мәліметтерді таратылуы шектеулі ақпаратқа жатқызуды орындаушы және мемлекеттік органда әзірленген қызмет бабында пайдалануға

арналған мәліметтер тізбесі негізінде құжатқа қол қойған тұлға жүргізеді. Мәліметтер тізбесі (оған толықтырулар мен өзгерістер) мемлекеттік орган басшысының бұйрығымен бекітіледі.

Мәліметтер тізбесін әзірлеу мынадай өлшемдер негізінде жүзеге асырылады:

1) құпиялылық режимін ұйымдастыруға және қамтамасыз етуге, сондай-ақ оның сақталуын бақылауға қатысты мемлекеттік құпиялары жоқ мәліметтер, оның ішінде есептік нысандар;

2) жариялануы немесе жария етілуі мемлекеттік органдардың жұмысына, оның ішінде қол жеткізу парольдерін қоса алғанда, электрондық ақпараттық ресурстарға рұқсатсыз қол жеткізу нәтижесінде ақпаратты жоюдан, бұғаттаудан немесе өзгертуден қорғау процесіне тікелей әсер ететін мәліметтер;

3) құпиялылық шарттарында ақпараттың заңды иеленушісі мемлекеттік органға берген мәліметтер;

4) жариялануы немесе жария етілуі жеке және заңды тұлғалардың заңды құқықтары мен мүдделерін бұзатын мәліметтер;

5) ведомствоаралық және ведомствоаралық хат алмасу туралы ақпаратты қамтитын мәліметтер шешім қабылдау кезінде, оның ішінде «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 6-бабында көрсетілген мәселелер бойынша мемлекеттік органның тәуелсіздігін қамтамасыз ету қажеттілігіне байланысты әкімшілік рәсімдерді сақтау тәртібін бұзуы мүмкін шешімдерді әзірлеу процесінде, шешімдерді әзірлеу процесінде мемлекеттік органдарда өткізілген кеңестерде жүзеге асырылады;

6) мемлекеттік бақылау және қадағалау шеңберінде жүргізілген, олар бойынша түпкілікті шешім қабылданбаған тексерулердің нәтижелері туралы мәліметтер;

7) оларды ашу шарттары туралы өзара келісім қабылданбаған шет мемлекеттерден немесе халықаралық ұйымдардан келіп түскен мәліметтер;

8) осы өлшемдер «Қызмет бабында пайдалану үшін» деген белгісі бар таратылуы шектеулі қызметтік ақпараттың қолда бар және (немесе) жаңадан келіп түсетін ведомстволық тізбелерін жоймайды, сондай-ақ, егер бұл мемлекеттік құпияларды қорғау, ақпараттандыру, ақпаратты қорғау және ақпараттық қауіпсіздік саласындағы нормативтік құқықтық актілерге, Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен әзірленген мемлекеттік органдарда құпияландыруға жататын мәліметтердің ведомстволық тізбесіне қайшы келмесе, таратылуы шектеулі ақпаратты қамтитын басқа да мәліметтерді жатқызу құқығын шектемейді;

9) егер мәліметтер тізбесі көзделмесе, бірақ орындаушының пікірі бойынша мемлекеттік органның мүдделеріне нұқсан келтірсе, ол осы мәліметтер құзыретіне жатқызылған мемлекеттік органның құрылымдық бөлімшесінің басшысымен бірлесіп, осы мәліметтерді қорғау және көрсетілген тізбеге тиісті толықтырулар енгізу қажеттілігі туралы дәлелді ұсыныстарды басшылыққа қарауға ұсынады.

Бұл тармақ денсаулық сақтаудың тар бағыттағы ведомстволық мүдделеріне қатысты еркін түрде түсіндірілуі мүмкін.

Толық субъективтілік, ақпаратқа қол жеткізу туралы заңда баяндалған принциптерге сәйкес «Қызметтік ақпарат» туралы мәліметтерді жатқызудың сәйкес келмеуі – ақпарат иелері қызметінің заңдылық, ашықтығы және ашықтығы; нақтылығы және толықтығы; өзектілігі және уақтылығы; ақпаратқа тең қол жеткізу; денсаулық сақтау саласындағы жеке және заңды тұлғалардың құқықтары мен заңды мүдделерін сақтау.

Коронавирустың пандемия кезеңі ақпаратқа қол жеткізудегі, Денсаулық сақтау министрлігі қызметінің нақтылығы мен толықтығы, ашықтығы мен ашықтығы принциптерін бұзудағы кейбір проблемаларды ашты. Ақпарат іріктеп ұсынылды. Бір топ науқастанғандар көрсетілген, екіншісінде көрсетілмеген. Барлығы кейін мәселеге байланысты шешілді. Сонымен қатар, Денсаулық сақтау министрлігі, Білім және ғылым министрлігі, Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі сияқты әлеуметтік министрліктер туындаған мәселелерді шұғыл шешуге, болып жатқан оқиғаларды жария етуге тырысты. Министрлер өздері БАҚ-на шығып, әлеуметтік желілердің сұрақтарына жауап берді. Қойылған міндеттер мен мәселелерді шешті. Оларға сын айтқандар да табылды. Мұның бәрі бірінші рет осындай көлемде болды. Бірақ объективті, толыққанды, уақтылы түсіндіруден қорқу әлі де бар. Цифрландыруды, әлеуметтік желілерді, интернетті дамытумен, «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасына сәйкес, олар өздері жауапты шешімдер қабылдап, ақпаратқа қол жеткізу туралы заң нормаларын толыққанды іске асыруы керек. Төтенше жағдай мен карантин ҚР заңнамалық және заңға тәуелді актілерімен олардың Қазақстан Конституциясына сәйкестігі тұрғысынан проблемаларды анықтады.

Тұжырымдар

I. Ақпаратқа қол жеткізу туралы заңнан – қолжетімділігі шектеулі ақпарат ұғымын алып тастау және Үкіметтің қаулысын жоюға қою қажет.

II. Ақпаратқа қол жеткізу, денсаулық сақтау жүйесінде ақпараттық қауіпсіздік қағидаларын сақтай отырып, ақпараттық ашықтық мәселелері тез өсіп келе жатқан әлеуметтік мәселелерді шешуге мүмкіндік береді, мұның барлығы адамның өмірі мен қызметімен байланысты. Ақпаратқа қол жеткізу сыбайлас жемқорлыққа, лауазымдық құқық бұзушылықтарға, теріс пайдалануға қарсы іс-қимылды күшейтеді, ең бастысы мемлекеттік органдар қызметінің, мемлекеттік-басқару қызметінің тиімділігін арттырады.

III. «Қызмет бабында пайдалану үшін» белгісі бар жасырын, Қазақстан Республикасының Конституциясына, «Ұлттық қауіпсіздік туралы» және «Мемлекеттік құпиялар туралы», «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» заңдарға сәйкес келмейтін, конституциялық емес, заңсыз, ашық емес, субъективті, денсаулық сақтау саласындағы ақпарат ағынын реттеу - конституциялық қауіпсіздік қағидаларын бұзады, сыбайлас жемқорлыққа, бюрократизмге, мемлекеттік билік институттарына сенімсіздікке жағдай жасайды. Ол ақпараттық ашықтықтың халықаралық қағидаттарына сәйкес келмейді.

Сондықтан, ақпаратқа қол жеткізу, ақпараттық ашықтық қағидаты, әрине, қоғамның мемлекетті басқаруға қатысу тетігін, яғни халық билігі қағидатын қамтамасыз етеді және Қазақстанның денсаулық сақтау саласындағы азаматтарды мемлекеттік бюрократизмнен, шенеуніктердің озбырлығынан қорғауға кепілдік береді. «Ақпараттық ашықтық» ұғымы мемлекеттегі, қоғамдағы ақпарат айналымының жалпы режимін білдіреді

және ол арқылы мемлекеттік басқару органдарының қызметіне қажетті сипаттама береді. Халықаралық стандарттар осы ақпарат айналымының көп бөлігі еркін қолжетімді болуы тиіс деп белгілейді. Қатаң заңды негіздер бойынша өңдеу процесінде және кейбір басқа да қатаң белгіленген объективті негіздерді қоспағанда.

IV. Бүгінгі таңда шешілмеген проблема – денсаулық сақтау саласында мемлекеттік басқару органдарының халықпен ақпараттық өзара іс-қимылы кезінде жүйелі тәсілдің болмауы маңызды болып қалуда.

Ол келесі проблемалардың себебіне айналады:

– ақпараттың көпшілігі мемлекеттік органдардың қызметі туралы ақпаратқа қол жеткізу мәселелеріне арналған;

Алайда, бұл ақпаратқа қол жеткізудің бір ғана аспектісі, өйткені имидждік жобаларды бюджеттеу туралы ақпарат жарияланбайды.

– Денсаулық сақтау министрлігі ресми ақпаратты ашық түрде орналастыруға мүдделі емес;

Ресми құжаттарға қол жеткізу сұрау салу бойынша беріледі, кейде «қызметтік ақпарат» грифіне сілтеме жасай отырып, бас тартады.

Осылайша, денсаулық сақтау саласындағы ақпараттық ашықтық ішінара жоқ, өйткені заңнамалық негізде бірқатар мынадай бағыттар бекітілмеген:

1) қабылданатын шаралардың жүйелілігін және кері байланыс арналарының жұмысын талдауды қамтамасыз ету;

Ұсынылады: барлық мемлекеттік органдарда, бұл жағдайда ҚР ДСМ-де мемлекеттік органның бірінші басшысының тікелей бағынысындағы тиімді сыртқы коммуникацияларды құру жөніндегі бөлімшелерді анықтау.

Осы бөлімше функционалына мынадай қызмет түрлері кіруі тиіс:

1) мемлекеттік органның тікелей және кері байланыс арналарымен жұмысын талдау;

2) өтініштерге жауаптардың сапасын бақылау;

3) халықтан түсетін проблемалық мәселелерді шешу жөнінде жүйелі шаралар әзірлеу;

4) жұртшылықты кеңінен ақпараттандыру және шешімдер қабылдауға тарту (Денсаулық сақтау министрлігі қызметінің практикасында жұртшылықпен ақпараттандыру және кеңес берудің екі деңгейі ғана таралған).

Бұл денсаулық сақтау министрлігінің жүйелі диалогқа дайындығының төмен деңгейімен де, қоғамның құқықтық мәдениетінің жеткіліксіз деңгейімен де түсіндіріледі. Денсаулық сақтау министрлігі, жалпы алғанда, ҰЕҰ мен БАҚ-тың оң сын-ескертпелері мен ұсыныстарына қынжыла жауап береді.

Өзекті әлеуметтік мәселелерді шешуге азаматтық қатысудың қалыптасқан отандық практикасы стихиялық сипатқа ие және ұтымды практикаға қарағанда эмоциялық реакция болып табылады.

Қоғамды кез келген мемлекеттік шешімді қабылдау процесінің негізіне тартуды күшейту мақсатында мынадай алгоритм құру ұсынылады:

«Халықтың өзекті мәселелерін талдау және анықтау – сараптамалық қоғамдастықпен шешімнің нұсқаларын әзірлеу және талқылау – мәселені шешу нұсқасын талқылау және таңдау – қажетті шараларды қабылдау – Қабылданған шаралардың тиімділігін қоғамдық бағалау».

Аталған алгоритмді қолдану азаматтардың басқарушылық шешімдерді әзірлеуге және іске асыруға толыққанды қатысуына, сондай-ақ тұрақты ақпараттандыру және диалог жүйесін құруға ықпал ететін болады.

Көрсетілген тәсілді іске асыру үшін:

– азаматтар мен олардың бірлестіктерінің мемлекеттік шешімдерді талқылауға және қабылдауға қатысу тәртібін, сондай-ақ денсаулық сақтау саласында жария талқылаулар мен консультациялар, қоғамдық мониторингтерді ұйымдастыруға қойылатын талаптарды және т. б. заңнамалық деңгейде реттеу;

– Денсаулық сақтау министрлігінің ережесіне жұртшылықты шешімдер қабылдау процесіне тарту және оған әмбебап мемлекеттік функция мәртебесін беру жөніндегі функцияларды енгізу (жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарау жөніндегі жұмыстармен тең);

– Қазақстан Үкіметі ретінде Қоғамдық кеңес мүшелері – Денсаулық сақтау министрлігінің отырыстарына тұрақты қатысу жолымен «әріптестік институтын» дамыту;

– Қоғамдық кеңестің отырыстарын тоқсанына бір рет емес, апта сайын, Қоғамдық кеңестің талабы бойынша өткізу;

– қажеттілігіне қарай қоғамдық тыңдауларды тұрақты өткізу;

– құжат айналымының өзгеруіне, Министрліктің жанынан проблемаларды, оларды шешу жолдарын, азаматтардың өтініштері мен ұсыныстарын және т. б. талдау жөніндегі бөлімше құруға байланысты Денсаулық сақтау министрлігі жанындағы Қоғамдық кеңестің апта сайын мүшелері арқылы жұртшылықты тартуға байланысты Денсаулық сақтау министрлігінің регламентін толық қайта қарау;

– денсаулық сақтау саласында шешімдер қабылдау процесіне халықты тарту және олардың қатысуы жөніндегі ұлттық регламентті (стандартты) әзірлеу және бекіту;

– халықтың қатысуымен мемлекеттік шешімдер қабылдау процесін кезең-кезеңмен регламенттейтін Денсаулық сақтау министрлігі ашықтығының үлгілік моделін әзірлеу және бекіту;

– ауылдық жерлерде халыққа қызмет көрсету орталықтарының базасында азаматтар үшін денсаулық сақтау саласында жылжымалы консультациялық пункттер желісін және консультациялар бюроларын құру практикасын енгізу (бұл ретте мемлекеттік қызметтер көрсетумен шектелмей), сондай-ақ жергілікті атқарушы органдардың жұртшылықпен қандай да бір мәселелерді талқылау үшін «көпшілік талқылаулар күндерін» өткізу (басты шарт өңірлік ҮЕҰ-дың осы жобаларын әзірлеу және іске асыру процесіне тікелей қатысу болуы тиіс);

- «Е-заңнама», «Мемлекеттік жоспарлау», «Е-Қаржымині» ақпараттық жүйелерімен «Ашық үкімет» порталын интеграциялау;
- мемлекеттік сатып алу бойынша барлық қаржылық деректерді, оларды орындаған есептерді «Ашық бюджеттер» порталы арқылы орналастыру;
- уәкілетті органның міндеттеріне оларды игеру үшін мемлекет бөлетін қаражаттың жай-күйі туралы ақпаратты барынша жинау жөніндегі құзыретті жатқызу қажет, онда басымдықта мүмкіндігі шектеулі адамдар да, бұдан әрі жергілікті тұрғындар, осы ақпаратты бірыңғай интернет-порталда жалпы қолжетімді етіп орналастыра отырып, ал ақпарат алуға мүмкіндік болмаған жағдайда мүдделі тұлғалар жергілікті және аудандық атқарушы органдардың қонаққа арналған компьютерлерінен ақпарат ала алады;
- Денсаулық сақтау жүйесі туралы Кодекске – ақпаратқа қол жеткізу туралы бөлім енгізу ұсынылады, онда субъектілерге бөле отырып, ақпаратқа қолжетімділіктің барлық бағыттары, сондай-ақ қол жетімділік берілетін құралдар көрсетілуі тиіс. Осындай тәсілді жүзеге асыру үшін, онда келесі ақпаратты орналастыра отырып, мониторингі жүзеге асыруға мүмкіндік беретін кеңістіктік деректер инфрақұрылымы және деректер жинау жүйесі; басқарудың институционалдық негіздерін реформалау; басқару; барлық кеңістіктік жоспарлау; адал басқару қағидаттары мен практикасын интернационалдандыру және институттандыру бәрін қамтитын саясат картасын жасау қажет.
- Денсаулық сақтау министрлігінің ірі үкіметтік емес ұйымдармен және бизнес бірлестіктерімен қоғамдық қатысу және сараптамалық реакция шеңберінде өзара іс-қимыл жасау туралы келісімдер жасасуы;
- қол жеткізілген нәтижелерге қоғамдық бағалау жүргізу;
- Денсаулық сақтау министрлігінің шешімдер қабылдауға қоғамдық қатысу шеңберінде алынған ұсыныстарды есепке алу нәтижелері бойынша жыл сайынғы міндетті баяндамаларды дайындауы және жариялауы;
- Денсаулық сақтау министрлігінің сайтында осы салада маманданған ҮЕҰ баламалы шоғырландырылған баяндамаларын жариялау;
- мүдделер қақтығысын болдырмау және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл үшін аудиттің құрылым басшысына бағынуын болдырмау мақұлданады.